

Den skjulte makten

Ingjald Nissen og hans samfunnskritikk

Av Haakon Flemmen

Masteroppgave i idéhistorie

Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk

UNIVERSITETET I OSLO
Våren 2010

Sammendrag

Filosofen og psykologen Ingjald Nissen (1896–1977) var i flere tiår en markant skikkelse i norsk offentlighet. Han var kjent for sine oppsiktsvekkende teorier, omstridte bøker og hissige polemikker. Gjennom mellom- og etterkrigstiden satte han sitt preg på flere viktige samfunnsdebatter, og han regnes i dag som en tidlig representant for feministisk filosofi. Likevel er Nissens store og uvanlige forfatterskap blitt stående uutforsket og upåaktet av historikere. Med denne oppgaven kastes det for første gang lys over denne originale og kontroversielle figuren i norsk idéhistorie.

Denne oppgaven viser at Ingjald Nissen var en sentral aktør i flere av sin tids mest intense offentlige ordsrifter – om Freuds psykoanalyse, nazismens natur, de kontroversielle Kinsey-rapportene, mannssamfunnet og den «usedelige» litteraturen. Hans teorier om skjult og psykologisk manipulasjon har dessuten satt varige spor. Det var Ingjald Nissen som etablerte begrepet *hersketeknikk* som en del av den norske offentlighetens vokabular.

Et mål med oppgaven er å forklare hvordan Nissen i slutten av tjueårene kunne tilhøre et verdikonservativt miljø, for senere å bli en utpreget radikal stemme i samfunnsdebatten. Jeg argumenterer for at denne radikaliseringen ble drevet frem både av Nissens teoretiske utvikling, hans rolle som samfunnsdebattant og hans forhold til ulike miljøer.

Opgavens første kapittel tar for seg en tidlig fase av Nissens forfatterskap, da han tilhørte den konservative kretsen rundt nyhumanisten A.H. Winsnes. Her viser jeg at Nissen sluttet seg til gruppens kritikk av postivisme og naturalisme, men derimot ikke dens filosofiske idealisme. Isteden gikk han i retning et pragmatistisk menneskesyn inspirert av psykologi og sosiologi.

Neste kapittel tar for seg Nissens tilslutning til Alfred Adlers individualpsykologi og hans kritikk av psykoanalysen i trettiårene. På denne tiden ble hans forhold til arbeiderbevegelsen også viktig. Nissens tenkemåte ble nå mer sosialt orientert, og han ble gradvis mer radikal i sitt syn på samfunnet.

Det tredje kapittelet ser nærmere på Nissens aktivitet som samfunnskritisk forfatter og agitator etter krigen. Vekten ligger på Nissens bøker *Psykopatenes diktatur* (1945) og *Det absolutte monogami* (1957). I femtiårene ble Nissen også en formidler av den amerikanske biologen Alfred Kinseys arbeider. Mot slutten av forfatterskapet fremsto Nissen som en skarp kritiker av tidens samfunnsforhold og den tradisjonelle seksualmoral.

Til slutt i oppgaven undersøkes Nissens teori om hersketeknikk. Her blir også begrepets senere utbredelse berørt, som et bidrag til å belyse Nissens virkningshistorie.

Forord

Jeg vil rette en stor takk til alle som har hjulpet og støttet meg i arbeidet:

Min veileder Trond Berg Eriksen for gode tilbakemeldinger og motiverende diskusjoner.

Tore Espedal, Espen Heramb, Truls Petersen, min bror Magne Flemmen og min far
Leif Magne Flemmen for gjennomlesning av utkast og verdifulle innspill.

Anne Helness for råd om sitatpraksis og referansesystem.

Mine studievenner for engasjerende kollokviesamlinger, ypperlige fester, råflotte julebord
og uforutsigbare samtaler.

Mine foreldre for uvurderlig støtte.

Min kjære Indre for oppmuntring og tålmodighet.

Innhold

<i>Innledning</i>	<i>1</i>
Introduksjon.....	3
Om Ingjald Nissen.....	5
Tema og tese.....	7
Kategoriens kraft.....	8
Kildearbeid.....	9
Litteratur.....	10
Oppgavens struktur.....	12
<i>1. Blant konservative idealister</i>	<i>15</i>
Innledning.....	17
En konservativ krets.....	18
Positivism versus idealisme.....	20
Skillelinjens manifest.....	22
Drømmen om en ny verdensanskuelse.....	23
Farvel til verdiene?.....	25
Teoretiske brytninger.....	27
Positivismekritikk uten idealisme.....	29
En skjebnesvanger konflikt.....	32
Veien til adlerianismen.....	33
<i>2. Fra psykologi til sosialisme</i>	<i>35</i>
Innledning.....	37
Adlers mann i Norge.....	38
Nissens kritikk av Freud.....	39
Moderat psykologi – radikale konsekvenser.....	42
Under den røde fane.....	45
Nissen som kapitalismekritiker.....	46
«Et verdifullt bidrag om sosialismens nødvendighet».....	49
Kampen om psykoanalysen.....	50
Feiden med Schjelderup.....	52
På radikalernes banehalvdel.....	55
Fra psykologi til samfunnskritikk.....	57
<i>3. Psykopati, monogami og hersketeknikk</i>	<i>61</i>
Innledning.....	63
Psykopatens diktatur.....	64
I fandens fotefar?.....	68
«Etter enhver stor krig kommer noe nytt».....	70
Det absolutte monogami.....	72
Mykle og Miller.....	76
Hersketeknikkens far.....	79
Arven etter Ingjald Nissen.....	83
<i>Avslutning</i>	<i>89</i>
Ingjald Nissens vending.....	91
En ensom ulv.....	92
Radikal feminisme før sin tid.....	93
Den skjulte makten.....	95
<i>Litteraturliste</i>	<i>98</i>
<i>Personregister</i>	<i>104</i>

Innledning

Introduksjon

Ingjald Nissen (1896–1977) var lenge en velkjent og omstridt skikkelse i norsk åndsliv. Han regnes som en av det forrige århundres fremste norske psykologer og en tidlig representant for feministisk filosofi.¹ Som produktiv forfatter og skribent satte han sitt preg på en rekke av samtidens debatter – om vitenskap, psykologi, politikk og seksualitet. I trettiårene ble han den fremste representanten for Alfred Adlers individualpsykologi i Norge, han var den første som presenterte Max Weber for et norsk publikum, og han bidro til å etablere begrepet hersketeknikk i den norske offentlighetens vokabular. Alt dette gjør Ingjald Nissen til en mangfoldig og interessant figur i 1900-tallets norske idéhistorie.

Men Nissen er ikke bare mangesidig, han kan til tider være litt av et paradoks. Hvis man sammenligner hans rolle på henholdsvis tju- og femtitallet stilles dette i relieff. Til å begynne med, på en tid da marxisme og psykoanalyse var på moten i radikale miljøer, tilhørte Nissen den konservative kretsen rundt nyhumanisten Andreas Hofgaard Winsnes. Sammen med sine åndsfeller angrep han den naturalistiske strømmingen i tiden, og han formulerte selv en omfattende kritikk av Sigmund Freud og hans «seksualistiske filosofi»².

Noen år senere er bildet tilsynelatende snudd på hodet. Nå dukker Nissen opp i den ene debatten etter den andre og agiterer heftig for seksuell frigjøring. I striden rundt Agnar Mykles erotiske skildringer i *Sangen om den røde rubin* (1956) går Nissen og hans gamle venn Winsnes igjen på barrikadene, men nå på hver sin fløy. Mens Winsnes står på aktoratets side, tar Nissen Mykle i forsvar. Den en gang så moderate og nøkterne Ingjald Nissen er mot slutten av femtitallet viden kjent som en radikal kritiker av tidens samfunnsforhold og seksualmoral.

Hva som skjer med Nissens tenkning i dette tidsspennet er tema for denne oppgaven. Spesielt er det utviklingen av Nissens tanker om makt og samfunn som gås etter i sømmene. Det som her kommer til syne er en radikaliseringsprosess, der flere faktorer inngår i et samspill: idéene Nissen selv utviklet og forpliktet seg til, hans personlige ambisjoner og sosiale relasjoner. Perspektivet i oppgaven er idéhistorisk og ikke allment biografisk. Like fullt er dette historien om en moderat filosof som ble en radikal samfunnskritiker.

Ingjald Nissen var en viktig aktør i noen av de mest intense kulturdebattene i forrige århundre. Dette var ofte polariserte konflikter, der representanter for ulike livssyn sto steilt mot hverandre. Radikale intellektuelle utropte seg til representanter for opplysning og vitenskap, sekulær moral og fri seksualitet. Konservative tok til motmæle og forsvarte

¹ Knut Erik Tranøy, «Moralfilosofi i Norge i 40- og 50-årene» i *Filosofi på norsk: Vår nære filosofihistorie*, red. av Inga Bostad (Oslo: Pax, 1995), 44–45. «Nissen på ny», i *Aftenposten*, 1. juli, 1991.

² Ingjald Nissen, *Sjelelig forsvar: Mindreverdighetsfølelse, seksualhemning og maktstreben* (Oslo: Aschehoug, 1930), 107.

tradisjon, åndelige verdier og sedelighet. Dette mønsteret gikk igjen – fra trettiårenes strid om psykoanalysen til debattene om kjønn og seksualitet på femtitallet.

Konflikter som dette var etterdønninger etter modernitetens gjennombrudd. Naturvitenskapene satte i økende grad dagsorden i kulturlivet, og naturalismen gjorde sitt inntog i litteraturen. I akademia fikk utilitaristisk og positivistisk tankegods fotfeste, noe som etter hvert ble forbundet med en sosialistisk drøm om et samfunn styrt av vitenskap og teknikk.³ Som reaksjon tok den konservative kultureliten idealisme og klassiske dannelsesidealer i forsvar; kristelige miljøer kjempet for tradisjonell religion og moral.

Som jeg vil vise, beveger Nissen seg fra en skepsis overfor slike moderne tendenser til selv å bli en av deres fanebærere. Men det var ikke slik at han ganske enkelt skiftet standpunkt. Hos Nissen finnes en ambivalens som kjennetegner moderniteten: En erkjennelse av de verdifulle sidene ved vitenskapelige og tekniske fremskritt, kombinert med en frykt for at de samme nyvinningene skal bli midler til manipulasjon og undertrykkelse. Nissens diskusjoner om skjulte maktformer er et uttrykk for dette moderne dilemmaet.

³ For en utdypning av begrepet positivisme, se oppgavens side 18. Rune Slagstad, «Den annen front – i går og i dag», *Nytt Norsk Tidsskrift*, nr. 1 (1995), 14.

Om Ingjald Nissen

Ingjald Nissen ble født i Kristiania 2. september 1896. Han var sønn av skuespillerinne Elisabeth Conradine Bugge-Jensen (1873–1957) og meteorolog Peter Sylvius Nissen (1859–1937). Foreldrene var begge levende engasjert i kulturlivet, og Nissen vokste opp i et hjem «preget av vitenskapsmannens forholdsvis beskjedne inntømter, men av hele familiens store åndelige rikdom»⁴. Moren, som senere ble musikk lærer, deltok aktivt i den antroposofiske bevegelsen og var blant stifterne av avisen *Norges Kvinder*. Faren skrev flere faglige avhandlinger om meteorologi, men også et knippe skjønnlitterære verk, som han utga under pseudonym.⁵ Søsteren Birgit (1899–1945) var en driftig journalist og sentral i flere kvinneforeninger, hvor også Ingjald ble trukket med. Han skrev etter hvert hyppig for *Norges Kvinder* og opptrådte ved mange kurs og seminarer i regi av kvinnebevegelsen.

Høsten 1915 tok Nissen fatt på sine studier ved universitetet i Kristiania. I årene som fulgte fordypet han seg i logikk, verditeori⁶ og psykologi. Etter ti års studier ble han Norges første magister i filosofi og den første med støttefagseksamen i psykologi. En tid oppholdt han seg i utlandet, hvor han leste tysk sosiologi og fortsatte sine filosofi- og psykologistudier. Det var i denne perioden han ble kjent med den østerrikske psykologen Alfred Adlers (1870–1937) tanker. Individualpsykologien, som Adlers retning kalles i den psykologiske fagtradisjonen, skulle komme til å få stor betydning for Nissens tenkning.

I 1929 etablerte Nissen sitt kontor for sjelepleie i Oslo, hvor han tilbød individualpsykologisk psykoterapi og rådgivning. Samtidig ønsket han å vie mer tid til å skrive bøker, noe som viste seg vanskelig på grunn av hans stadige pengemangel. Dette var bakgrunnen for at flere kulturpersonligheter, med psykiatriprofessor Ragnar Vogt (1870–1943) i spissen, tok til orde for at Nissen skulle få statsstipend. I 1938 ble han tildelt et beskjedent stipend, som med årene ble økt til en fullverdig inntekt. Selv om han i 1939 ble en av de aller første med statsautorisasjon til å drive psykoterapi i Norge, avviklet han snart sin praksis som terapeut for å vie seg til forfatterskapet.

Nissen var en aktiv samfunnsdebattant og skrev, i tillegg til bøkene, et stort antall avisartikler. Han var en av stifterne av Norsk psykologforening og mangeårig rådsmedlem i Human-Etisk Forbund. Tross flere forsøk på å vinne innpass, ble han aldri ansatt ved noe norsk universitet, men i 1975 ble han utnevnt til æresdoktor ved Universitetet i Bergen. To år senere, i februar 1977, døde Ingjald Nissen.

⁴ Gunnar Brun Nissen og Harald Nissen, *Slekten Nissen fra Bov sogn i Sønderjylland* (Trondheim: G.B. og H. Nissen, 1978), 81.

⁵ Peter Sylvius Nissen ga ut sine skjønnlitterære arbeider under pseudonymet «Chr. Ditlew».

⁶ Verditeori, eller aksiologi, er en gren av den praktiske filosofien som beskjeftiger seg med verdier, for eksempel moralske og estetiske verdier. Se oppgavens side 23.

Nissens interesser forandret seg i løpet av forfatterskapet. Mens han i mellomkrigstiden var mest opptatt av vitenskapsteori og psykologi, vendte han seg etter krigen mot kjønnsproblematikk og sosiale spørsmål. I denne overgangen endret han også skrivestil, fra en nokså nøktern til en mer agiterende tone.

I begynnelsen av forfatterskapet var Nissen påvirket av nykantianske filosofer som Heinrich Rickert (1864–1936) og Hans Vaihinger (1852–1953). Dette preget både magistergradsavhandlingen og hans første bok, *Die methodische Einstellung* (1929). I dette verket forsøkte han å anvende Vaihingers filosofi som metodelære. Et mål var å komme frem til en prosedyre for å påvise normative vurderinger i vitenskapelige teorier.

Etter at Nissen ble kjent med Adlers lære, dreide interessen seg i økende grad mot psykologien. Med *Sjelelig forsvar: Mindreverdighetsfølelse, seksualhemning og maktstreben* (1930) presenterte han for første gang individualpsykologien på norsk, samtidig som han reiste en kritikk av Freuds psykoanalyse.⁷ I *Sjelelige kriser i menneskets liv* (1931) tolket han Ibsens samtidsdramaer i lys av individualpsykologien.

Utover trettitallet ble Nissen i tiltakende grad opptatt av samfunn, kultur og makt. Disse temaene nærmet han seg gjennom et forsøk på å kombinere psykologi og sosiologi, noe som spesielt preger bøkene *Kulturkrisen og kapitalismen: En psyko-sociologisk betraktning* (1932) og *Seksualitet og disiplin* (1934). Her begynner også et radikalt kjønns- og samfunnssyn å tre frem. I denne perioden var Nissen sterkt påvirket av Max Webers (1864–1920) arbeider, noe som spesielt kom til uttrykk i *Kulturkrisen og kapitalismen* og *Max Weber og den tyske kultur* (1937).

Nissens hovedverk *Psykopatenes diktatur* (1945) ble skrevet under krigen. Her anvendte han sine teorier om makt i en analyse av nasjonalsosialismens fremvekst. Sentralt står tanken om at mennesker kan manipuleres ved å utnytte deres mindreverdighetsfølelser. Ifølge Nissen hadde det i Tyskland vokst frem en kultur som la særlig til rette for dette.

En tid fordypet han seg i moraltenkning og ga ut fire mer fagfilosofiske skrifter, som var delvis påvirket av Arne Næss og analytisk filosofi. Mest omfattende er *Moralfilosofi og hersketeknikk* (1948), som tar for seg George Edward Moores (1873–1958) metaetikk; og *Den betingede forpliktelse* (1952), som omhandler synet på plikt hos David Hume og W. David Ross.

Mot slutten av femtiårene fattet Nissen økt interesse for seksualitet og kjønn, noe som fremfor alt gjenspeiles i *Det absolutte monogami* (1957). Her kritiserer Nissen monogamiet som samfunnssystem på en måte som minner om senere feministisk tenkning. Boken står sammen med *Psykopatenes diktatur* som den mest omtalte og omstridte av Nissens skrifter.

⁷ Merk at *psykoanalyse* i det følgende betegner Freuds retning, mens *individualpsykologi* viser til Adlers lære. Behandling i tråd med begge disse skolene omtales under samlebetegnelsen *psykoterapi*.

Tema og tese

Forfatterskapet til Ingjald Nissen er både omfattende og allsidig. Noen av skriftene er nærmest som pamfletter å regne; de ble lest av forholdsvis mange og møtte til dels sterke reaksjoner. Andre var rent fagfilosofiske eller vitenskapsteoretiske arbeider og ble i liten grad omtalt i offentligheten. I tillegg til å skrive bøker kommenterte han dessuten et bredt spekter av samtidens norske og utenlandske litteratur, blant annet i kraft av å være litteraturanmelder i *Arbeiderbladet*. Han sto også i kontakt med en stor og uensartet skare av norske og utenlandske fagfolk og forfattere, som han inngikk i skiftende allianser og lojalitetsforhold med. Det er med andre ord mye man kunne skrive om Ingjald Nissen. Derfor er det nødvendig å snevre inn oppgavens tema.

Tross Nissens mangesidighet er det mulig å peke på sentrale trekk ved hans forfatterskap. Det gjelder spesielt hans tanker om makt og samfunn. I løpet av sitt virke utviklet han nemlig en stadig mer sosialt orientert tenkning, og han fremtrådte i økende grad som en radikal og samfunnskritisk skikkelse i norsk offentlighet. Det er oppgavens tese at Nissens forfatterskap kan leses som en slik prosess. For å underbygge dette, vil det ikke være nok å hente frem Nissens ulike skrifter og dandere dem i kronologisk rekkefølge. Her må det også påvises sammenhenger – hvordan én tanke ledet til en annen.

For å forklare Nissens radikaliseringsprosess bygger jeg derfor opp et resonnement. Jeg argumenterer for at Nissens filosofiske og psykologiske grunnsyn bar i seg en tilbøyelighet til å forstå menneskets idéer og psyke som et sosialt produkt. Dette gjorde at han ble stadig mer opptatt av samfunnsproblemer, en dreining som ble forsterket av hans engasjement for Alfred Adlers sosialt orienterte psykologi. En annen faktor var Nissens forhold til Arbeiderpartiet. Hans valg om å knytte seg til partiet var trolig et resultat av en pågående radikaliseringsprosess, men òg et strategisk trekk for å få flere allierte. I alle fall ble resultatet en radikalisert Ingjald Nissen, som i sine oppgjør med nasjonalsosialismen og femtiårenes kjønnsdebatt ble ytterligere eksplisitt i sin samfunnskritikk.

Det ligger i grunnen to dimensjoner i den skisserte radikaliseringsprosessen. Den ene gjelder det teoretiske, mer tekstinterne aspektet ved Nissens skrifter; den andre hans rolle i offentligheten. I det første tilfellet er spørsmålet hvordan Nissen opptar, formulerer og videreutvikler idéer i sine tekster og i hvilken grad de endrer seg over tid. Det andre gjelder hvordan han oppfattes av andre, hvilke politiske og kulturelle interesser han identifiseres med i samtiden. Denne oppgaven tar utgangspunkt i at disse to perspektivene må inngå i en helhet. Å konsentrere seg enten om å studere en tekst i seg selv, eller om å studere dens sosiale kontekst «er å gjøre det umulig å anerkjenne – for ikke å snakke om å løse – noen av

de vanskeligste spørsmålene ved forutsetningene for å forstå tekster,»⁸ skriver idéhistorikeren Quentin Skinner. Naturligvis må man her forholde seg til de tekster Nissen forfattet, men det er ikke nok. Tekstene kan ikke forstås som isolerte meningsytringer, men må settes i forbindelse med sin samtidige kontekst. Først da kan man få et begrep om hva de betydde som utsagn, hva de representerte – ikke bare som ytringer, men som handlinger. Derfor vil oppgaven både utforske Nissens tekster, i hvilke situasjoner de ble skrevet i, hvilke miljøer Nissen henvendte seg til og hvilke reaksjoner de vakte.

Kategoriernes kraft

Et siktemål med prosjektet er altså å forklare hvordan Nissen til å begynne med kunne tilhøre et verdikonservativt miljø, for senere å bli en så utpreget radikal stemme i norsk offentlighet. En slik innfallsvinkel innebærer at noen sentrale begreper må avklares. Med radikal menes her simpelthen en holdning som krever grunnleggende og raske endringer av etablerte samfunnsforhold. I denne sammenheng er det også naturlig å forbinde støtte til sosialismen med radikalisme. Oppgaven vil dessuten vise at Nissen kan ses på som en representant for feministisk tenkning. Her forstås feminisme i utgangspunktet nokså vidt, som ideologiske og teoretiske analyser av kvinneundertrykking, som har som mål å endre maktfordelingen mellom kjønnene.

Det er en fare ved å operere med slike kategorier i historieskrivningen. Historikeren kan fort strekke sitt materiale for langt i bestrebelsene på å gjøre studieobjektet koherent og fullstendig. Slik kan idéhistorien bli en historie om abstraksjoner, om «tanker som ingen noen gang egentlig lyktes i å tenke, på et nivå av koherens som ingen egentlig oppnådde»⁹. For at Nissens tanker skal komme til sin rett, vil det derfor ikke opereres med strenge definisjoner av disse kategoriene. Målet er ikke å presse ham inn et forhåndsbestemt skjema, men å kaste lys over Ingjald Nissen som den mangfoldige og gjenstridige figur han er i norsk idéhistorie.

Likevel kan kategoriene være nyttige i pragmatisk forstand. Det har ganske enkelt vært produktivt i arbeidet med denne oppgaven å undersøke hvordan Nissen forholder seg til konservatisme og radikalisme – det har kastet lys over hvordan hans forfatterskap tok form. Kanskje kunne man like gjerne si at den prosessen som skildres i oppgaven vel så mye er et forfatterskap i emning, som et skifte av meninger og posisjoner. For Nissen hopper ikke fra den ene kategorien til den andre, han passer ikke alltid inn i de vanlige

⁸ «[To] concentrate either on studying a text in itself, or on studying its social context as a means of determining the meaning of the text, is to make it impossible to recognize – let alone to solve – some of the most difficult issues about the conditions for understanding texts.» Quentin Skinner, «Meaning and Understanding in the History of Ideas», *History and Theory* 8, nr. 1 (1969), 48. (Med mindre annet er angitt, er oversettelsene i oppgaven mine.)

⁹ «The history thus written becomes a history not of ideas at all, but of abstractions: a history of thoughts which no one ever actually succeeded in thinking, at a level of coherence which no one ever actually attained.» *Ibid.*, 18.

samlebetegnelse. Snarere har det vist seg at Nissen ofte bryter med det kategoriseringsmønsteret historikere gjerne prøver å innpasse norsk litteratur og åndsliv i.¹⁰ For eksempel har Nissens radikalisme paradoksalt nok trekk av den modernitetskritikken vi kjenner fra verdikonservative forfattere. Slike spenninger – mellom modernitetskritikk og sosialisme, antipositivisme og vitenskapstro – er noe av det som gjør Ingjald Nissen interessant. Målet i det følgende er derfor å vise hvordan Nissen radikaliseres, men samtidig å gi rom for forfatterskapets indre spenninger og merkverdigheter.

Mot slutten av oppgaven gjør jeg også et forsøk på å beskrive hvordan Nissen bidro til å etablere et uttrykk i den norske offentlighetens vokabular, nemlig begrepet hersketeknikk. Også i dette tilfellet kan historikerens forventninger stå i veien for en rettfærdig fremstilling. Én fare er at historien skrives baklengs, som om tidligere forfattere hadde utviklingen i en senere periode i tankene da de skrev sine tekster. En annen fare er at likheter mellom forskjellige tekster alene legges frem som bevis for at det har funnet sted en påvirkning.¹¹ Her blir det sentralt å kunne vise til klare forbindelser og konkrete henvisninger forfatterne imellom, ikke bare at de benyttet seg av samme begreper. Når det er sagt, må man samtidig ta høyde for at våre overleverte begreper har en egentynge. De er både indikatorer og faktorer for historisk endring.¹²

Kildearbeid

Ingjald Nissens forfatterskap har ikke tidligere vært gjenstand for historisk studium. Han nevnes atskillige ganger i litteraturen om norsk mellom- og etterkrigstid, men som regel i korte ordelag. Noen fullverdige biografier foreligger heller ikke. Den snaut sidelange artikkelen i *Norsk biografisk leksikon* later ikke til å være basert på noen dyptgående undersøkelse, men heller på avisartikler om Nissen, trolig i forbindelse med hans jubileer eller død.¹³

Det bilde av Nissens liv og virke som ligger til grunn for denne oppgaven, er derfor ikke hentet fra sekundærlitteraturen. Derimot er det møysommelig satt sammen av brokker fra et stort antall ulike kilder. Opplysninger fra aviser, personlige brev, Nissens bøker og artikler, hans notater og ulike henvisninger hos andre forfattere er satt sammen som biter i et stort puslespill. Det foreliggende prosjektet har altså ikke bare dreiet seg om å reflektere

¹⁰ Enkelte har en tendens til å redusere senere norsk kulturdebatt til en eneste stor konfrontasjon mellom en kristenkonserverativ og en kulturradikal fløy. Dette gir blant annet for lite rom for de mer nyanserte og udogmatiske reaksjonene på moderniteten som Nissen og flere andre står for. Se oppgavens side 19.

¹¹ Som Skinner skriver: «The danger is [...] that it is so easy to use the concept in an apparently explanatory way without any consideration of whether the conditions sufficient, or at least necessary, for the proper application of the concept have been met.» Skinner, «Meaning and Understanding», 25.

¹² Se Helge Jordheim, *Lesningens vitenskap: Utkast til en ny filologi* (Oslo: Universitetsforlaget, 2001), 126.

¹³ Disse artiklene er igjen betydelig influert av Nissen selv, som i forbindelse med jubileene ble bedt om å sende inn beskrivelser av sitt liv og virke til avisene. Alle disse tekstene er derfor påfallende like både i innhold og ordlyd.

over Nissens tanker. En betydelig del av arbeidet har gått ut på å innhente kunnskap om hans omgangskrets, hans deltakelse i forskjellige debatter, yrkeskarriere og livsløp, slik at Nissens tekster kan plasseres i sin historiske sammenheng. Forhåpentligvis vil dette også bidra til å åpne Nissens forfatterskap for videre forskning.

En stor og inspirerende hjelp har vært Nissens egne arbeidsprotokoller, som er bevart ved Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.¹⁴ Her har Nissen ført inn notater, brev, manuskripter og avisutklipp. Selv om disse har vært en viktig kilde til innsikt i Nissens liv og tanker, gjelder det også her å være vaktstom. Det er viktig at Nissens egen fremstilling ikke blir stående i veien for balanserte tolkninger av hans arbeid, der også andres oppfatninger får plass.¹⁵ Derfor blir anmeldelser og andres omtaler av Nissen i samtidige kilder trukket frem gjennom oppgaven. Dette er ikke minst viktig for å forstå den bakgrunn Nissen skrev i, hvilken kontekst han henvendte seg til og fikk respons fra. For, som litteraturteoretikeren Hans Robert Jaub påpeker, formes litteratur alltid av sitt publikum. «I trekanten forfatter, verk og publikum er dette siste ikke bare et passivt ledd, ikke bare en kjede av reaksjoner, men selv en historieskapende energi.»¹⁶ Derfor må Nissens bøker og debattinnlegg ikke leses isolert, men i lys av tidens aktuelle spørsmål og offentlighetens mottakelse.

Litteratur

Den tråden gjennom Nissens forfatterskap som her vil følges, er altså hans tanker om makt og samfunn, og spesielt de som tydelig forholder seg til offentlige debatter. Dette avgrenser oppgaven til bestemte deler av forfatterskapet. Nissens positivismekritikk, individualpsykologi, sosiologiske impulser, syn på nasjonalsosialismen og kjønnsprospørsmål vil bli sentrale temaer. Enkelte av hans skrifter om vitenskapelig metode, generell moralfilosofi og kunst vil kun være av sekundær interesse. Dette innebærer videre at det er perioden fra slutten av tjuetallet frem til utgangen av femtallet som blir mest relevant.

I tråd med denne avgrensningen, har jeg gjort et utvalg av verk som vil bli behandlet. Av Nissens tidlige skrifter legger jeg vekt på hans bidrag i antologien *Skillelinjen: Fem artikler om samtidig tenkning* (1929) og hans første bok, *Die methodische Einstellung* fra samme år. Disse er viktige fordi de griper inn i sentrale debatter om kultur og livssyn, men også fordi de inneholder tanker som blir avgjørende senere i forfatterskapet. *Sjelelig forsvar*, som kom ut året etter, er et vesentlig verk, fordi det er her Nissen formulerer sin

¹⁴ Protokollene er oppgitt med hyllesignatur i litteraturlisten.

¹⁵ Nissen bidro selv til at disse notatene ble pentlig organisert og bevart. Det er derfor grunn til å tro at han kan ha vært selektiv med tanke på hva som ble inkludert og utelatt.

¹⁶ «Im Dreieck von Autor, Werk und Publikum ist das letztere nicht nur der passive Teil, keine Kette bloßer Reaktionen, sondern selbst wieder eine geschichtsbildende Energie.» Hans Robert Jaub, «Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft» i *Rezeptionsästhetik*, red. av Rainer Warning (München: Fink, 1979), 126.

psykologiske plattform, samtidig som boken er et innlegg i tidens debatter om menneskenaturen og sjelslivet. De to bøkene *Kulturkrisen og kapitalismen* og *Seksualitet og disiplin* er Nissens første eksplisitt samfunnskritiske verk og viser hans karakteristiske, psykologiske perspektiver på makt. De senere bøkene *Psykopatenes diktatur* og *Det absolutte monogami* vil også være viktige, ikke minst fordi de så tydelig tar opp store samfunnsspørsmål. I tillegg vil et antall artikler, manuskripter og notater inngå i undersøkelsen.

De gjenværende av Nissens bøker vil enten ikke vies plass, eller kun nevnes sporadisk, ettersom de i mindre grad belyser oppgavens tematikk og tese. Dette gjelder *Psykologisk-analytisk teknikk* (1936), en bok som stort sett konsentrerer seg om psykoterapeutisk praksis; den populærpsykologiske boken *Menneskekunnskap i hverdagslivet* (1937), som for oppgavens anliggende tilfører lite utover det Nissen skriver i *Sjelelig forsvar*; og det gjelder *Max Weber og den tyske kultur*. Sistnevnte ville være interessant hvis hensikten var å kartlegge resepsjonen av Max Webers tanker i Norge. Men boken begrenser seg til politiske spørsmål på Webers tid, og de weberianske trekkene ved Nissens samfunnsanalyse kommer langt tydeligere frem i *Kulturkrisen og kapitalismen*. Også *Strukturen av kulturvidenskapenes metodelære* (1942), som i og for seg er interessant som refleksjon over kulturforskningens egenart og begrepsdannelse, er utelatt. Det samme gjelder Nissens moralfilosofiske verk fra slutten av førtitallet til midten av femtitallet.¹⁷ Dette fordi de i høy grad er deskriptive redegjørelser for kjente filosofiske retninger, og de settes ikke eksplisitt i forbindelse med aktuelle samfunnsspørsmål. Av samme grunn gjennomgås heller ikke *Moralfilosofi og hersketeknikk*, som tross sin tittel i svært liten grad handler om hersketeknikk.¹⁸ Boken er derimot en redegjørelse for George Edward Moores etikk, som Nissen også kommer inn på i *Psykopatenes diktatur*. Boken *Menneskelige oppgaver og utveier: Ledende idéer i mitt forfatterskap* (1966) gjennomgås heller ikke i sin helhet, fordi den først og fremst er en oppsummering av Nissens tidligere arbeider.

Når dette er en undersøkelse av Ingjald Nissen som samfunnskritiker, er både hans bøker og hans rolle som debattant viktig. Derfor vil Nissens forhold til ulike miljøer og hans aktivitet i aviser og tidsskrifter være relevant – i den grad dette belyser oppgavens tema. Det samme gjelder enkelte forhold knyttet til hans karriere og liv.

En del sekundærlitteratur har også vært nyttig for å plassere Nissens skrifter i sin rette kontekst og for å beskrive debattene han var aktiv i. I forbindelse med første del av

¹⁷ Det siktes her til *Den betingede forpliktelse* (1952), *The latest forms of the attitude theories in ethics* (1952) og *Utviklingslinjer i moraltenkningen* (1954).

¹⁸ Det er uvisst hvorfor boken fikk denne tittelen, ettersom verket i meget begrenset grad omtaler hersketeknikk. En mulighet er at forlaget ønsket en mer salgbar tittel. Opprinnelig kalte Nissen manuskriptet «Det moralske offer, en studie over G.E. Moore's verdilære». Se Ingjald Nissen, «Arbeidsprotokoll 1946–1947», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

oppgaven har de deler av Rune Slagstads arbeid som behandler verdikonservative miljøer før krigen vært nyttige.¹⁹ Det samme gjelder Per Anders Aas' doktorgradsavhandling *Dannelse i krise* (2003), som blant annet omhandler Winsnes-miljøet. Fritz Ringers verk *The decline of the German mandarins* (1969) har bidratt til å belyse det tyske, idéhistoriske bakteppet for første kapittel. I andre kapittel har Arne Stais *Norsk kultur- og moraldebatt i 1930-årene* (1978) gitt verdifull informasjon, tross sin noe uvørne behandling av kilder og kronologi.²⁰ Randolph Alnæs' redegjørelser for norsk psykoanalysehistorie er også kommet godt med.²¹ Paul Stepanskys bok *In Freud's shadow: Adler in context* (1983) har bidratt i klarleggingen av Adlers psykologi og striden mellom skolene etter Freud. Siste del av oppgaven henter for øvrig stoff fra Yngvar Ustvedts *Det skjedde i Norge* (1978), spesielt når det gjelder etterkrigstidens samfunnsdebatter. Samleverket *Norsk idéhistorie* (2001) kaster riktignok lys over de større linjene i norsk intellektuell historie, men har vært av mindre nytte for oppgavens undersøkelser av konkrete idétradisjoner og debatter.²²

Oppgavens struktur

Oppgaven har tre hoveddeler, som nokså kronologisk tar for seg Nissens virke. En hensikt med inndelingen er å tydeliggjøre det gjennomgående resonnementet, som viser hvordan Nissen skritt for skritt beveger seg i retning en radikal holdning.

I den første fasen er Nissen en av positivismekritikerne i kretsen rundt A.H. Winsnes (1889–1972). Denne gruppen var et av få tilløp til et organisert verdikonservativt miljø i mellomkrigstiden. I denne perioden utgir Nissen det vitenskapsteoretiske verket *Die methodische Einstellung*, som har tydelig brodd mot positivismen. Likevel unngår Nissen å slutte seg fullt ut til omgangskretsens idealistiske filosofiske program. Han åpner heller for et mer pragmatistisk menneskesyn inspirert av psykologi og sosiologi. Derfor finnes det også sporer til hans senere samfunnsstenkning i denne perioden.

Neste kapittel tar utgangspunkt i Nissens rolle som formidler av individualpsykologien. Dette prosjektet, hans rolle som Freud-kritiker og forholdet til arbeiderbevegelsen ledet ham snart mot en mer sosialt orientert tenkemåte. Samtidig førte hans engasjement i striden om psykoanalysen til at han i økende grad ble forpliktet til det

¹⁹ Slagstad, «Den annen front», Rune Slagstad, *De nasjonale strateger* (Oslo: Pax, 2001).

²⁰ Stai oppgir ikke alltid hvilke kilder han viser til og setter med uklar kronologi sammen innlegg fra forskjellige sammenhenger for å gi helhetlige bilder av ulike debatter. Det gjelder ikke minst hans beskrivelser av psykoanalysestriden i mellomkrigstiden. Se Arne Stai, *Norsk kultur- og moraldebatt i 1930-årene* (Oslo: Gyldendal, 1978), 133–158.

²¹ Randolph Alnæs, «The Development of Psychoanalysis in Norway: An historical overview», *The Scandinavian Psychoanalytic Review* 3, nr. 1 (1980), Randolph Alnæs, *Psykoanalyse: Mellom psykiatri og psykologi* (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 1996).

²² Idéstriden på 1800-tallet, som historisk sett er bakgrunn for temaene i denne oppgaven, blir godt dekket i verket. Men redegjørelsene for Den annen front og kulturdebattene i mellom- og etterkrigstiden er ufullstendige. Dette gjelder spesielt behandlingen av psykoanalysen samt kjønns-, seksualitets- og likestillingsdebattene på femtitallet.

individualpsykologiske programmet, og han fikk en mer fremskutt og omstridt rolle i den offentlige debatten. Alt dette bidro til at Nissen i løpet av disse årene fremtrådte som en radikal samfunnsdebattant.

Siste kapittel vektlegger Nissens aktivitet som samfunnskritisk forfatter og agitator etter krigen. Det er nå spesielt to impulser som preger ham. Den første er forsøket på å forstå nasjonalsosialismens fremvekst og den annen verdenskrig, noe som er bakgrunnen for *Psykopatenes diktatur*. Den andre er femtitallets debatter om seksualitet, kjønn og ekteskap. På denne tiden blir Nissen en formidler av den amerikanske biologen Alfred Kinseys (1894–1956) arbeider, og dette danner også bakgrunnen for hans radikale og provokative bok *Det absolutte monogami*. Nå er Nissen kjent som en skarp kritiker av det tradisjonelle ekteskapet og den gamle seksualmoralen – ikke minst som følge av sitt forsvar for bøkene til Agnar Mykle (1915–1994) og Henry Miller (1891–1980). Til slutt i kapitlet sammenfattes Nissens samfunnskritikk med utgangspunkt i det han kaller hersketeknikk. For å kaste lys over Nissens virkningshistorie, blir også begrepets senere historie berørt.

Etter dette siste kapitlet vil oppgaven bli kort oppsummert, med refleksjoner rundt Nissens forfatterskap, og da spesielt hvordan han i sin samtid var en ensom ulv i det akademiske Norge, mens han på flere måter foregriper senere norsk feminisme.

Kapittel 1

Blant konservative idealister

Positivismekritikeren Ingjald Nissen

Innledning

«Vi sto samlet i vår reaksjon mot den sterke naturalistiske strømning i tiden slik den kom til uttrykk i 'freudisme' og 'marxisme'.»²³ Slik minnes litteraturhistorikeren A.H. Winsnes en gruppe skribenter som fant sammen på slutten av tjuetallet. Kretsen var en forløper for den verdikonservative fløyen i norsk åndsliv som senere skulle bli kalt Den annen front.²⁴ I tillegg til Winsnes besto gruppen av lyrikeren Charles Kent, filologen Sverre Klausen, forfatteren Eugenia Kielland og den unge filosofen Ingjald Nissen.

De fem møttes på kveldene hos doktor Winsnes – til samtaler om kultur, vitenskap og filosofi. Det som forente dem var en uro over samtidens positivisme, hvordan naturvitenskaplige forklaringer invaderte kulturdebatten. Stadig ble sjelslivet tolket som en konsekvens av natur og materielle forhold; politikk og etikk ble redusert til spørsmål om nytteverdi. Som reaksjon på dette forfattet Nissen og hans åndsfrender et antipositivistisk manifest. I antologien *Skillelinjen* formulerte kretsen en tidlig «prinsipiell, filosofisk underbygd kritikk av positivismen»²⁵.

Men *Skillelinjen* representerte ikke bare en negativt formulert kritikk. Den bar også i seg en drøm om noe nytt, om en verdensanskuelse tuftet på evige verdier og idealer: Bak angrepet på positivismen lå håpet om en ny idealisme. Dette er også det punkt hvor gruppens konsensus slår sprekker. I *Skillelinjen* lurte spenninger mellom linjene, teoretiske brytninger som kan forklare hvorfor kretsens medlemmer med tiden skulle gå så ulike veier. Dette gjelder ikke minst Ingjald Nissen. Han står ved gruppens positivismekritikk, men kampen for idealismen blir han aldri noen helhjertet tilhenger av.

Nissen formulerer en positivismekritikk som slett ikke hviler på et idealistisk grunnsyn; hans motiv er ikke å verne om religiøse trossetninger eller en konservativ åndskultur. Derimot er Nissens antipositivisme basert på en grunnleggende kritikk av intellektuell dogmatisme og et forsvar for teoretisk pluralisme. Slik skriver han seg inn på en annen kurs enn sine konservative venner – en kurs som med tiden skal lede ham mot et liberalt og radikalt grunnsyn.

²³ Andreas Hofgaard Winsnes, «Litteraturforskning og idéhistorie» i *Norsk litteraturvitenskap i det 20. århundre: Festskrift til Francis Bull på 70-årsdagen* (Oslo: Gyldendal, 1957), 180.

²⁴ Slagstad, «Den annen front», 13, Jan Inge Sørbo, «Ronald Fangen og det litterære hegemoniet», *Samtiden*, nr. 4 (1997), 300.

²⁵ Leif Longum, *Drømmen om det frie menneske: Norsk kulturradikalisme og mellomkrigstidens radikale trekløver: Hoel-Krog-Øverland* (Oslo: Universitetsforlaget, 1986), 198.

En konservativ krets

I 1932 skriver dansken Ove Lundbye en artikkel som trolig er den første sammenfattende beskrivelsen av Den annen front.²⁶ Her blir Ingjald Nissen og de andre forfatterne bak *Skillelinjen* plassert på samme fløy i norsk kulturliv som Harry Fett, Sigrid Undset og Ronald Fangen.²⁷ Lundbye påpeker at de konservative forfatterne i Norge ikke representerer noen samlet gruppering, men fremhever likevel Skillelinjen-kretsen som et tilløp til en slik bevegelse. Påstanden er berettiget: *Skillelinjen* var ikke en samling tilfeldig sammenraskede artikler, men resultatet av diskusjoner og samtaler i en organisert studiegruppe.²⁸ Dessuten fremsto kretsen med klar gruppeidentitet: I forordet understreker forfatterne at de «har møttes i et felles grunnsyn som gjør en fellesoptreden naturlig»²⁹. De oppfattet seg som et distinkt miljø, og så sent som i 1936 er «Skillelinjen-kredsen» fortsatt et begrep blant gruppens medlemmer.³⁰

Den filosofiske studiegruppen ble opprettet på initiativ fra Charles Kent (1880–1938), mens Winsnes ble kretsens intellektuelle samlingspunkt.³¹ Ingjald Nissens rolle i miljøet var heller ikke ubetydelig. Som nyutdannet magister med studietid i Tyskland bak seg, representerte han en viktig del av gruppens filosofikompetanse. For eksempel blir han rådspurt første gang Charles Kent skal skrive om filosofi.³² Og når Nissen uteblir fra et av gruppens kveldsmøter våren 1929, er hans filosofiske innspill savnet.³³

Tekstene i *Skillelinjen* kretser rundt det man gjerne kaller positivisme. I snever forstand er dette en vitenskapelig tilnæringsmåte som fremhever erkjennelsens sansbare, empiriske grunnlag på bekostning av metafysikken. I en videre betydning er positivisme en idéstrømning, der slike naturvitenskapelige tankemåter gis forrang også i forståelsen av samfunn og kultur. Som Rune Slagstad påpeker, oppfattet Den annen front dette som en viktig side ved positivismen:

Positivismen i denne forstand var båret frem av to motiver: For det første den oppfatning at det bare finnes én form for gyldig erkjennelse, nemlig den vitenskapelige, og at det finnes én form for vitenskapelig erkjennelse, nemlig den naturvitenskapelige. Alt annet er metafysikk og som sådan

²⁶ Ove Lundbye, «Norsk Front mot Kulturkrisen», *Ord och Bild* 44 (1932).

²⁷ Riktignok mener Lundbye at Nissen senere forlot kretsen idet han ble adlerianer. Når det gjelder Fangens rolle, mener Jan Inge Sørbo at det er en tilfeldighet at han ikke var bidragsyter i *Skillelinjen*. Sørbo, «Ronald Fangen og det litterære hegemoniet», 300.

²⁸ Winsnes, «Litteraturforskning og idéhistorie», 180.

²⁹ Charles Kent, «Skillelinjen: Et forord» i *Skillelinjen*, red. av Charles Kent (Oslo: Some, 1929), 9.

³⁰ I et brev datert 5. april 1936 refererer Kent til «undertegnede og Eugenia Kielland og andre av Skillelinjen-kredsen». Kent gjengitt i Per Anders Aas, *Dannelse i krise: Klassisk humanisme i møte med det moderne: Harry Fett, Charles Kent og A.H. Winsnes 1918–33*, Acta theologica (Oslo: Det teologiske fakultet/Unipub, 2003), 65–66.

³¹ Winsnes, «Litteraturforskning og idéhistorie», 180, Slagstad, «Den annen front», 13.

³² Charles Kent, brev til Ingjald Nissen, 2. november, 1928, Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

³³ Charles Kent, brev til Ingjald Nissen, 7. mars, 1929, Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

hørende til historiens skraphaug. Positivismens annet motiv var at en med den positivistiske vitenskap som basis kunne skape et nytt samfunn og, la de dristigste til, et nytt menneske.³⁴

Her blir positivisme altså tolket omtrent som scientisme, en tro på at naturvitenskapens metoder og resultater må spille en avgjørende rolle for hva som er legitim filosofi. Men i norsk åndshistorie står positivisme for langt mer enn dette. «Det var ikke egentlig som vitenskapsteori den slo gjennom, men om utviklings- og fremskrittsoptimisme, som en kvasifilosofisk begrunnelse for politisk radikalisme på et lavt presisjonsnivå.»³⁵ Begrepet forbindes med modernitetens gjennombrudd, materialisme, naturalisme, evolusjonslære, teknokrati og fremskrittstro. *Skillelinjen* er et uttrykk for en slik bredere forståelse av positivismen som strømning. I boken tales det også om en rekke beslektede begreper som stadig flyter over i hverandre, som naturalisme, psykologisme, determinisme og materialisme, bare for å nevne noen. Forfatterne kritiserer ikke en presist definert vitenskapsteoretisk posisjon, men det de oppfatter som et større *idékompleks*.

I samtidens kulturdebatt var den positivistiske strømmingen, med sitt slektskap til naturalisme og materialisme, forbundet med det kulturradikale program.³⁶ Kulturradikalerne var nettopp den front i åndslivet *Skillelinjen* stilte seg i opposisjon til. Forfatterne bak boken oppfattet seg som part i en kulturkamp mellom to ulike livssyn, som skilte seg fra hverandre ved at «naturalisten nødvendigvis må komme til å opgi den kvalitative målestokk på livet, mens det religiøse eller humanistiske menneske er sig bevisst at han alltid har en indre virkelighet som han måler etter, en åndelig verden»³⁷.

Når *Skillelinjen*-kretsen nå skal plasseres i det kulturelle landskapet, er det viktig å ikke slå den i hartkorn med hvilke som helst andre kritikere av kulturradikalismen. Spesielt må kretsen holdes adskilt fra konservative aktører med basis i lavkirkelige miljøer. Ofte fremstilles mellomkrigstidens kulturkamp som et dikotomisk slag mellom pietister og kulturradikale.³⁸ Men da overser man at det fantes en konservativ fløy med et annet *filosofisk* ståsted enn både kulturradikale og pietister. Begge disse andre gruppene kan nemlig sies å stå for varianter av filosofisk realisme. Naturalisten så vel som pietisten antar at det tenkende menneske har tilgang til en overordnet sannhet «utenfor» tenkningen selv, om den nå er forankret i religionen eller i den menneskelige natur. Som filosofen Marcus

³⁴ Slagstad, «Den annen front», 13.

³⁵ Åsta Brenna, Øystein Sørensen og Trond Berg Eriksen, *Norsk idéhistorie* (Oslo: Aschehoug, 2001), 6:44.

³⁶ Betegnelsen kulturradikalisme viser til en tankestrømning og en politisk bevegelse i mellomkrigstiden. Den oppfattes gjerne som en forlengelse av radikalismen i 1880-årene. Som strømning var den preget av vitenskapstro, marxisme, psykoanalyse, religionskritikk og et forsvar for friere seksualmoral. Sentralt i den norske bevegelsen var den politiske gruppen Mot Dag og forfattere som Sigurd Hoel, Arnulf Øverland og Helge Krog. Longum, *Drømmen om det frie menneske*, 24–27.

³⁷ Andreas Hofgaard Winsnes, «Irving Babbitts kritiske humanisme» i *Skillelinjen*, red. av Charles Kent (Oslo: Some, 1929), 13.

³⁸ Et typisk eksempel på en slik fremstilling av mellomkrigstiden finner man hos Arne Stai. Se Stai, *Norsk kultur- og moraldebatt i 1930-årene*, 163.

Jacob Monrad var inne på i den såkalte første positivismestrid, kan både vitenskapelig og religiøs realisme derfor oppfattes som positivisme:

Ved Positivisme farstaae vi overhovedet ethvert Forsøg paa at tage Standpunkt udenfor Fornuften og Ideen, i Noget, der ligetil *poneres* eller sættes som virkeligt, og hvoraf al Tanke tilsidst skal være afhængig. Med en noget forskjellig Tankevending kan det Samme ogsaa kaldes *Realisme*, nemlig som modsat *Idealismen*, der gjør Ideen, Tanken, til første, paa sig beroende Princip.³⁹

En slik forståelse av idealismen som positivismens filosofiske motstykke finnes også hos forfatterne i *Skillelinjen*.

Positivisme versus idealisme

Tankene som preget Ingjald Nissen og Skillelinjen-kretsen stammer fra en større, europeisk kontekst. De orienterte seg etter en filosofisk tradisjon som hadde sine røtter i tysk kulturstrid. Med fremveksten av det moderne industrisamfunnet hadde det sterke tyske dannelsesborgerskapet kommet under økende press. Interessemotsetninger, materialisme og nyttetenkning ble oppfattet som trusler mot elitens kultur og sosiale stilling. Dermed ble det mobilisert til kulturkamp: Det akademiske borgerskapet fremsatte dannelse og kultur som alternativer til utilitarisme og rasjonell teknikk.⁴⁰ Idealisme ble satt opp mot materialisme og positivisme. Konflikten nådde sitt høydepunkt i de første årene av Weimar-perioden – på tjuetallet «var ingen tysk professor i tvil om at man sto overfor en dyp 'kulturkrise'»⁴¹. Det var i disse årene Ingjald Nissen studerte i Tyskland.

I studietiden ble Nissen spesielt påvirket av den «moderate fløyen»⁴² av modernitetskritikerne innen tysk akademia, og han leste bøkene til Wilhelm Windelband (1848–1915), Heinrich Rickert, Hans Vaihinger, Georg Simmel (1858–1918) og Max Weber. Alle disse var betydelig inspirert av tradisjonen etter Immanuel Kant, og som flere historikere har påpekt, hadde de det til felles, at de på ulike måter kritiserte moderniteten uten å ende i tradisjonalisme.⁴³ De ville beholde en åndelig livsanskuelse, men samtidig engasjere seg i den moderne vitenskapen.

³⁹ Marcus Jacob Monrad, *Tankeretninger i den nyere Tid: Et kritisk Rundskue* (Christiania: Aschehoug, 1874), 138. (Monrads kursivering.)

⁴⁰ Dannelse, eller *Bildung*, var det tyske dannelsesborgerskapets alternativ til den anglo-franske 1700-tallsopplysningen, som ble forbundet med rasjonell teknikk og praktisk manipulasjon av omgivelsene. Man mente at utdannelsen heller skulle speile objektive kulturverdier og klassiske dannelsesidealer. I debatten ble det tyske begrepet *Kultur* forstått som uttrykk for åndelighet og kultivert visdom – i motsetning til det franske *civilisation*, som ble oppfattet som en overfladisk, begrenset dannelse, praktisk kunnskap og økonomisk-teknologisk utvikling. Fritz K. Ringer, *The decline of the German mandarins: The German academic community, 1890–1933* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1969), 87–90.

⁴¹ *Ibid.*, 254.

⁴² Ringer stiller disse teoretisk nyanserte tenkerne i kontrast til de mer doktrinære «ortodokse». *Ibid.*, ix–x.

⁴³ Se J.W. Burrow, *The crisis of reason: European thought, 1848–1914* (New Haven: Yale University Press, 2000).

Ingjald Nissens interesse for disse filosofene smettet trolig over på de andre i Skillelinjen-kretsen.⁴⁴ Allerede i tidsrommet 1926–1928 diskuterte Nissen og Kent tenkere som Weber og Rickert: «Morsomt at De nevner Heinrich Rickert. Det har vært liten interesse for hans og Max Webers metodologiske undersøkelser her i landet,»⁴⁵ skriver Nissen i et brev til Kent. Interessen for nyere tysk tenkning kan også ha påvirket det senere arbeidet til Winsnes, som skriver at kretsens diskusjoner stimulerte ham til å ta fatt på «temmelig omfattende studier i samtidens filosofi»⁴⁶.

I *Skillelinjen* er bidragene gjennomgående farget av en bestemt gren av tysk filosofi, noe Winsnes selv har påpekt: «Hele samlingen har en avgjort 'anti-naturalistisk' karakter og bærer [...] sterkt preg av ny-kantiansk innflytelse, særlig fra Heinrich Rickert.»⁴⁷ Rickert sto sammen med sin læremester Wilhelm Windelband i spissen for den såkalte Baden-skolen, også kalt Den sydvesttyske skolen.⁴⁸ Denne filosofiske retningen sprang ut av den positivismekritiske tradisjonen i tysk humaniora. Skolen avviste epistemologisk naturalisme⁴⁹ og ville redde sosial- og kulturvitenskapene fra positivismen ved å gi dem et nytt fundament i form av en filosofisk verditeori.

Som motsats til positivismen, stilte disse filosofene en kantiansk idealisme. Ifølge Windelband finner vi ikke sannheten ved å lete etter overensstemmelser mellom idé og objekt, men ved å organisere og forstå våre tanker på riktig måte, i tråd med formale og logiske regler:

Erfaringen er bevissthetens aktivitet rettet mot objekter: Den kan derfor kun avledes enten fra ting eller fra bevisstheten. I det ene tilfellet er forklaringen dogmatisk, i det andre idealistisk. Dogmatismen betrakter bevissthet som et produkt av tingene, den fører også intelligensens aktivitet tilbake til årsaksforholdenes mekaniske nødvendighet [...]. Idealismen ser i tingene derimot et produkt av bevisstheten [...], den er frihetens og handlingens system.⁵⁰

⁴⁴ Nissen skriver om Simmel allerede i 1921 og står for en rekke avisartikler om aktuell filosofi ut over 1920-tallet. Et arbeid fra 1925 viser dessuten at han har studert Simmel og Vaihingers arbeider inngående, og at han kjenner Rickert og verdifilosofien. Se Ingjald Nissen, «Vergesellschaftung als Einstellung», *Annalen der Philosophie und philosophische Kritik* 5, nr. 1 (1925).

⁴⁵ Nissen gjengitt i Aas, *Dannelse i krise*, 309.

⁴⁶ Winsnes, «Litteraturforskning og idéhistorie», 180.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Den tyske nykantianismen var dominert av to leire: Baden-skolen og Marburg-skolen. Den første var kjent for den såkalte verdifilosofien og sin interesse for historie og kulturvitenskapene, den var påvirket av Fichtes idealisme og «den praktiske fornuftens primat». Marburg-skolen fokuserte mer på vitenskapelig logikk og kritikk, og sto for en mer formalistisk kantianisme.

⁴⁹ Et syn som gir vitenskapelig empiri erkjennelsesteoretisk forrang fremfor metafysikk eller annen «førstefilosofi».

⁵⁰ «Die Erfahrung ist eine auf Gegenstände gerichtete Tätigkeit des Bewußtseins: sie kann daher nur entweder von dem Dingen oder vom Bewußtsein abgeleitet werden. In dem einen Falle ist die Erklärung dogmatisch, in dem anderen idealistisch. Der Dogmatismus betrachtet das Bewußtsein als ein Produkt der Dinge, er führt auch die Tätigkeiten der Intelligenz auf die mechanische Notwendigkeit der Kausalverhältnisse zurück [...]. Der Idealismus umgekehrt sieht in den Dingen ein Erzeugnis des Bewußtseins [...], er ist das System der Freiheit und der Tat.» Wilhelm Windelband, *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*, 18 (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1993), 487.

Dette resonnementet er langt på vei det samme som man finner hos Monrad,⁵¹ og det preger flere av artiklene i *Skillelinjen*. Positivismen avvises til fordel for en kritisk eller transcendental idealisme⁵².

I tråd med dette idealistiske programmet ville Windelband og Rickert altså gi sosial- og kulturvitenskapene et nytt grunnlag. En viktig del av debatten gjaldt spørsmålet om hva som konstituerer menneskevitenskapenes begreper til forskjell fra naturvitenskapenes. Svaret var, mente de, at menneskevitenskapenes begreper er meningskonstruksjoner organisert i forhold til *verdier*.⁵³ Og fordi slike verdier er ideelle størrelser, er de ikke «virkelige» i vanlig forstand. Dermed unnslipper disse begrepene positivismens sannhetskrav: Verdienes domene er nemlig ikke virkelighet, men *gyldighet*. Filosofiens oppgave er derfor å undersøke verdienes gyldighet og å kartlegge forholdet mellom dem. Windelband og Rickert står altså for en aksiologisk (verditeoretisk) vending i filosofien, noe det finnes tydelige spor av i *Skillelinjen*.

Skillelinjens manifest

For den anskuelse forfatterne deler, går der [...] en skarp skillelinje gjennom verdienes rike; og den betrakter dommene om åndelige verdier – om sant eller falskt, om godt eller ondt, om skjønt eller uskjønt – som dommer av annen art enn dem som skjelner mellom behag og ubehag, mellom det nyttige og det skadelige.⁵⁴

Slik introduseres forfatterens hovedanliggende i forordet til *Skillelinjen*. Her tas det fremfor alt avstand fra naturalismens kultursyn – forestillingen om at menneskelige verdier er noe homogent som grunnleggende sett springer ut av naturlige drifter. Forfatterne vil altså trekke et skille mellom det man kan kalle naturbundne og åndelige verdier. Men her tar de et viktig forbehold: De vil ikke at dette skal være et «skille mellom vitenskap og livsanskuelse»: I andre kulturland har man slett ikke sluttet «vitenskapelig å klarlegge de problemer som ikke lar sig løse med naturvitenskapelige metoder».⁵⁵ Dette ønsket, om å ikke la verdier og vitenskap skille lag, skulle snart by på problemer for fellesprosjektet.

Forfatterne insisterer altså på å kombinere et åndelig livssyn med vitenskapelighet. De vil ikke risikere at «kampen for livsanskuelsen» blir henvist til svevende mystikk. Dermed gjør de en dobbel avgrensning – mot to former for reduksjonisme: naturvitenskapens og

⁵¹ «I Positivismen eller Realismen er Eksistensen eller Tingen det Første og til Grund Liggende, Tanken i alfald kun det Andet og Afledede.» Monrad, *Tankeretninger i den nyere Tid*, 138.

⁵² Kant bruker dette begrepet om sin idealisme, fordi den bygger på erkjennelsens transcendentale mulighetsbetingelser. Vi kan ha sann og universell erkjennelse av fenomenene, fordi de er konstituert av våre anskuelsesformer og forstandskategorier. Dette i motsetning objektiv idealisme, som forutsetter idéers eksistens uavhengig av den menneskelig bevissthet.

⁵³ Guy Oakes, *Weber and Rickert: Concept formation in the cultural sciences* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1988), 26.

⁵⁴ Kent, «Skillelinjen: Et forord», 9.

⁵⁵ Ibid.

vitalismens.⁵⁶ Denne siste avgrensningen stemmer godt overens med Windelband og Rickerts kritikk av *Lebensphilosophie*. Livsfilosofien, en på denne tiden populær form for modernitetskritikk, kretset rundt en doktrine om livets umiddelbarhet som den primære, menneskelige virkelighet.⁵⁷ Ifølge Windelband og Rickert reduserte dette tenkning og begreper til et spørsmål om hva som gjør nytte i livets tjeneste. I *Skillelinjen* plukkes denne kritikken opp av Winsnes, som i sin artikkel går løs på livsfilosofene, spesielt Henri Bergson.⁵⁸ Dette viser at Skillelinjen-kretsen i likhet med Baden-skolen driver en møysommelig balansegang: Den vil styre unna både positivisme og livsfilosofi, både naturvitenskaplig begrepsimperialisme og «begrepsforlatt» mystikk.⁵⁹

I boken tar de fem forfatterne for seg ulike sider ved tidens vitenskaps- og kulturdebatt. Winsnes skriver om nyhumanisten Irving Babbitt, Sverre Klausen om psykologisk determinisme, Nissen om Max Weber, Charles Kent om verdifilosofien og Eugenia Kielland om kulturvitenskapenes begrepsdannelse. I tillegg til Nissens artikkel, er det spesielt Kents bidrag som vies oppmerksomhet i det følgende. Hos Kent finner man nemlig et element som Nissen knapt har spor av: visjonen om en ny idealisme.

Drømmen om en ny verdensanskuelse

Skillelinjen var et uttrykk for en tro på at vitenskap kunne forenes med et åndelig livssyn. Her var forfatterne på linje med verdifilosofene og deres reaksjon på positivismen. De mente at denne tankestrømningen var i ferd med å jage verditenkningen ut av forskningen. I et verdensbilde der kunnskap alltid skulle baseres på ytre observasjon, ble det liten plass til abstrakte idealer. Som respons hevdet Windelband og Rickert at verdier ikke bare eksisterer; de er selve grunnlaget for menneskelig forståelse. Kun det som i en eller annen forstand har verdi og gyldighet er meningsfullt, mente de.

Denne innsikten hevdet Rickert måtte danne selve grunnlaget for kulturvitenskapene. Forskeren må gjøre sitt utvalg av materiale ut fra «de individuelle foreteelsers forbindelse med kulturverdier,»⁶⁰ skriver Eugenia Kielland. Denne forbindelsen kalte Rickert *verdirelasjonen*. Men skulle kulturvitenskapene ha objektivitet, kunne det her ikke bare være snakk om kontingente verdier. For hvilken objektivitet har vel en vitenskap som konstituerer sine studieobjekter og begreper ut fra rent tilfeldige og historisk betingede størrelser? Dette problemet forsøkte Rickert å løse ved å hevde at objektiviteten ved begrepsdannelsen avhenger av objektiviteten til de verdier begrepene er definert ut fra.⁶¹ På

⁵⁶ Aas, *Dannelse i krise*, 318.

⁵⁷ Ringer, *The Decline of The German Mandarins*, 337.

⁵⁸ Winsnes, «Irving Babbitts kritiske humanisme», 15.

⁵⁹ Se Aas, *Dannelse i krise*, 318.

⁶⁰ Eugenia Kielland, «Symbolet i kunsten» i *Skillelinjen*, red. av Charles Kent (Oslo: Some, 1929), 54.

⁶¹ Oakes, *Weber and Rickert*, 9.

begynnelsen av tjuetallet hadde Rickert ennå ikke belagt påstanden om at slike objektive verdier overhodet fantes, men han gjorde det likevel klart at målet snart var nådd.⁶² Før eller siden ville verdifilosofien frembringe en objektiv målestokk som individuelle historiske verdier kunne stilles opp mot, den ville avdekke «ubetinget gyldige verdier»⁶³. Det var en oppsiktsvekkende ambisjon. Windelband og Rickert skapte en forventning om at de på vitenskaplig og logisk vis var i ferd med å legge evige verdier for dagen. Slik ga de næring til troen på at en ny, idealistisk verdensanskuelse kunne stables på beina – en drøm som vant gjenklang i det tyske dannelsesborgerskapet.⁶⁴

I *Skillelinjen* kommer drømmen om en slik verdensanskuelse spesielt til uttrykk i Charles Kents bidrag. I motsetning til antikkens og middelalderens enhetskultur fremstår moderniteten som sønderrevet, skriver Kent i artikkelen «Det moderne kulturproblem og den kritiske filosofi». Det er stadig strid mellom ulike kultursfærer – mellom religion, vitenskap og politikk. Utfordringen er å finne en filosofi som er universell, men som samtidig kan «yde det differentierte kulturelle teoretiske rettferdighet,»⁶⁵ mener Kent. Hensikten er å unngå vanntette skott mellom kunnskapssfærene; isteden skal de innordnes i et større filosofisk system.⁶⁶ Riktignok hersker det visse normer for rett tenkning innenfor det enkelte kulturområde, innrømmer Kent. Men det finnes også normer som «er av vesentlig betydning og for såvidt har en like overordnet karakter overfor dem alle»⁶⁷. Det er dette Windelband kalte *normbevisstheten*: absolutte standarder som all tanke er underlagt. Dette må igjen bygge på en «en metafysisk realitet som normbevissthetens vesen,»⁶⁸ ifølge Kent. «Denne virkelighet er, i det øieblikk vi besinner oss på de absolute verdiers gyldighet, den visseste av alle våre opplevelser, og nettopp i denne forstand er normbevisstheten *det hellige*.»⁶⁹ Ved hjelp av filosofien kan den menneskelige tanke altså avdekke absolutte verdier, metafysiske sannheter, mener Kent. Slik ender hans redegjørelse for verdifilosofien i et nokså luftig forsvar for en idealistisk livsanskuelse.⁷⁰ Og dermed er den på kollisjonskurs med Ingjald Nissens bidrag i boken.

⁶² Først i femte utgave av *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* (1929) mente Rickert å kunne demonstrere at objektive verdier er et faktum – ved å påvise at *sannhet* er en slik verdi. Men det er ingen grunn til å tro at forfatterne av *Skillelinjen* hadde rukket å lese denne utgaven.

⁶³ Oakes, *Weber and Rickert*, 106.

⁶⁴ Ringer, *The Decline of The German Mandarins*, 327.

⁶⁵ Charles Kent, «Det moderne kulturproblem og den kritiske filosofi» i *Skillelinjen*, red. av Charles Kent (Oslo: Some, 1929), 46.

⁶⁶ Verdifilosofene så nettopp for seg et hierarki, der naturvitenskap og kulturvitenskap så å si befinner seg på samme epistemologiske nivå, mens de begge er underordnet høyere verdier eller normer. I et slikt system vil naturvitenskapen dermed ikke har forrang.

⁶⁷ Kent, «Det moderne kulturproblem og den kritiske filosofi», 51.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Det er karakteristisk at Kent først baserer seg på Rickerts filosofi, for deretter å spe inn Windelbands mer svevende metafysikk. Hensikten er åpenbart å kunne levere et mer eksplisitt forsvar for idealismen enn han finner hos Rickert alene. Dermed overser Kent hvordan Rickert ville frigjøre seg fra Windelbands metafysiske forståelse av normbevisstheten og føre verdifilosofien i mer metodologisk retning.

Farvel til verdiene?

Nissens artikkel i *Skillelinjen*, «Max Webers betydning for kulturlivet», har en spesiell plass i norsk idéhistorie. Dette er første gang Max Weber introduseres for det norske publikum.⁷¹ «Det var tankevekkende nok i denne verdikonservative krets at en først ga akt på denne hovedfigur i moderne samfunnsteori,» skriver Rune Slagstad.⁷² I artikkelen gir Nissen en presentasjon av Webers hovedtanker, med utgangspunkt i essaysamlingens gjennomgangstema: verdier. Han starter med Webers skille mellom saks- og verdidommer. Herfra går han videre til en drøfting av den såkalte idealtypen, et konsept som var betydelig inspirert av Rickert og teorien om verdirelasjonen. Men, som gjennomgangen av artikkelen vil belyse, er det en fundamental forskjell mellom Webers idealtipe og Rickerts verdirelasjon, noe som avslører store spenninger mellom Nissens og Kents artikler.

Innledningsvis beskriver Nissen debatten som foregikk i Verein für Sozialpolitik før første verdenskrig, der spørsmålet om fakta- og verdidommer utløste en generell diskusjon om forholdet mellom «videnskap og verdisynspunkt i det hele»⁷³. Til å begynne med var det store spørsmålet hvorvidt sosialvitenskapene kunne foreskrive idealer for politisk handling. Men snart utvidet perspektivet seg:

Da man samtidig oplevet filosofiens arbeide med de teoretiske verdispørsmål er det ikke overraskende at den praktiske og den teoretiske diskusjon tilslutt løp sammen, og at det grunnleggende spørsmål om forholdet mellem sak og vurdering blev rullet op i hele sitt omfang.⁷⁴

Forskerne delte seg i to leire: Den ene besto av dem som mente at man under visse forutsetninger kunne trekke verdidommer ut fra vitenskapelig materiale. I den andre leiren, anført av Weber, hevdet man at dette var umulig. Weber argumenterte mot at det skulle forkynnes verdidommer fra kateteret overhodet: «Den akademiske lærer er lærer, men ikke åndelig fører.»⁷⁵ Likevel skal man ikke av den grunn fordrive ethvert verdiladet argument, mener Nissen. Webers poeng var heller at slike vurderinger må uttales klart og bli fremsatt nettopp som vurderinger. Det er den som selv tar tydelige verdistandpunkt og er seg dette bevisst, som har evnen til objektivitet.

⁷¹ Slagstad skriver dette, selv om Nissen også hadde omtalt Weber tidligere. (I januar 1926 tok han for seg Weber i et foredrag for kvinnebevegelsen; teksten er trykket i en artikkelserie samme år. Men det er først i *Skillelinjen* at Nissen gir en utførlig presentasjon av Webers tenkning på norsk.) Nissens arbeider om Weber fikk også betydning for norsk sosialøkonomi. På bakgrunn av Nissens formidling, skrev sosialøkonomen Ragnar Frisch et stykke om Weber og «Skillet mellom sak og vurdering», som ifølge Tore Thonstad «har vært viktig ved å virke normdannende for norske sosialøkonomers syn på hvordan økonomiske analyser bør anvendes av politiske organer». Slagstad, «Den annen front», 13, Ingjald Nissen, «Filosofien og politikken» i *Norges Kvinder*, 9. januar, 12. januar og 14. januar, 1926, Tore Thonstad, «Ragnar Frisch» i *Norske nobelprisvinnere fra Bjørnson til Kydland*, red. av Olav Njølstad (Oslo: Universitetsforlaget, 2005), 227.

⁷² Slagstad sikter her til at Webers modernitetskritikk samsvarte med det Winsnes kalte «apparatkulturen». Se også oppgavens side 46. Slagstad, «Den annen front», 13.

⁷³ Ingjald Nissen, «Max Webers betydning for kulturlivet» i *Skillelinjen*, red. av Charles Kent (Oslo: Some, 1929), 31.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid., 32.

Nissen er omhyggelig med å understreke at skillet mellom sak og vurdering i høyeste grad er til fordel for en fri og levende verdisfære. Slik tar han høyde for at resten av essaysamlingen i stor grad tar åndelige verdier i forsvar. Webers fordring «er utsprunget av hans respekt for verdisfæren, for de individuelle verdier, for livet og personligheten»⁷⁶. Like fullt gir Nissen sin tilslutning til Webers ønske om verdifrihet i vitenskapen. Det dreier seg om «den dobbeltsidige filosofiske opfatning at der er noe som er objektivt, som saklig og logisk kan bevises, men at der også er en livets og mulighetenes mangfoldighet som må respekteres»⁷⁷. Å på denne måten plassere de menneskelige verdier utenfor det «som er objektivt» er opplagt i kontrast til Kents tro på at filosofien kan avdekke absolutte verdier.

Etter hvert beveger Nissen seg over til «Webers viktigste bidrag til metodelæren,»⁷⁸ teorien om idealtypen. En idealtipe er en analytisk konstruksjon, der typiske egenskaper ved et sosialt fenomen trekkes frem for så å kunne sammenholdes med empirisk materiale. Idealtypen fungerer altså som et metodologisk redskap. Man kan for eksempel konstruere et idealbilde av det normale livet på børsen, for så å sammenligne dette med tilstandene under et konkret tilfelle av børspanikk, forklarer Nissen.⁷⁹ Men idealtypen har ingen ting å gjøre med det man kaller *ideal*. «Dette er et verdisympunkt, mens idealtypen er en konstruksjon hvor vurderingsinnslaget kun er et metodisk middel,»⁸⁰ skriver Nissen og viser til Rickert:

Angående idealtypens vurderingsinnslag slutter Weber sig på dette punkt til Heinrich Rickerts lære om verdirelasjonen (Wertbeziehung). Rickert har vist at vi ved den historiske forskning anvender «verdiorienterte» begreper som logiske samlingspunkter når vi ordner og tyder det historisk givne materiale. Verdiorienteringen er altså her en metodologisk kategori, men ingen verdidom.⁸¹

Teoretisk sett er dette et sentralt punkt i Nissens artikkel. Som vist er Kent opptatt av hvordan verdifilosofien kan lede oss til objektive normer, og at dette også utgjør en forbindelse mellom vitenskapens begreper og noe objektivt. Nissen fremhever derimot hvordan de verdier og konstruksjoner kulturvitenskapene studerer kan være atskilt både fra det absolutte og den ytre verden. Sagt på en annen måte: Nissen opphever forbindelsen mellom begrep og virkelighet.

Idealtypen kan i det hele betegnes som en fiksjon i den betydning som den metodologiske linje i Vaihingers verk «Philosophie des Als Ob» angir. Likesom fiksjonen er idealtypen konstruert, den

⁷⁶ Ibid., 35.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid., 38.

⁷⁹ Det kan diskuteres om Nissen her har forstått Weber helt rett. I *Wirtschaft und Gesellschaft* (1922) utpeker Weber børsen som det nærmeste man kommer idealtypen «marked». Men da forstår han børsen som et empirisk fenomen, mens markedet er idealtypen. Webers idealtipe har altså ingen empirisk referent, noe «det normale livet på børsen» derimot later til å ha. Med andre ord er Nissens eksempel ikke helt à point. G. Duncan Mitchell, *A new dictionary of sociology* (London: Routledge & Kegan Paul, 1979), 99.

⁸⁰ Nissen, «Max Webers betydning for kulturlivet», 38.

⁸¹ Ibid., 39.

avviker fra virkeligheten, den er et rent teknisk hjelpemiddel som faller bort i slutresultatet, den hviler på det pragmatiske grunnsyn.⁸²

Ved på denne måten å trekke inn Vaihingens pragmatisme distanserer Nissen seg ytterligere fra idéen om at filosofien gir oss tilgang til evige idealer. I likhet med Weber legger han til grunn at verdikonflikter dypest sett er uløselige. Målet er ikke å komme frem til objektiv kunnskap, men å kvitte seg med illusjonen om at noe sånt overhodet er mulig.

Vi kan se hele Webers livsverk som en fortløpende tilbakevisning av alle de utallige måter hvorpå menneskene har forsøkt og forsøker å slippe fra konfliktsituasjonen og nå frem til den beroligende overbevisning om at vi har i det minste funnet det objektivt riktige.⁸³

Dermed kan Nissen avvise positivismens realisme – uten å gli over i idealisme og metafysikk. Nissens alternativ til positivismen er derimot en kritisk metodologi og kravet om verdifrihet i vitenskapen. Dette blir enda tydeligere i *Die methodische Einstellung*, men allerede i *Skillelinjen* er det klart at Nissen ikke skriver under på noe idealistisk program.

Teoretiske brytninger

Sommeren 1929, like før utgivelsen av *Skillelinjen*, skriver Sverre Klausen brev til Kent. Han er urolig for at prosjektet skal strande, og problemet er Ingjald Nissen: «Pointet i hans artikkel er jo nettopp at verdiene må holdes strengt borte fra det sakliges d.v.s. vitenskabens område,»⁸⁴ beklager Klausen. Han sikter her til motsetningene mellom Nissens artikkel og forordet, hvor forfatterne vitterlig erklærer at verdier ikke skal utestenges fra vitenskapens domene. Kanskje hadde Klausen misforstått Nissen, eller kanskje ble gruppen enig om å beholde visse spenninger i boken. For da den gikk i trykken, hadde Kent opprettholdt sine formuleringer i forordet – og Nissens standpunkt var like bombastisk. Mens forordet tar avstand fra dem som vil «trekke et bestemt skille mellom vitenskap og livsanskuelse»⁸⁵, står Nissen på kravet om verdifrihet i vitenskapen. Den konflikten Klausen hadde vært på sporet av, viser seg ved nærmere ettersyn å avløse to fundamentalt ulike syn på idealismen.

Kent vil overkomme modernitetens sønderrevethet med en filosofi som i siste instans leder i retning absolutte verdier og metafysiske sannheter. Hos ham lever drømmen om en ny idealisme. Nissen tar derimot til orde for at filosofien må oppgi «den illusjon»⁸⁶ at konfliktene mellom kultursfærene kan overvinnnes. I likhet med Weber inntar han en sosiologisk innstilling: Målet er ikke å overkomme modernitetens differensiering, men å studere det moderne samfunnet i all sin oppsplittethet. Verdifilosofiens begreper ender opp som pragmatiske konstruksjoner, kognitive redskaper. Dermed inntar Nissen en annen

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid., 41.

⁸⁴ Klausen gjengitt i Aas, *Dannelse i krise*, 318.

⁸⁵ Kent, «Skillelinjen: Et forord», 9.

⁸⁶ Ingjald Nissen, «Max Webers betydning for kulturlivet», *ibid.*, 41.

teoretisk innstilling enn sine venner: Deres orientering er *idealistisk-filosofisk*, Nissens er *metodologisk*.

Spenningen blir tydeligere hvis man ser nærmere på Rickerts og Webers ulike forståelse av verdibegrepet. Som allerede påpekt, mente Rickert at det var mulig å avdekke ubetinget gyldige verdier. Disse ville være hevet over de mange verdikonfliktene i kulturlivet og fungere som målestokk for studiet av historiske fenomener. Weber, som i utgangspunktet godtok Rickerts teori om verdirelasjonen, beveget seg i en annen retning. Han mente at de ulike kultursfærene sto i uforenelig konflikt med hverandre, og at verdiene som organiserer kulturvitenskapenes begrepsdannelse selv var historisk betingede. Ifølge Weber er konflikten mellom motstridende verdier i bunn og grunn uløselige, og dermed ender han i en radikal verdipluralisme. Langt på vei inntar også Nissen dette standpunktet.

Når Weber og Nissen på den ene side beholder verdibegrepet, men på den annen side forkaster tanken om absolutte verdier – da reises i grunnen objektivitetsspørsmålet på nytt. Historisk flyktige, konstruerte verdier kan ikke garantere noen objektivitet. Man kan jo tenke seg at ett og samme kulturfenomen kan forklares i lys av to ulike verdier. Det kan altså tenkes at to helt ulike verdirelasjoner er like godt egnet til å forklare ett og samme fenomen.⁸⁷ Finnes det da noen norm for å avgjøre hvilken av dem man skal velge? Eller sagt på en annen måte: Eksisterer det et prinsipp hevet over de partikulære verdiene som manifesterer seg i historien? Ifølge filosofen og sosiologen Guy Oakes, løste Weber aldri dette problemet.⁸⁸

Interessant nok finnes det en løsning hos Nissen – i alle fall i en viss forstand. Dette inntre idet han trekker inn Hans Vaihinger, en filosof han hadde arbeidet lenge med.⁸⁹ Ifølge Vaihinger er all erkjennelse basert på *fiksjoner*. Begrepene våre representerer ikke virkelige objekter, men vi tenker «som om» de gjør det. Grunnen er at det er *nyttig* å tenke på denne måten.⁹⁰ Som et pragmatistisk ekko av Nietzsche, hevder Vaihinger at idéer er midler i livets og maktviljens tjeneste. Han introduserer altså et vitalistisk prinsipp som overordnet rettesnor i forklaringen av tankekonstruksjoner. Hvis det er dette også Nissen mener, har han beveget seg langt vekk fra den form for idealisme Rickert og Windelband forfekter.⁹¹ Riktignok utbroderer ikke Nissen Vaihingers vitalistiske grunnsyn, men velger å

⁸⁷ Hvis man for eksempel studerer den historiske personen Martin Luther ved å relatere ham til religiøse verdier, vil både en protestantisk og en katolsk religionsforståelse fungere, men gi svært ulike resultater. Dette kaller Oakes verdiproblemet. Se Oakes, *Weber and Rickert*, 131.

⁸⁸ *Ibid.*, 152.

⁸⁹ Nissen skriver om Vaihinger både i magistergradsavhandlingen og i sin første vitenskapelige artikkel, som ble publisert i Vaihinger og Raymond Schmidts tidsskrift *Annalen der Philosophie und philosophische Kritik*. Nissens bruk av Vaihinger i *Die methodische Einstellung* later for øvrig til å være bakgrunnen for at John Nome erklærer fiksjonalismen for å ha «en fremragende *metodologisk* verdi». Nissen, «Vergesellschaftung als Einstellung», John Nome, *Filosofisk kultur: Georg Simmel som moderne tenker* (Oslo: Gyldendal, 1937), 21.

⁹⁰ Burrow, *The crisis of reason*, 63.

⁹¹ Baden-filosofene hadde også utpekt Vaihinger som en av sine motstandere. De opplevde als-ob-filosofien som et forsøk på å gjøre tanken underordnet et biologisk livsprinsipp, og de mente derfor at Vaihinger hørte hjemme i den

ufarliggjøre ham ved å vektlegge hans «metodologiske innsats»⁹². Likevel er det påfallende at en omstridt vitalist introduseres midt i denne Rickert-inspirerte, idealistiske essaysamlingen.

Alt i alt unngår Nissen den religiøst betonte idealismen som ellers preger Den annen front. Teoretisk ligger veien derfor åpen for hans senere radikale kritikk av både samfunn og religion. Dette kommer til syne i hans artikkel i *Skillelinjen*, men blir enda tydeligere i Nissens største vitenskapsteoretiske verk, som kom ut samme år.

Positivismekritikk uten idealisme

Enhver teori inneholder et innslag av livs- og verdensanskuelse, hevder Nissen i *Die methodische Einstellung*.⁹³ Her lanserer han et angrep på positivismens tanke sett som er mer radikalt enn det man finner i *Skillelinjen*. Ifølge Nissen er vitenskapelige arbeider aldri rent objektive eller nøytrale. De hviler alltid på skjulte antagelser, verdier og vurderinger. Men Nissen har ingen illusjoner om at verdiene kan lukes ut fra vitenskapen en gang for alle. Det han heller tar til orde for er en konstant selvkritisk og udogmatisk vitenskap. I *Die methodische Einstellung* er positivismens motsetning ikke idealisme, men teoretisk åpenhet og pluralisme.

Boken er bemerkelsesverdig på flere måter. Umiddelbart fremtrer den som et originalt forsøk på å videreutvikle Hans Vaihingers filosofi som metodelære.⁹⁴ Med det som utgangspunkt gir Nissen en analyse av vitenskapelige teories struktur. Dette munner i sin tur ut i en slags formel for verdiavsløring, noe som gir boken et umiskjennelig preg av ideologikritikk. Verket er også interessant fordi det – nokså uavhengig av sitt konkrete innhold – står i sentrum for en konflikt som skulle forsegle Ingjald Nissens fremtid.

Nissen starter med å tegne et bilde av vitenskapelige teories struktur. På overflaten gir en teori seg ut for å være et verdinøytralt system av logiske relasjoner, påpeker han. Men under fernissen av logikk og empiri skjuler det seg alltid implisitte antagelser, idéer og tankemåter som mer eller mindre ubevisst tas for gitt, sier Nissen. Disse *fiksjonene*, som han kaller dem, er slett ikke verdinøytrale, men hviler alltid på *vurderinger*⁹⁵. Dermed har den vitenskapelige teorien tre segmenter: Et *logisk system* på overflaten, et dypere liggende lag av *fiksjon*, og et bunnsjikt av ren *vurdering*.

uhyrlige livsfilosofien. Ringer, *The Decline of The German Mandarins*, 338, Heinrich Rickert, *Die Philosophie des Lebens: Darstellung und Kritik der philosophischen Modeströmungen unserer Zeit* (Tübingen: J.C.B. Mohr, 1920), 31.

⁹² Nissen, «Max Webers betydning for kulturlivet», 39.

⁹³ Ingjald Nissen, *Die methodische Einstellung: Ein Versuch ausgehend von der Fiktionstheorie*, Skrifter utgitt av Det norske videnskaps-akademi (Oslo: Kommissjon hos Dybwad, 1929), 137.

⁹⁴ Nissen er imidlertid påpasselig med å ta avstand fra Vaihingers erkjennelsesteori, og dermed unngår han å komme direkte på kant med Den annen fronts antivitalisme. Se *ibid.*, 19–20.

⁹⁵ Med vurdering forstår Nissen stillingtagen på ikke-faktuelt grunnlag. *Ibid.*, 8.

Disse segmentene analyserer Nissen ut fra tre korresponderende filosofiske tradisjoner: logisismen, fiksjonalismen og verdifilosofien. Ifølge logistisk tenkning, er det de rent logiske tankesammenhengene som sikrer objektiv viten. Men man kan aldri ene og alene holde seg til nøytrale kjensgjerninger og logiske relasjoner. Grunnen er at disse i seg selv ikke gir *mening*. Ut fra rent verdifrie premisser er det ikke en gang mulig å avgjøre hvilke deler av virkeligheten det er relevant å ha kunnskap om. Derfor må et kunnskapssystem alltid forankres verdimesig: Det må ha «en verdikoeffisient for overhodet å bli *meningsfullt*»⁹⁶. I likhet med Rickert, begrunner Nissen dette med et nærmest hermeneutisk argument: «Bare der vi har konstatert mening, er erkjennelse overhodet oppnådd.»⁹⁷ Men verdigrunnet er gjerne kamuflert – det er gjemt under et kompleks av antagelser. Her er vi kommet til teoriens *fiksjonssegment*.

Fordi fiksjonen verken bygger på objektive kjensgjerninger eller logikk, er den gjerne motsetningsfylt, mener Nissen. Like fullt opprettholder vi den av pragmatiske årsaker: Den er en meningskonstruksjon som gjør den uordnede virkeligheten begripelig for oss. Fiksjonen er altså nødvendig for at vi skal kunne organisere vår kunnskap om verden. Innslag av fiksjon finner vi for øvrig ikke bare i den enkelte teori, men også i den vitenskapelige geskjeft som sådan. Den hviler til enhver tid på et grunnlag av implisitte antagelser, det Nissen kaller immanente vurderinger⁹⁸. Dette er tankemessige skjemaer, som man stadig forsøker å få ny kunnskap til å passe inn i, hevder Nissen, ikke ulikt vitenskapsfilosofen Thomas Kuhn. Først når det dukker opp spesielt utfordrende idéer, vil vitenskapens «paradigmer» veltes.

Våre verdensbilder har altså den funksjon at de skjuler vurderinger, stillingtagen vi ikke er oss bevisst. Vi går frem «som om» visse faktisk ubegrunnede antagelser er de eneste mulige, og dermed har vi fundamentalt sett foretatt et normativt valg. Det er denne mekanismen Nissen til syvende og sist vil lede oppmerksomheten henimot. Vår viten er alltid begrenset, og vi må vokte oss vel for gjøre den til noe absolutt: Å tenke seg at våre foreliggende innsikter er de eneste mulige, er selve kjernen i fundamentalisme: «[Den] består prinsipielt i at immanente vurderinger blir absoluttert og derigjennom baner vei for en logistisk kvasiobjektivism, som er så farlig fordi den vanligvis opptrer med vitenskapens alvorlige ansiktstrekk.»⁹⁹ Fundamentalisme lukker døren for ny kunnskap og sementer eksisterende forestillinger. Slik munner *Die methodische Einstellung* ut i et kraftig forsvar for vitenskapelig antidogmatisme og pluralisme. Idet vi innser at vitenskap

⁹⁶ «[Das] System muß sozusagen einen Wertkoeffizienten haben, um überhaupt 'sinn'voll zu werden.» Ibid., 63.

⁹⁷ «Nur wo wir einen Sinn konstatiert haben, ist überhaupt Erkenntnis gewonnen.» Ibid.

⁹⁸ *Immanenten Wertungen*, et begrep han henter fra Rickert.

⁹⁹ «Man darf sagen, daß der Fundamentalismus [...] prinzipiell darin besteht, daß immanente Wertungen verabsolutiert werden und dadurch einem logizistischen Quasi-Objektivismus, der um so gefährlicher ist, als er gewöhnlich mit den ernstesten Gesichtszügen der Wissenschaft auftritt, der Weg gebahnt wird.» Nissen, *Die methodische Einstellung*, 136.

alltid vil ha islett av livssyn, fiksjoner og vurderinger, blir det nødvendig med et langt åpnere syn på vitenskapen. Vi kan ikke bremse produksjonen av ny kunnskap og hevde at én teori eller ett teoretisk ideal er det eneste riktige.

Til slutt foreslår Nissen en «oppskrift» for hvordan man kan avsløre vurderingsinnslaget i vitenskapelige teorier. Ut fra den ovennevnte strukturen, ser han for seg at teorier kan dissekeres segment for segment. For å avdekke fiksjonselementet, må vi gå teoriens indre selvmotsigelser etter i sømmene. Fiksjonene sørger nemlig for å kompensere for teoriens logiske feil og paradokser. «Så forsøker man å finne de systematiske, logiske feil, for å fastslå vurderingens struktur. Etter at dette er gjort, søker man å finne de immanente vurderingene selv.»¹⁰⁰ Ved til slutt å studere hvordan islett av vurdering har sneket seg inn i teorien, får man et bilde av hvilken verdens- og livsanskuelse som her er i virksomhet. Slik mener Nissen å ha konstruert «et vitenskapelig kontrollmiddel overfor vurderingsinnslaget i vår tenkning»¹⁰¹.

Det er slående at et verk som til de grader nærmer seg ideologikritikken, ikke støtter seg til modernitetens store avslørere – Marx, Freud og Nietzsche. Men det spesielle med Nissens ideologikritikk er at den har brodd mot *alle* som utgir seg for å sitte på en endelig og total sannhet. Spesielt advarer han mot dem som skyver vitenskapen foran seg i verdikampen.¹⁰² Selv om boken i en viss forstand er en forlengelse av *Skillelinjens* angrep på positivismen, har Nissens positivismekritikk en annen valør. Den retter seg mot all form for intellektuell ensretting, mot all lukkethet i vitenskapen og alle som antar at total objektivitet er mulig.¹⁰³ Nissens liberale pluralisme, kombinert med hans kritikk av positivismens idé om et verdinøytralt og passivt subjekt,¹⁰⁴ får boken til å minne mer om etterkrigstidens positivismekritikk enn Monrads konservatisme.

Noen av oppfatningene i boken står også i direkte motsetning til Kents og Winsnes' religiøse idealisme. Nissen anklager eksplisitt idealismen for å blande sammen verdibegreper og ontologi, og han avviser at religion kan funderes objektivt. Idéen om at konfliktene mellom verdisfærene kan overvinnnes, en av ambisjonene i Kents artikkel i *Skillelinjen*, avfeier han også.¹⁰⁵ For ikke å snakke om at Nissen konsekvent behandler religion og verdier rent metodologisk: Målet er ikke å påvise noen idealers objektive verdi, men å avsløre alle verdier – uavhengig av deres sannhetsgehalt. Dermed ender Nissen igjen opp i en metodologisk, eller sosiologisk, innstilling nokså ulik den filosofiske idealismen i Den annen front. Denne progressive, ikke-idealistiske holdningen beholder Nissen også i

¹⁰⁰ «Dann sucht man die systematischen logischen Fehler zu finden, um damit die Strukturstellen der Wertungen zu bestimmen. Nachdem dies getan ist, sucht man die immanenten Wertungen selbst zu finden.» Ibid., 137.

¹⁰¹ Ingjald Nissen, «Mitt forhold til Oslo universitet» (upublisert manuskript, 1968), 8.

¹⁰² Nissen, *Die methodische Einstellung*, 127.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid., 109–, 131–132.

¹⁰⁵ Ibid., 58.

årene som kommer, mens for eksempel Winsnes beveger seg i retning middelalderens kristne realisme.

Die methodische Einstellung bærer også bud om at Nissen nå beveger seg bort fra filosofiens grunnspørsmål i retning samfunnsvitenskapen. Ikke overraskende er også støtten fra samfunnsvitere avgjørende for å få utgitt dette arbeidet. Men før boken gikk i trykken hos A. W. Brøggers boktrykkeri, skulle den møte stor motstand. Det var nemlig under arbeidet med dette verket at Nissen stelte i stand sitt livs store, karrieremessige fadese.

En skjebnesvanger konflikt

September 1925 ble Ingjald Nissen Norges første magister i filosofi.¹⁰⁶ Arbeidet han leverte bar tittelen *Sannhet og virkelighet: En studie over de erkjennelsesteoretiske synspunkter i Dührings virkelighetsfilosofi og Vaihingers illusjonsfilosofi*.¹⁰⁷ Etter avlagt eksamen var målet hans å få adjunktstipend ved universitetet. Det virket ikke urealistisk etter at Harald Schjelderup (1895–1974) hadde fått omgjort sitt professorat fra filosofi til psykologi, og universitetet sto igjen med bare én filosofiprofessor. Men selv om faget nå hadde mistet lærerkrefter, fikk ikke Nissen innpass. Dette oppfattet han som en urettferdig avvisning. «Det er således universitetets holdning i spørsmålet om adjunktstipendium som er utgangspunktet for den livslange motsetning mellom meg og Oslo universitet,»¹⁰⁸ hevder han i et upublisert manuskript. Fra slutten av 20-årene ble Nissens forhold til universitetet stadig mer forbitret. Snart visste hele det akademiske miljøet at «det besto et motsetningsforhold mellom meg og Oslo universitet,»¹⁰⁹ skriver han. Det som kanskje aller mest bidro til dette forsuredede forholdet, var en konflikt som oppstod mellom Nissen og professor Schjelderup.

Fra midten av tjuetallet hadde Nissen arbeidet videre med å utvide og omarbeide magistergradsavhandlingen. Mens han satte inn alt han hadde av tid og krefter på prosjektet, innså Nissen at dette kunne være siste gang han fikk jobbe så grundig med et vitenskapelig verk. «Jeg ble overbevist om at skulle jeg noensinne få en doktorgrad, måtte det skje på grunnlag av denne bok.»¹¹⁰ Men det var lite støtte å få fra universitetsmiljøet. Professor Anathon Aall fikk manuskriptet, men måtte innrømme at tematikken ikke interesserte ham. Schjelderup leste også et utkast, men heller ikke han var overbevist om bokens verdi.

Selv om utsiktene for å få levere studien som doktorgradsarbeid var dårlige, fikk han etter hvert støtte til å utgi den som bok. Med psykiatriprofessor Ragnar Vogts hjelp ble verket fremlagt til trykking i Det Norske Videnskaps-Akademis publikasjoner. Under tvil sa

¹⁰⁶ Slagstad, «Den annen front», 13.

¹⁰⁷ En stadfestelse fra universitetet datert 14. juni 1930 er bevart ved Nasjonalbibliotekets håndskriftssamling.

¹⁰⁸ Nissen, «Mitt forhold til Oslo universitet», 4.

¹⁰⁹ Ibid., 5.

¹¹⁰ Ibid., 6.

Schjelderup seg også villig til å stå for fremleggelsen. Akademiet stilte vel og merke én betingelse: Nissen fikk ikke senere levere verket som doktorgradsavhandling.

I denne situasjonen begikk Nissen et dundrende feiltrinn. Mens han jobbet med å utvide og omarbeide verket, ble han igjen grepet av en frykt for at dette var hans eneste mulighet til å få doktorgrad og universitetskarriere. Uten å innse konsekvensene, leverte han i november 1927 avhandlingen til universitetet som et doktorgradsarbeid. Verken Schjelderup eller vitenskapsakademiet var underrettet.¹¹¹

Følgene ble katastrofale. Det skjøre forholdet til Schjelderup brøt sammen. Professoren trakk øyeblikkelig tilbake tilsagnet om å legge avhandlingen frem for trykking, og akademiet bebreidet Nissen for hans avtalebrudd. Det ble fort klart at det overilte forsøket på å få doktorgrad var dømt til å mislykkes: Universitetets bedømmelseskomité, med professor Schjelderup som et av medlemmene, forkastet avhandlingen enstemmig.

Etter denne hendelse var situasjonen for meg så mørk som vel mulig. Jeg var 32 år og fremdeles økonomisk hjelpeløs. Aall og Schjelderup visste meget vel hvorledes stillingen var for meg. Sett i lys av det forhold at det ikke var noen tilgang av yngre forskere i filosofien i vårt land, ville ingen ha funnet det urimelig om de to professorer i faget hadde skaffet meg et stipendium til fortsatt arbeide med mitt materiale. Men dette skjedde ikke.¹¹²

Nå var utfordringen å likevel få boken utgitt. Det ble en hard kamp. Men Nissen fikk hjelp av vitenskapsakademiet og generalsekretær Olaf Broch, Ragnar Vogt og sosialøkonomen Ingvar Wedervang – samt sin far, meteorolog Peter Sylvius Nissen. Etter at en annen sosialøkonom, dosent Ragnar Frisch, som faglig sakkyndig anbefalte utgivelse, ble *Die methodische Einstellung* publisert i 1929.

Det virket nå uaktuelt for Nissen å skulle ta fatt på et nytt doktorgradsarbeid. Til det var han for gammel og økonomisk dårlig stilt. Dermed tok han et valg som skulle forme resten av hans karriere: «Jeg tok [...] beslutningen om å forlate universitetslinjen.»¹¹³ Fra nå av bega Nissen seg ut på nye karriereveier.

Veien til adlerianismen

Det er flere grunner til at Ingjald Nissen nå beveget seg over i psykologien. Den første var nok karrieremessig: Etter konflikten med universitetet hadde han ikke lenger håp om å livnære seg som fagfilosof. For Nissen, som hadde psykologi som støttfag i magistergraden, var en fremtid som psykoterapeut et nærliggende alternativ. Han startet opp

¹¹¹ Ibid., 7.

¹¹² Ibid., 8.

¹¹³ Ibid., 9.

sin privatpraksis i samme øyeblikk som stormen rundt *Die methodische Einstellung* la seg.¹¹⁴

Samtidig var Nissens teoretiske synspunkt også en drivkraft bak psykologiinteressen. Fra Hans Vaihinger hadde han adoptert tanken om at idéer dannes ut fra enkeltmenneskets pragmatiske behov. En forståelse av den individuelle psyke blir dermed avgjørende for å beskrive og forklare fiksjonene. Som Vaihinger selv hadde påpekt, var det også et nært forhold mellom als-ob-filosofien og psykologien.¹¹⁵ Den gren av psykologien Nissen nå fordypet seg i var også i direkte forstand inspirert av Vaihinger.

En tredje grunn til Nissens engasjement for psykologi er hans posisjon i kulturkampen. Som en ivrig kritiker av psykoanalysen, ble Nissen stadig mer opptatt av at psykologien måtte løsrives fra freudianernes grep. Som neste kapittel vil vise, var hans første bok om psykologi nettopp et forsøk på å stille opp et alternativ til Freuds forklaringer av sjelslivet. Dette skulle med tiden trekke ham i retning en mer radikal samfunnskritikk. Nissen ville nemlig forklare sjelslivet uten å ty til de konservatives idealisme, og uten å støtte seg til Freuds teorier om driftene. Dermed endte han, i likhet med sitt nye forbilde Alfred Adler, opp med en tredje forklaringsmodell: den sosiale.

¹¹⁴ Bjørn Christiansen, «Om psykologiprofesjonens røtter» i *Norsk psykologi i 50 år: Norsk psykologforening 1934–1984*, red. av Svein Magnussen, Sigrid Sandsberg og Peter Andreas Holter (Oslo: Universitetsforlaget, 1984), 39.

¹¹⁵ Hans Vaihinger, «Wie die Philosophie des Als-Ob entstand» i *Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, red. av Raymund Schmidt (Leipzig,: F. Meiner, 1923), 198.

Kapittel 2

Fra psykologi til sosialisme

Adlerianeren Ingjald Nissen

Innledning

«Han tilhører vår egen generasjon og behandler dens problemer. Og han har tilknytning til arbeiderbevegelsen og regner sig, så vidt vi forstår, som sosialist.»¹¹⁶ Dette var den unge sosialdemokraten Dag Bryns beskrivelse av Ingjald Nissen høsten 1932. Nissen var ute med en ny bok om kapitalismen og ble gjenstand for panegyrikk i arbeiderpressen. Noe hadde skjedd med Ingjald Nissens posisjon i norsk offentlighet.

I 1930 kom Nissens første bok om psykologi ut. Med *Sjelelig forsvar* innledet han sitt store prosjekt – han skulle bringe Alfred Adlers psykologi til Norge. I boken kritiserte han Freuds teorier om driftene og underbevisstheten, mens han ga sin støtte til den mer sosialt orienterte individualpsykologien.¹¹⁷ I årene som fulgte skrev han flerfoldige bøker, artikler og foredrag om denne grenen av psykologien. Han ble også personlig kjent med Adler, som inkluderte Nissen i det individualpsykologiske forskermiljøet. Snart gjorde Nissen seg bemerket som den fremste representanten for Adlers lære i Norge.

Adlerianismen skulle bli viktig for Nissens tenkning. Til å begynne med presenterte han individualpsykologien som et moderat alternativ til den omstridte psykoanalysen, som en psykologi selv hans konservative venner skulle kunne fordøye. Likevel gled prosjektet ubønnhørlig i radikal retning. Adlers vektlegging av makt og sosiale relasjoner gjorde at Nissen så nye sammenhenger mellom psyke og samfunn. Skriftene hans ble mer sosialt orienterte, og de fikk tydeligere politisk farge.

Kampen for individualpsykologien endret ikke minst Nissens rolle i den offentlige debatten. Han var nå representant for en av skolene som lenge hadde ligget i strid med freudianerne, og han ble selv en av psykoanalysens sentrale kritikere i Norge. Kanskje bidro debattene med psykoanalytikerne til at Nissen fikk en mer omstridt stemme i offentligheten, for han endte nå stadig opp på radikalernes banehalvdel. Han kaptet med psykoanalytikerne om å gi de beste forklaringene på seksualitet, kompleks og kapitalismens uføre.

Men engasjementet for individualpsykologien var ikke det eneste som bidro til at Nissen ble mer av en radikaler. Mai 1931 traff han et valg som skulle forme både hans forfatterskap og hans rolle i offentligheten: Han tilsluttet seg Det norske arbeiderparti.¹¹⁸

¹¹⁶ Dag Bryn, «De intellektuelle oplever krisen», *Berget: Organ for Det norske arbeiderpartis studentergruppe*, nr. 6 (1932).

¹¹⁷ I tråd med terminologien i fagpsykologien brukes begrepet individualpsykologi her som betegnelse for den retning innen psykologien som ble grunnlagt av Alfred Adler. Det er altså ikke snakk om en generell betegnelse for psykologi knyttet til individet.

¹¹⁸ Ingjald Nissen, «Arbeidsprotokoll 1930–1931», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

Adlers mann i Norge

Nissen ble kjent med individualpsykologien under sin studietid i utlandet. Trolig kom han i kontakt med Adler gjennom Ladislaus Zilahi, redaktøren av *Internationale Zeitschrift für Individualpsychologie*.¹¹⁹ I 1931 begynte han å brevveksle med Adler, og av korrespondansen kommer det frem at den østerrikske psykologen hadde stor tro på sin elev i Oslo: «Mitt håp er at De vil bringe individualpsykologien et stort skritt fremover.»¹²⁰ En periode oppholdt Nissen seg i Wien og Berlin, hvor han fulgte forelesninger i individualpsykologi, besøkte en rekke adlerianske institusjoner og hadde møter med både Adler og Fritz Künkel, en annen ledende individualpsykolog.¹²¹ Ut over trettitallet ble kontakten mellom Nissen og Adler nokså omfattende: Læremesteren kom med støtteerklæringer og karriereråd, oppfordret Nissen til å holde foredrag, satte ham i forbindelse med sine kontakter i utlandet, ba ham innstendig om å skrive i de internasjonale individualpsykologiske tidsskriftene og inviterte ham til sitt landsted utenfor Wien.¹²²

Hjemme i Norge slo Nissen sitt første slag for individualpsykologien med boken *Sjelelig forsvar*. Som innføring i Adlers tanker ble den et av Nissens mest pedagogiske og letteste skrifter. Men dette var bare starten på hans aktivitet som Adler-formidler. I 1931 ga han ut *Sjelelige kriser i menneskets liv*, hvor Ibsens samtidsdramaer ble tolket i individualpsykologisk lys. Senere oversatte han Adlers *Kursus i individualpsykologi* (1936) til norsk, og han skrev en innføringsbok i adleriansk terapi¹²³. I løpet av trettiårene omtalte han dessuten Adler ofte i avisene, fremfor alt i *Arbeiderbladet*. Og han drev en omfattende foredragsvirksomhet, med seminarer for alt fra Rikshospitalets barneavdeling til Opplysningskontoret for den norske bokhandel.¹²⁴

Nissen sørget også for at Adlers behandlingsform fikk innpass i helsevesenet. Fra tidlig på trettitallet ble pasienter fra Ullevål sykehus henvist til individualpsykologisk behandling hos Nissen. Da Haakon Sæthre overtok som overlege, skrev han til Nissen med ønske om fortsatt samarbeid og forsikret om at han støttet den terapeutiske behandlingen «enten det skjer efter Freud-ske eller Adler-ske retningslinjer»¹²⁵.

¹¹⁹ I et brev forteller Adler at Zilahi hadde fortalt mye om Nissen. Alfred Adler, brev til Ingjald Nissen, 31. mai, 1931, Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

¹²⁰ «Meine Hoffnung ist, dass Sie die Indps [Individualpsychologie] um einen grossen Schritt vorwärts bringen sollen.» Ibid.

¹²¹ Rapport fra Ingjald Nissen til Det Videnskabelige Forskningsfond av 1919, datert 16. august 1932. Ingjald Nissen, «Arbeidsprotokoll 1932–1933», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

¹²² Alfred Adler, brev til Ingjald Nissen, 25. juni, 1934, Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling, Alfred Adler, brev til Ingjald Nissen, 26. juli, 1936, Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling, Nissen, «Arbeidsprotokoll 1932–1933», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

¹²³ Ingjald Nissen, *Psykologisk-analytisk teknikk: Praktiske retningslinjer* (Oslo: Kommissjon hos Dybwad, 1936).

¹²⁴ Ingjald Nissen, «Arbeidsprotokoll 1936–1937», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

¹²⁵ Haakon Sæthre, brev til Ingjald Nissen, 2. september, 1933, Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

Nissen var dessuten samlingspunkt for andre Adler-tilhengere. Det fantes en gruppe bestående av «noen få Adlerianere, med Ingjald Nissen som midtpunkt,»¹²⁶ skriver psykologen Bjørn Christiansen. Selv om de ikke var mange, var Nissen altså ikke den eneste norske tilhengeren av Adler. I sin bok om norske psykologer forteller Åse Gruda Skard for eksempel at Andreas Arnesen benyttet Adlers teorier i behandlingen av funksjonshemmede.¹²⁷ En annen fagmann som lot seg inspirere av både Adler og Nissen var psykiateren og medisinprofessoren Tollak B. Sirnes, som utga et stort antall populærvitenskapelige bøker.¹²⁸ Også skjønnlitterære forfattere ble influert av individualpsykologien. Mest kjent er kanskje Ronald Fangen;¹²⁹ et annet eksempel er Axel Sandemose.¹³⁰ I det hele tatt finnes det på flere områder en norsk Adler-resepsjon, som ofte er blitt underkjent i historieskrivningen om norsk mellomkrigstid. Slik har man blant annet oversett hvor slagkraftig individualpsykologien var som korreks til psykoanalysen.

Nissens kritikk av Freud

Den som i våre dager vender sig til psykologien for å få opplysning om sjelelige og sociale problemer vil finne to hovedstrømninger som står i den aller skarpeste motsetning til hinannen. Den ene er representert gjennom Freuds psykoanalyse, den annen gjennom den såkalte individualpsykologi.¹³¹

I *Sjelelig forsvar* gjør Nissen det klart fra første setning: Den psykologien som her presenteres er psykoanalysens rake motsetning. Gjennom hele boken fremstilles individualpsykologien som motsats til Freuds «seksualistiske filosofi»¹³². Nissen nøyer seg nemlig ikke med å reise en faglig kritikk av Freud. Like mye er det freudianismen *som ideologi* han vil til livs. Boken presenteres som et innlegg i en kulturstrid, der Freuds psykoanalyse utgjør den ene «kampfront»¹³³. Men Nissens kritikk av psykoanalysen skiller seg både fra kristenfolkets og medisinerens klagesang; den er verken av religiøs eller naturvitenskapelig art. Nissens Freud-kritikk er derimot filosofisk fundert.

Med psykoanalysen hadde Sigmund Freud utviklet både en teori om den menneskelige psyken og en terapeutisk metode. Ifølge Freud ble personligheten formet av kampen mellom seksualdriftene og den ytre verdens undertrykkende krefter. Uakseptable ønsker og traumatiske opplevelser ble fortrenget, men fortsatte å gjøre seg gjeldende som en

¹²⁶ Christiansen, «Om psykologiprofesjonens røtter», 38.

¹²⁷ Åse Gruda Skard, *Psykologi og psykologar i Norge* (Oslo: Universitetsforlaget, 1959), 143.

¹²⁸ Sirnes brukte svært ofte Nissen i sine bøker. Se for eksempel Tollak B. Sirnes, *Sinnets helse: Psykoterapi og livssyn* (Oslo: Gyldendal, 1965).

¹²⁹ «Forfatteren Ronald Fangen var den som mest var influert av Adlers individualpsykologi. Flere av hans beste romaner, for eksempel *En kvinnes vei*, er inspirert av læren om mindreverd, kompensasjon og selvhevdelse.» Alnæs, *Psykoanalyse*, 35.

¹³⁰ Jorunn Hareide, «Aksel Sandemose» i *Norsk biografisk leksikon*, red. av Jon Gunnar Arntzen og Knut Helle (Oslo: Kunnskapsforlaget, 2004), 32.

¹³¹ Nissen, *Sjelelig forsvar*, 7.

¹³² *Ibid.*, 140.

¹³³ *Ibid.*, 8.

del av underbevisstheden. I terapien skulle pasienten så, gjennom fri assosiasjon og samtale med analytikerens, avdekke sine ubevisste konflikter. Et resultat var at analysandens innstillinger og bindinger, som opprinnelig stammet fra uløste konflikter og defekter, ble overført til terapeuten. Til slutt kunne analytikerens tolke disse assosiasjonene og overføringene overfor pasienten, som slik fikk innsikt og mulighet til å fri seg fra de hemmende konfliktene.

Nissens innvendinger mot Freud kan deles inn i tre kategorier. Den første gjelder psykoanalysens filosofiske grunnlag, den andre dens moralske implikasjoner, den tredje angår selve den psykoanalytiske terapien.

Filosofisk er Freuds naturalisme et gjennomgående problem ved psykoanalysen, mener Nissen. Det tas for gitt at helt bestemte og såkalt naturlige drifter og mekanismer ligger til grunn for personlighetsutviklingen. Dermed blir Freuds forklaringer på en tvilsom måte kausale. Og «en kausalforskning har alltid noget av den naturvidenskapelige tankegang ved sig, noget mekanistisk,»¹³⁴ hevder Nissen og fortsetter: «Årsaksloven står for oss som symbolet på det absolutte; er årsakene gitt, så er med nødvendighet også virkningene gitt.»¹³⁵ For Nissen er mennesket ikke en mekanisk følge av foregående årsaker, men noe som må forstås som en individuell konstruksjon.

I virkeligheten er Freuds angivelig vitenskapelige argumenter gjennomsyret av normative oppfatninger, mener han. Det gjør at psykoanalysen i bunn og grunn er ubrukelig som vitenskap. Freuds lære må heller «oppfattes som filosofi, spesielt som en seksualistisk livs- og verdensopfatning»¹³⁶. Men også som filosofi er psykoanalysen feilslått, fordi Freud gjør seksualitet til noe fast, absolutt og primært. Han overser at det seksuelle symbolspråket vel så mye kan være den *form* psykologiske fenomener inntar som deres bakenforliggende *årsak*. «Dette moment har tilhengerne av Freuds psykoanalyse misforstått.

Seksualsymbolene og ofte hele det så gjerne av nervøse anvendte seksualsprog, er bare en omskrivning.»¹³⁷ I sjelslivet omformes nemlig psykologiske fenomener til fiksjoner og lignelser. Man kan oppleve sine problemer «som om» de dreier seg om seksualitet eller natur, men det betyr ikke at dette er noe substansielt virkelig og primært.

Den stilling Freud gir seksualiteten og underbevisstheden får uheldige moralske implikasjoner, hevder Nissen. Mens individualpsykologien vil gjøre mennesket bevisst sine personlige krefter, motiver og forpliktelser, har psykoanalysen en tendens til å skyve ansvaret over på naturbegreper utenfor individets bevissthet. Slik tilsløres motiver og beveggrunner hos den enkelte, som dermed kan «treffe sine disposisjoner som om de var

¹³⁴ Ibid., 12.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ibid., 136.

¹³⁷ Ibid., 26.

iverksatt av en underbevissthet»¹³⁸. Således dyrker også psykoanalysen et negativt menneskesyn, en idé om at vi i utgangspunktet er destruktive driftsdyr styrt av uforklarlige krefter. Dette står i kontrast til individualpsykologiens syn på mennesket, som forutsetter «menneskenaturens godhet eller rimelighet»¹³⁹. Adlerianerne mener at mennesket slett ikke drives av seksuell natur, men av ønsket om anerkjennelse og fellesskap.

I det hele tatt forstår ikke Freud hvordan sosiale omstendigheter former sjelslivet, skal vi tro Nissen. Psykoanalysen undervurderer menneskets trang til å bli godtatt av andre og være del av et sosialt kollektiv. Når individet ikke klarer å bli en del av fellesskapet, ender det opp som motløst. Og det er denne tilstanden, ikke fortrenge seksualdrifter, som gjerne frembringer psykiske symptomer.

Freuds seksualfiksering og mangel på sosial innsikt setter Nissen også i sammenheng med at psykoanalysen er basert på de dannede klassers erfaringer. «Kun i disse kretser spiller fortrenningen av seksualproblemene en så vesentlig rolle at den alene kan gi foranledning til nevrosen. Hos det store arbeidende folk [...] gjelder den sosiale undertrykkelse, mangel på husrom, på livsfornødenheter.»¹⁴⁰ Det er dette Adler har innsett når han setter kreftene inn på å styrke og oppmuntre de motløse i samfunnet.

Til slutt tar Nissen for seg en rekke problemer knyttet til psykoanalysens terapeutiske metode. Her behandler han blant annet det såkalte overføringsproblemet; forflytningen av libidinøse bindinger til terapeuten. Dette gir behandleren en autoritær funksjon: Pasienten analyseres og stilles i en sårbar posisjon overfor analytikerens, som så benytter sin maktposisjon til å reorganisere vedkommendes oppfatninger av seg selv.

Freuds psykoanalytiske metode betyr rent som teknisk metode en sjelelig destruksjon [...]. En dårlig trøst er det at Freud i sin filosofi d. v. s. i sine teoretiske konstruksjoner som erstatning for denne sjelelige destruksjon gir pasienten en seksualistisk livs- og verdensopfatning.¹⁴¹

Når pasienten blir sårbar og påvirkelig, for deretter å bli innpodet med dramatiske idéer om seksualitet, da blir Freuds metode i bunn og grunn suggestiv, mener Nissen. Psykoanalysen, som mange mente skulle frigjøre mennesket, ender i enda en «utbygning av suggestionens herredømme i vår tid»¹⁴².

Freuds psykoanalyse fører mennesket dets hjelpeløshet for øie på den mest inntrykksfulle måte som kan tenkes: gjennom påvisningen av dets avhengighet av seksuallivet. Den individualpsykologiske behandling derimot fører mennesket dets fond av krefter for øie.¹⁴³

Idet Nissen legger siste hånd på *Sjelelig forsvar*, er Freuds bok *Das Unbehagen in der Kultur* (1930) ennå ikke kommet ut. Men hans kritikk av Freuds kultursyn, som han

¹³⁸ Ibid., 29.

¹³⁹ Ibid., 33.

¹⁴⁰ Ibid., 103.

¹⁴¹ Ibid., 22.

¹⁴² Ibid., 8.

¹⁴³ Ibid., 101.

formulerer i en avisartikkel samme år, er verdt å nevne. Her merker Nissen seg at Freud nå er blitt mer filosofisk, uten at det gjør ham mer spiselig av den grunn. «Det finnes også i boken en del psykoanalytiske spekulasjoner av den groteske art om kulturens utvikling.»¹⁴⁴ Nissen er vel å merke imponert over hvordan Freud nå innser at makt utøves ved at mennesker gjøres psykologisk sårbare, «at det hos hvert menneske skapes en indre konflikt som gjør ham hjelpeløs og mottagelig for befalinger»¹⁴⁵. Problemet er bare at Freud presterer å tolke dette som opphavet til kulturen overhodet, istedenfor å se det som «en bestemt sort herredømme»¹⁴⁶. Nettopp dette later til å være Nissens vesentligste innvending mot Freuds kultursyn – at det tar for gitt at kultur så å si er et resultat av undertrykkelse. Som dette og neste kapittel vil vise, ser Nissen denne undertrykkelsen ikke som noen nødvendighet, men som noe man kan og bør bekjempe.

Moderat psykologi – radikale konsekvenser

«I årene 1924–27 hadde Freud avløst Marx som mannen for dagen,»¹⁴⁷ skrev forfatteren Sigurd Hoel om starten på psykoanalysens norske storhetstid. På begynnelsen av trettitallet var Freuds lære om libido og driftsliv på moten i radikale kretser og tilsvarende uglesett på kristelig og konservativ side. Dette banet vei for en debatt om sjelslivet, der det også var etterspørsel etter moderne psykologisk teori som unngikk den kontroversielle freudianismen. *Sjelelig forsvar* kan leses som et svar på dette behovet for en mer spiselig variant av den nye psykologien.

«Alfred Adler går [...] i sin individualpsykologi ut fra den forutsetning at alle sjelelige begivenheter i prinsippet kan forstås og forklares,»¹⁴⁸ skriver Nissen i sin presentasjon av Adlers nøkkelbegreper. Her ligger ikke det underbevisste, det irrasjonelle eller det seksuelle til grunn. Isteden vil individualpsykologien forklare psyken med mindre tilslørende begreper. Hos Adler er det individets streben etter selvhevdelse som er hovedmotivet for menneskelig tanke og atferd. Mennesket kjemper simpelthen for å bli anerkjent og akseptert av andre. Psykologiske problemer oppstår når man mislykkes i dette. Hvis ens higen etter anerkjennelse ikke fører frem, oppstår nemlig *mindreverdighetsfølelser*. Dette fører i sin tur til motløshet, som slår ut i konflikter og problemer i dagliglivet. Nissen påpeker at individualpsykologien dermed kan forklare sjelelige problemer ut fra motiver som i grunnen er både konstruktive og bevisste for oss

¹⁴⁴ Ingjald Nissen, «Ubehaget i kulturen: Freuds siste bok» i *Arbeiderbladet*, 18. august, 1930.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Sigurd Hoel, forord til Trygve Braatøy, *Livets cirkel: Bidrag til analyse af Knut Hamsuns digtning*, 2. utg. (København: Reitzel, 1954), 4.

¹⁴⁸ Nissen, *Sjelelig forsvar*, 28.

selv. «For så vidt er der overhodet ingen 'underbevissthet' med i spillet.»¹⁴⁹ Det er som om Nissen vil appellere til en slags sunn fornuft. Hvorfor snakke om ødipusmyter, libido og seksualdrifter, når alt kan forklares med menneskets ønske om å utføre sitt daglige arbeid og bli godtatt av andre?

Mens Nissen til å begynne med fremstiller individualpsykologien som enkel og ukomplisert, beveger han seg snart mot dybden og ser på de underliggende forutsetningene for Adlers psykologi. For Nissen var det filosofiske grunnlaget avgjørende for at han overhodet tilsluttet seg individualpsykologien.¹⁵⁰ Det var nemlig dette som mest av alt viste forskjellen mellom Adler og Freud.

Adlerianerne mener at personlighetsutviklingen formes av konfrontasjonen med og bearbeidelsen av mindreverdighetsfølelser. På denne måten blir kompleksdannelsen en viktig del av Adlers lære: Mennesket konstruerer tanke- og handlingsmønstre som skal kompensere for mindreverdighetsfølelser.¹⁵¹ Gjennom sin oppvekst skaper individet et bilde av seg selv, som skal drive bort disse følelsene til fordel for en opplevelse av mestring. Dette selvbildet, i virkeligheten en ren tankekonstruksjon, kalte Adler *den ledende fiksjon*.

Han går ut fra Hans Vaihingers berømte teori om de fiksjoner mennesket har oppstillet. Vaihinger forsøker å vise at menneskets hele tankegang er et uhyre nett av konstruerte hjelpemidler i kampen for tilværelsen. Disse hjelpemidler er fiksjoner, som ikke i og for seg avbilder virkeligheten eller har noen egenverdi. Deres nytte avhenger av hvorvidt de fører til praktiske resultater eller ikke.¹⁵²

Det låter som et ekko av *Die methodische Einstellung*: Sannheten om mennesket ligger verken i en urnatur eller i metafysiske idéer, men i den vilje som ytrer seg i våre tankekonstruksjoner. Psykologien må derfor anerkjenne denne viljen og hjelpe mennesket i å nå sine mål – ikke saumfare sjelen på leting etter en determinerende natur.

«Psykoanalysen går ut på å konstatere: hvad *er* jeg. Individualpsykologien går ut på å konstatere: hvad *vil* jeg.»¹⁵³

Hos Adler mener Nissen å ha funnet en psykologi som unngår determinismens og naturalismens fallgruver. Individualpsykologien forsøker slett ikke å overføre naturvitenskapens kausalforklaringer på mennesket. Man spør ikke etter de psykologiske fenomenenes årsak, men etter deres hensikt. «Betraktningen er ikke kausal, men *finalistisk*; det bestemmende i sjelelivet er etter denne tyding ikke tilfeldige ytre årsaker, men intensjoner, etterstrebt mål.»¹⁵⁴ I tråd med Baden-skolens kulturfilosofi, argumenterer

¹⁴⁹ Ibid., 29.

¹⁵⁰ Skard, *Psykologi og psykologar i Norge*, 131.

¹⁵¹ For eksempel kan den som har en skrøpelig kropp fort ende opp med å tenke at åndelige prestasjoner er langt viktigere enn de fysiske. Nissen, *Sjelelig forsvar*, 35.

¹⁵² Ibid., 23.

¹⁵³ Ibid., 48.

¹⁵⁴ Ibid., 140.

Nissen for at menneskevitenskapene ikke bør lete etter universelle årsaker og lover, men ta utgangspunkt i det individuelle.

[Psykoanalysen er] generaliserende, den søker å forklare de sjelelige fenomener ut fra en slags naturlover, mens individualpsykologien er individualiserende, den søker frem til det enkelte tilfelle og streber etter å forklare dette.¹⁵⁵

Formuleringen er påfallende lik det Eugenia Kielland skriver i sin kritikk av Auguste Comtes positivisme i *Skillelinjen*, hvor hun angriper tendensen til å gjøre den naturvitenskaplige tankemåten til mønster for menneskevitenskapene: «Naturvitenskapen søker almene lover, vitenskapen om menneskenes liv i tiden søker kunnskap om individuelle skikkelser.»¹⁵⁶ Denne likheten viser at Nissen vil skissere en psykologi som harmonerer med *Skillelinjens* positivismekritikk.

Også senere i boken finnes en etterklang av antipositivismen fra *Die methodische Einstellung*. I den forrige boken hadde Nissen reist en kritikk av hvordan vitenskapelige teorier har en tendens til å kamuflere sine iboende, normative vurderinger. I *Sjelelig forsvar* tar han for seg dette som et allment problem. «Vår tids kulturkamp er en kamp mot alle de suggestioner som fra alle kanter [...] strømmer inn over oss,»¹⁵⁷ sier Nissen, og med suggesjon mener han nettopp «vurdering maskert som lov»¹⁵⁸. Her ligger det en dyp skepsis til modernitetens tro på vitenskap og rasjonalitet. Samtidens suggesjoner fremtrer jo som høyst rasjonelle, påpeker Nissen. I form av tilsynelatende vitenskapelige fakta plantes normative forestillinger i menneskenes sinn. Kroneksempelen er selvsagt psykoanalysen, som hevder å ha avdekket en allmennmenneskelig natur på vitenskapelig vis. Freuds tvilsomme filosofi utgir seg for å være en vitenskapelig kjensgjerning; den draperer sitt livssyn i vitenskapens retorikk.

Sjelelig forsvar fremstår altså som et forsøk på å komme psykoanalysens kritikere i møte med lovnad om et mer anstendig alternativ til den kontroversielle Freud. Men boken bærer også bud om Nissens radikaliserings. Det er her han for alvor begynner å tolke psykens problemer som samfunnets problemer. Det skjer nemlig noe med det underliggende resonnementet når Nissen ikke vil godta natur eller drifter som psykens fundament. Når han isteden plasserer individets selvhevdelse i psykologiens sentrum, ledes han uvergerlig til mer sosiale forklaringer. Det er jo anerkjennelse fra *andre mennesker* individet søker, vi streber etter en følelse av fellesskap.¹⁵⁹ Det er ikke tilfeldig at barnets sosiale erfaringer, oppdragelse og familieliv ble så viktige temaer for adlerianerne. Til grunn ligger en anerkjennelse av at «en hel rekke av de ting man før mente var arvelig betinget, er

¹⁵⁵ Ibid., 7.

¹⁵⁶ Kielland, «Symbolet i kunsten», 54.

¹⁵⁷ Nissen, *Sjelelig forsvar*, 8.

¹⁵⁸ Ibid., 118.

¹⁵⁹ Adler tillegger «fellesskapsfølelsen en fundamental betydning», poengterer Nissen. Ibid., 60.

erhvervet, fremkalt av forholdene»¹⁶⁰. Sosiale konstallasjoner, roller og samfunn gir etter sigende de beste forklaringene på hvordan det strebende individet formes. Slik blir også politiske forhold viktige for Adler:

For øieblikket står individualpsykologien i det forhold til de sociale problemer at det store arbeidende folk har hilset den som en befrielse. Alfred Adler har samarbeidet med den socialistiske bevegelse, og mange av de reformer som er iverksatt ut fra hans lære er en direkte fortsettelse av den sociale reformpolitikk de socialistiske partier har arbeidet for.¹⁶¹

Her ligger sporer til Nissens utvikling mot mer sosialt og politisk orienterte idéer. Men dette var en prosess som ikke bare skjedde på teoretisk plan. Også hans manøvrering i yrkeslivet og det politiske landskapet skulle bli viktig. Som fri psykolog og forfatter, uten håp om å bli tatt inn i varmen ved universitetet, hadde Nissen nå behov for å knytte nye allianser. Et forhold som skulle få mye å si, både for Nissens forfatterskap og hans rolle i den offentlige debatten, var hans tilknytning til Arbeiderpartiet.

Under den røde fane

Våren 1931 meldte Ingjald Nissen seg inn i Det norske arbeiderparti, og i de følgende årene ble han gradvis mer engasjert i arbeiderbevegelsen. Han holdt en rekke foredrag, blant annet for Arbeiderpartiets studentgrupper og Arbeidernes Opplysningsforbund, han skrev hyppig i *Arbeiderbladet*, og han kom også på trykk i *20de Århundre*, *Dagningen*, *Bergen Arbeiderblad* og andre partiorganer. Snart ble Nissen tiltalt som «partifelle» av sekretær Håkon Lie, og i valgkampen i 1934 var han blant de «fremtredende personligheter» som landsorganisasjonen ba støtte opp om partiet i pressen.¹⁶²

Det kan være flere grunner til at Nissen meldte seg inn i Arbeiderpartiet. Ett motiv kan simpelthen ha vært at han ønsket flere allierte nå som han hadde valgt et utsatt virke som skribent og privatpraktiserende psykolog. Man kan spørre seg om Nissen ville ha blitt like ettertraktet som foredragsholder, like ofte omtalt i arbeiderpressen, og om han senere ville ha fått statsstipend, uten sitt partimedlemskap. Men selv om *motivet* for hans inntog i bevegelsen kanskje var behovet for støttespillere, ble *resultatet* unektelig en mer radikalisert Ingjald Nissen. Nå ble han bedt om å skrive og tale om sosiale forhold, sosialismens psykologi og kapitalismens problemer.

Det kanskje klareste uttrykket for at Nissen nå ville gjøre seg relevant for arbeiderbevegelsen, er boken *Kulturkrisen og kapitalismen* fra 1932. Riktignok uten å eksplisitt erklære seg som sosialist, forsøkte han her å vise at en sosiologisk og psykologisk analyse av kapitalismen kunne være til nytte for det socialistiske prosjektet. Nissen tok til

¹⁶⁰ Ibid., 78.

¹⁶¹ Ibid., 103.

¹⁶² Nissen, «Arbeidsprotokoll 1930–1931», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling, Ingjald Nissen, «Arbeidsprotokoll 1933–1935», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

orde for at man ikke kunne fraskrive seg moralsk ansvar ved å innbille seg at kapitalismen var et nøytralt, økonomisk maskineri. Derimot var det avgjørende å få innsikt i kapitalismens dype røtter i menneskelig sjelsliv og kultur.

Nissen som kapitalismekritiker

Kulturkrisen og kapitalismens tilblivelsesprosess vitner om at Ingjald Nissens tenkning nå var i en brytningsfase. Hans arbeidsnotater avdekker at boken opprinnelig var ment som en presentasjon av Max Webers tenkning. Så sent som januar 1932 bar manuskriptet tittelen «Mot en ny mentalitet; Max Weber; en bærer av vor tids problematik». ¹⁶³ Hos Weber fant Nissen en treffende analyse av kapitalismen som et teknisk, byråkratisk og disiplinerende maskineri – noe som minner om A.H. Winsnes' kritikk av den moderne «apparatkultur» ¹⁶⁴. Dette gjør Nissens kapitalismekritikk særegen. Utgangspunktet er ikke arbeiderbevegelsens optimistiske tro på teknologi, vitenskap og fremskritt, men en pessimistisk modernitetskritikk.

Underveis i arbeidet med boken opplevde han en økende misnøye med Webers skrifter, noe som må ses i sammenheng med at han samtidig involverte seg i arbeiderbevegelsen. ¹⁶⁵ Den store sosiologen leverte riktignok en usedvanlig kritikk av kapitalismen, men han maktet ikke å trekke konsekvensene av sin egen analyse: Han tok aldri opp kampen mot det undertrykkende systemet. ¹⁶⁶ Webers store feil var å se på kapitalismen som en uunngåelig side ved det moderne samfunn, et byråkratisk og økonomisk apparat det var fånyttet å sette seg opp mot. Slik fraskrev Weber seg etisk og politisk ansvar og endte i en tragisk resignasjon, ifølge Nissen. «Det er vår skjebne, sier han, å være lenket i systemtvangen og det er bare mangel på virkelighetserkjennelse som kan holde liv i den illusjon at vi kan trekke oss ut av systemet.» ¹⁶⁷ En slik kapitulasjon kunne ikke Nissen leve med; han så det som avgjørende å ta standpunkt. I løpet av boken ender han også opp med å forsvare en systemendring.

Det Nissen vil til livs, er det han kaller «mekanismeidéen», forestillingen om at kapitalismen er et nøytralt og teknisk system styrt av tvingende lovmessigheter. Denne idéen skjuler kapitalismens normativitet, påpeker han. For å illustrere dette, tar Nissen for

¹⁶³ Nissen, «Arbeidsprotokoll 1932–1933», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

¹⁶⁴ Winsnes oppfattet den nye tidens teknokratiske samfunnsform som en «apparatkultur», preget av kalkulering, naturvitenskapelig reduksjonisme og en mangel på idealistisk humanitetstenkning. Rune Slagstad setter dette i forbindelse med Weber i sin omtale av Nissens artikkel i *Skillelinjen*: «I sentrum for Webers sosiologiske analyse stod det Winsnes kalte 'apparatkulturen'.» Andreas Hofgaard Winsnes, *Niels Treschow: En opdrager til menneskelighet* (Oslo: Aschehoug, 1927), 10–11, Slagstad, «Den annen front», 13.

¹⁶⁵ Juni 1932 bestemte Nissens seg for å omarbeide verket fullstendig, noe han opplevde som en befrielse «fra den knugende skygge som heter Max Weber». Nissen, «Arbeidsprotokoll 1932–1933», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

¹⁶⁶ Dette var «konsekvenser som nødvendigvis måtte ha ført Weber til å akseptere sosialismen,» oppsummeres det i en konsulentuttalelse om Nissens manuskript. Ibid.

¹⁶⁷ Ingjald Nissen, *Kulturkrisen og kapitalismen: En psyko-sociologisk betraktning* (Oslo: Aschehoug, 1932), 31.

seg to sider ved Vestens moderne samfunnsform: byråkratiet og pengeøkonomien. Som Weber har vist, er byråkratiet et «middel til herredømme» som disiplinerer befolkningen i et system av under- og overordning.¹⁶⁸ Men med sin tekniske og mekaniske fremtoning skaper systemet likevel et skinn av å være verdinøytralt, mener Nissen. Pengeøkonomien fungerer på en lignende måte. Ytre sett fremtrer den som et interessefritt system av transaksjoner, men under overflaten skjuler det seg et «forsprangssystem» som favoriserer enkelte grupper. Med andre ord er verken byråkratiet eller pengeøkonomien i nærheten av verdifritt. «Det ligger menneskelig politikk bak det man oppfatter som et selvvirkende maskineri.»¹⁶⁹

Men hvorfor lar det moderne menneske seg innordne i et slikt dominerende og urettferdig system? I sin takling av dette spørsmålet viser Ingjald Nissen seg virkelig som sosialpsykolog. Han leverer en forklaring som i forbløffende grad minner om den senere sosialpsykologiens teorier om kognitiv dissonans.¹⁷⁰ Det moderne menneskes handlinger står i konflikt med dets tanker, mener Nissen: På den ene siden innordner man seg i det rådende systemet. På den annen side innser man at kapitalismen egentlig er dypt uetisk. Man handler så å si i strid med sin overbevisning, og dermed befinner man seg i en psykologisk konfliktsituasjon som fører med seg angst- og skyldfølelser. For å komme ut av denne sjelelige knipen, ser individet etter en måte å rasjonalisere sine handlinger på. Dette løser man ved å se på kapitalismen som en mekanisk nødvendighet. Slik fraskriver man seg ansvaret for det urettferdige systemet, og dermed befri sjelen seg fra den ubehagelige spenningsfølelsen. Systemet gjøres til noe ytre og uforanderlig – til et dogme.¹⁷¹

Slik vil Nissen ta et oppgjør med «kulturkritikere», som ser på det moderne livet som noe uekte, som et uttrykk for at den nyere tids menneske ikke har kontakt med sine egentlige overbevisninger. At man forholder seg til systemet som om det var en uforanderlig natur, er tvert imot produktet av høyst ekte, voldsomme sjelelige spenninger. Holdningen «er ikke på noen måte uttrykk for en sjelelig forflatning eller mekanisering. Den er ikke uttrykk for noe uekte hos det moderne menneske, men den er uttrykk for vår tids skjebne»¹⁷².

Det er den skjebnesvangre spenningen mellom å innse at systemet er uetisk, men samtidig innbille seg at det er uforanderlig, som Nissen òg finner hos Weber. Slik ledes også Weber til en «flukt over i det mekaniske»¹⁷³. Paradoksalt nok har Weber avdekket problemene ved systemet, han har avslørt det kapitalistiske byråkratiet som en

¹⁶⁸ Ibid., 34–36.

¹⁶⁹ Ibid., 76.

¹⁷⁰ Teorier om kognitiv dissonans postulerer at det oppstår en tilstand av ubehag hvis en persons handlinger ikke harmonerer, altså er i dissonans, med tankene. En slik teori ble fremsatt av den amerikanske psykologen Leon Festinger på 1950-tallet.

¹⁷¹ Nissen, *Kulturkrisen og kapitalismen*, 36.

¹⁷² Ibid., 45.

¹⁷³ Ibid., 52–56.

undertrykkende mastodont som kuer svakere samfunnsgrupper – det er et middel til herredømme av første rang.¹⁷⁴ Samtidig er det på det rene at pengeøkonomien, med sin langt fra verdifrie verdsetting av ting og mennesker, heller ikke er noe nøytralt og rettferdig. Summa summarum tar Weber feil. Kapitalismen er ikke et rasjonelt og «i sin natur etisk indifferent»¹⁷⁵ maskineri.

I vår sammenheng er den viktigste erkjennelse at pengesystemet ikke utgjør en mekanisme med egenlover og at det derfor heller ikke gir noe grunnlag for å opfatte den moderne kapitalisme som en slik mekanisme.¹⁷⁶

Å se på kapitalismen som mekanisme er et resultat av den lovmessighetstenkning man finner i naturvitenskapen, hevder Nissen. Her viser han nok en gang til Baden-skolens skille mellom de nomotetiske og de idiografiske vitenskaper.

[Naturvitenskapen] beskjeftiger sig med det som er felles for fenomenene, den påviser gjentagelsen og arbeider med almensynspunkter. Det naturvidenskapelige verdensbillede er i prinsippet en mekanisme. Her skal alt kunne beregnes på grunnlag av evige og uforanderlige lover. Men kulturvidenskapene beskjeftiger sig ikke med det som gjentas. Tvert imot, de søker å beskrive kulturformene som individuelle enheter.¹⁷⁷

Man må derfor ideografisk studere de historiske forutsetningene for kapitalismen for å kunne endre den. Det er dette Weber for så vidt har gjort i *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1904/1905). Her viser Weber hvordan protestantisk puritanisme var en viktig forutsetning for den moderne kapitalismens fremvekst: Ut fra sin lære, måtte puritaneren også bli kapitalist, skriver Nissen.¹⁷⁸ Selv om Weber ikke brukte denne innsikten til å vise vei ut av kapitalismen, kan den likevel være viktig for den sosialistiske bevegelse. Det er nemlig ikke nok å angripe kapitalismen som økonomisk system; man må også gjøre noe med dens kulturelle forutsetninger, og da spesielt de religiøse oppfatninger den bygger på. «Først når man ser denne forstår man helt hvorfor den moderne sosialistiske bevegelse må bekjempe den særlige religiøse ideologi som har preget den kapitalistiske tidsalder.»¹⁷⁹ På denne måten får *Kulturkrisen og kapitalismen* en politisk konklusjon: Webers analyse trenger ikke å lede til resignasjon, den kan tvert imot være et redskap for den sosialistiske bevegelsen.

¹⁷⁴ Ibid., 36.

¹⁷⁵ Ibid., 56.

¹⁷⁶ Ibid., 78.

¹⁷⁷ Ibid., 89.

¹⁷⁸ Ibid., 103.

¹⁷⁹ Ibid., 90.

«Et verdifullt bidrag om sosialismens nødvendighet»

Kulturkrisen og kapitalismen ble varmt mottatt i arbeiderpressen, og det er vanskelig å ikke tolke omtalene som en støtte til Ingjald Nissen som intellektuell. *Iste Mai* trykket et begeistret oppslag om boken med tittelen «Et verdifullt bidrag om sosialismens nødvendighet»:

Med Ingjald Nissens nye arbeide: *Kulturkrisen og kapitalismen* har vi her i landet fått det første videnskapelige bidraget til belysning av samfunnsforholdene ut fra den erkjennelsen en har vunnet gjennom den moderne psykologien. Boken som er kommet ut på Aschehougs forlag betegner intet mindre enn en ny stor seir for den unge sympatiske forskeren, hvis tidligere arbeider har vakt berettiget opsikt ikke bare her i landet, men også i utlandet.¹⁸⁰

Dag Bryn roste boken, selv om han stusset ved at det her forelå en kritikk av kapitalismen som hoppet bukk over Marx.¹⁸¹ Likevel utpekte han Nissen som sosialist og mente at «det er all grunn for socialistiske intellektuelle til å stifte bekjentskap med ham»¹⁸².

«Ingjald Nissens bok er en betydelig tilvekst til vår magre filosofiske litteratur,»¹⁸³ skrev Finn Moe i *Arbeiderbladet*. Hans omtale av boken viser også at Weber, som Nissen for noen år siden hadde introdusert for verdikonservative miljøer gjennom *Skillelinjen*, nå ble lagt merke til blant arbeiderbevegelsens unge teoretikere:

Det er så vidt vi vet første gang det på norsk foreligger en utførligere avhandling om denne overmåte interessante tenker, som ruver som en søyle i den senere tids filosofi og kanskje er en av dem som har hatt størst betydning for utformingen av det ideologiske grunnlag for noen av de mest dominerende strømninger i moderne politisk åndliv. Det var å håpe at Nissen som vel er den mest fremragende norske Weber-kjenner, en gang vil gi oss en omfattende fremstilling av hans lære og dens innflytelse.¹⁸⁴

Men ikke alle på den politiske venstresiden ønsket boken velkommen. I den kulturradikale høyborg, tidsskriftet *Mot Dag*, rev sosialøkonomen Johan Vogt seg i håret av forargelse:

Ingjald Nissens bok er av Det Norske Arbeiderpartis «Teoretikere», av Finn Moe, Dag Bryn og andre, mottatt som et betydelig socialistisk verk. [...] Den reklame Nissens bok har fått i Arbeiderpartiets presse danner bare et nytt og bedrøvelig vidnesbyrd om det lave teoretiske nivå som dette partis skribenter selv befinner sig på.¹⁸⁵

¹⁸⁰ «Kulturkrisen og kapitalismen: Et verdifullt bidrag om sosialismens nødvendighet», i *Iste Mai*, 9. november, 1932. (Usignerte artikler står oppført etter tittel i litteraturlisten.)

¹⁸¹ Marx er fraværende i Nissens resonnement, men blir nevnt én gang. I dette ene tilfellet påpeker Nissen at Weber tok avstand fra Marx på grunn av hans undervurdering av kultur som utløsende faktor for økonomisk endring. Nissen, *Kulturkrisen og kapitalismen*, 105.

¹⁸² Bryn, «De intellektuelle oplever krisen».

¹⁸³ Finn Moe, «Mistilliten til det kapitalistiske samfundssystem: Max Webers tragedie» i *Arbeiderbladet*, 14. november, 1932.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Johan Vogt, «Videnskap på flukt fra virkeligheten» i *Mot Dag*, 2. desember, 1932.

Disse omtalene forteller mye om hvor Nissen kan plasseres i tidens politisk-kulturelle landskap. Han var langt på vei godtatt i arbeiderbevegelsen, men blant Marx' og Freuds mer dogmatiske forsvarere var han sterkt mislikt.¹⁸⁶

Dette kaster også lys over Nissens rolle i den såkalte kampen om psykoanalysen. Selv om han i disse debattene brukte skyts fra sin tidligere kritikk av Freud, ble han nå oftere sett på som radikal tilknyttet Arbeiderpartiet. Samtidig distanserte han seg fra de venstreintellektuelle motdagistene. Mens kulturradikalerne hardnakket forsvarte den omstridte psykoanalysen, gikk Nissen i bresjen for individualpsykologien – med håp om at den ville vinne aksept i arbeiderbevegelsen. Til syvende og sist ble dette en kamp om hvilke former for psykologi som skulle få arbeiderpartistatens velsignelse.

Kampen om psykoanalysen

Ingjald Nissens rolle i kampen om psykoanalysen er ofte blitt undervurdert.¹⁸⁷ Spesielt i stridens siste fase gjorde han seg gjeldende som en aktiv og ofte sitert debattant; han var en av få fagfolk som åpent kritiserte universitetspsykologien. Nissen kan også sies å ha innledet korstoget mot Wilhelm Reich (1897–1957), som endte med at den østerrikske legen forlot Norge. Dessuten ble Nissen en markant forkjemper for *psykologenes* rett til å drive psykoterapi.

«Striden om psykoanalysen» betegner en kulturell og faglig konflikt, som preget norsk offentlig debatt i mellomkrigstiden. I begynnelsen av trettiårene var dette først og fremst en sedelighets- og livssynsdebatt, der Freuds syn på seksualitet, drifter og det irrasjonelle underbevisste sto i sentrum. Etter hvert ble ordskiftet snevret inn rundt et mer praktisk og politisk spørsmål om hvem som skulle få offentlig autorisasjon til å drive psykoterapi. Medisinere, psykologer og selvlærte psykoanalytikere av ulike sjatteringer røk i tottene på hverandre, alle med krav om å besitte den rette lære. Det fantes på dette tidspunktet ingen faglig plattform alle kunne enes om, og for utenforstående fremsto miljøet som en røre av indre konflikter.

De faglige debattene var konsentrert rundt en rekke møter på Psykiatrisk klinikk på Vinderen, hvor psykiatriprofessor Ragnar Vogt og andre medisinere tok et oppgjør med psykoanalysen og dens norske tilhengere.¹⁸⁸ Kritikken rettet seg spesielt mot to miljøer. Det

¹⁸⁶ Et annet eksempel på den uforsonlige tonen mellom motdagistene og Nissen er den hissige polemikken som foregikk mellom ham og Nic Hoel etter Nissens angrep på Wilhelm Reich i pressen. Se oppgavens side 53.

¹⁸⁷ For eksempel blander Arne Stai interne diskusjoner på Psykiatrisk klinikk sammen med debatten i pressen, noe som utydeliggjør hvor sentral Nissen var i å gjøre dette til et offentlig ordskifte. Randolph Alnæs starter riktignok hele sin redegjørelse for striden med å vise til Nissens angrep på Harald Schjelderup og Reich, men dette gjør han uten å belyse Nissens argumentasjon. Stai, *Norsk kultur- og moraldebatt i 1930-årene*, 139–142, Alnæs, *Psykoanalyse*, 82–98.

¹⁸⁸ Se Ragnar Vogt, «Psykoanalytiske problemer: Foredag holdt på den Psykiatriske klinikk klubbmøte 25. oktober 1937», *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 58 (1938), 108–109.

ene var kretsen rundt legen Johannes Irgens Strømme (1876–1961). Han ble kalt «vill» analytiker og «onanilege», blant annet fordi han visstnok forsvarte masturbasjon som terapeutisk virkemiddel.¹⁸⁹ Den andre grupperingen som nå fikk motbør, var tilhengerne av dem omstridte Wilhelm Reich.

Reich var en av Freuds tidligere samarbeidspartnere og en sentral skikkelse i den psykoanalytiske bevegelsen. Etter nazistenes maktovertakelse i Tyskland ble han invitert av Harald Schjelderup til å forelese ved Psykologisk institutt i Oslo, og i de fem årene han oppholdt seg i Norge kom han stadig i offentlighetens søkelys. Reichs vektlegging av fortrenget seksualitet som nevrosens årsak, hans teorier om seksuelle energier og kontroversielle eksperimenter gjorde ham spesielt omstridt. Likevel fikk han støtte fra radikale kulturfolk og psykoanalytikere, og professor Schjelderups institutt holdt stadig sin hånd over Reich. Den som mer enn noen angrep universitetspsykologene for verne om Reich på denne måten, var Ingjald Nissen.

Nissen var blant dem som talte på møtene ved Psykiatrisk klinikk, og han holdt sitt innlegg 5. desember 1937.¹⁹⁰ I den påfølgende romjulen sto bidraget også på trykk i form av en stor artikkelserie i *Arbeiderbladet*. Det er verdt å se nærmere på denne teksten, fordi Nissen antagelig var den som førte fagdebatten ved klinikken over i det offentlige ordskiftet.¹⁹¹

Nissens hovedanliggende var å tale individualpsykologiens sak og samtidig distansere seg fra freudianismen. Han innledet med å erklære at den psykoanalytiske bevegelsen i Norge var i krise. Den var preget av oppløsning og en alles kamp mot alle, hevdet Nissen. Årsaken var det labre vitenskapelige nivået og mangelen på selvkritikk: «En analyse på bredt vitenskapelig grunnlag, med frihet til å stille sig kritisk overfor de forskjellige teorier, vilde ikke bli angrepet av de norske læger,»¹⁹² kommenterte Nissen. Her ønsket han å knesette en forståelse av psykoterapi som ikke favoriserte psykoanalysen, i alle fall ikke på bekostning av individualpsykologien.

Ifølge Nissen var psykoanalysen hjemsoekt av en metodologisk feil, «nemlig at den forveksler *arbeidssynspunkt* med *realforklaring*»¹⁹³. Freuds arbeidsmetode hadde vist seg produktiv i praksis, men var ved et feilslag blitt omtolket til en beskrivelse av en konkret og uforanderlig virkelighet. Slik fikk psykoanalysen «mer karakter av filosofi enn av

¹⁸⁹ Einar Kringlen, *Norsk psykiatri gjennom tidene* (Oslo: Damm, 2007), 192.

¹⁹⁰ Nissen, «Arbeidsprotokoll 1936–1937», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

¹⁹¹ Ifølge Strømme var det avtalt at man ikke skulle gå offentlig ut med det som ble sagt på møtene – frem til Nissen publiserte sin artikkelserie. Johannes Irgens Strømme, «Psykoanalysens 'skjebnetime': Et tilsvaret til magister Ingjald Nissen» i *Arbeiderbladet*, 7. januar, 1938.

¹⁹² Ingjald Nissen, «Psykoanalysens skjebnetime i vårt land: Innlegg i diskusjonen på Psykiatrisk klinikk I», *ibid.*, 27. desember, 1937.

¹⁹³ *Ibid.* (Nissens kursivering.)

videnskap»¹⁹⁴. Individualpsykologien hadde derimot unngått å gjøre sine teorier til dogmer, og slik hadde den beholdt en høyere grad av vitenskapelighet, hevdet Nissen. Mens freudianerne hadde forlatt den tradisjonelle psykologiens lærdommer, hadde individualpsykologien inntatt en mellomstilling mellom vitenskapelig psykologi og Freuds lære. Øyensynlig forsøkte Nissen med denne argumentasjonen å gjøre psykoanalysen til et ytterpunkt, slik at individualpsykologien ville synes som et slags fornuftig kompromiss.

Psykologenes rett til å drive terapi var en merkesak for Nissen. Det var ikke nok å være utdannet lege for å behandle mennesker med sjelelige problemer, mente han. Her viste han til at den «ville» analysen, åpenbart med hentydning til Strømme, nettopp ble innført av folk med legetittel. Hvis det ble vedtatt en autorisasjonslov, måtte derfor psykologer kunne få statlig godkjenning, mente han. Men en slik lov forutsatte en «*reorganisering av vårt vitenskapelige liv i psykologien*,»¹⁹⁵ understrekte Nissen. Her tok han i realiteten til orde for en oppvask i psykologifaget på universitetet. Indirekte var dette et angrep på den ledende skikkelsen ved Psykologisk institutt, og en gammel kjenning av Nissen: professor Harald Schjelderup.

Feiden med Schjelderup

Våren 1938 skrev Harald Schjelderup sin kjente artikkel «Opgjøret omkring psykoanalysen» i *Fritt Ord*. Mens denne teksten ofte leses som en generell redegjørelse for Schjelderups posisjon i psykoanalysestriden,¹⁹⁶ må den vel så mye forstås som et svar på Ingjald Nissens angrep i *Arbeiderbladet*. Schjelderup viser ikke bare eksplisitt til Nissens artikler, han plukker også opp flere av Nissens formuleringer for å imøtegå dem.¹⁹⁷

Schjelderup understreket at psykoanalytisk praksis skulle trenge ned til fortrengete infantile konflikter, avregere dem og dermed forandre symptomer, karakter og livsholdning. Derfor var det feil å sidestille Adlers individualpsykologi med psykoanalysen:

Heller ikke bør etter min mening den behandling Ingjald Nissen utøver her hjemme, betegnes som analyse. Jeg er nødt til å nevne det, ikke ut fra noen trang til dogmatisk avgrensning, men fordi det har virket i høi grad forvirrende og misvisende, at Nissen i sine artikler i 'Arbeiderbladet' er fremtrådt som representant for analysen. [...] Han arbeider – som også Adlers individualpsykologi – *overfor* den infantile konflikt, ikke i dypet.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Ibid.

¹⁹⁵ Ingjald Nissen, «Psykoanalysens skjebnetime i vårt land: Innlegg i diskusjonen på Psykiatrisk klinikk II» i *Arbeiderbladet*, 28. desember, 1937.

¹⁹⁶ Se omtalen av Schjelderups artikkel i Jan-Erik Ebbestad Hansen, *Norsk tro og tanke*, Ettbindsutg. (Oslo: Tano Aschehoug, 1999), 607.

¹⁹⁷ Schjelderup ligger påfallende nær opptil Nissens formuleringer i *Arbeiderbladet*: For eksempel taler han om at psykoanalysen kritiseres for å være preget av «alles kamp mot alle» og at den anklages for å være en «dogmatisk-sekterisk bevegelse» i «opløsning».

¹⁹⁸ Det er viktig å merke seg at Nissen og andre ikke-freudianere bruker begrepet «analyse» som samlebetegnelse for ulike former for analytisk psykologi, inkludert psykoanalyse og individualpsykologi. Derfor er det individualpsykologiens berettigelse som moderne terapiform Schjelderup her angriper. Harald Schjelderup, «Opgjøret omkring psykoanalysen», *Fritt Ord* 8 (1938), 33. (Schjelderups kursivering.)

Mens Schjelderup gikk i klinsj med Nissen, ville han også unngå å havne i bås med dogmatiske og «ville» analytikere. I artikkelen balanserte han derfor mellom avstandtagen og støtte til Reich, og han beklaget hvordan psykoanalysen var «gjort ansvarlig for en hvilken som helst mer eller mindre lyssky virksomhet»¹⁹⁹. Men så lett skulle ikke professoren få slippe unna.

Norske psykoanalytikere er «under professor Schjelderups ledelse i stadig stigende utstrekning [...] gått over til de synspunkter som hevdes av dr. Wilhelm Reich,»²⁰⁰ slo Nissen fast i en særdeles kvass artikkel i *Samtiden* våren 1938. Som flere historikere har påpekt, sørget denne teksten for en betydelig temperaturøkning i debatten,²⁰¹ og den kan sies å markere selve starten på den store striden rundt Reich. Her leverte Nissen et uvanlig voldsomt angrep på Schjelderup og hans østerrikske kollega. Strategien var å slå de to i hartkorn ved å trekke frem skandaløse eksempler fra Reichs bøker og samtidig peke på Schjelderup som Reichs høye beskytter. Nissen harselerte med den såkalte vegetoterapien²⁰² og fortalte hoderystende om pasienter som skulle oppføre seg som dyr eller oppnå transelignende tilstander og frembringe elektriske strømninger i sine erogene soner.²⁰³ «[Vi] står overfor det enkleste nyoplag av de klassiske kvaksalveridéer,»²⁰⁴ hevdet han. Så anklagende var Nissen, at han endatil utpekte Schjelderup som selve årsaken til psykoanalysens krise:

Det er vanskelig å kunne se hele saken annerledes enn å anta at det er professor Schjelderups mangel på kritikk som har ført utviklingen i norsk psykologi dit hen at alle disse ting har kommet til å spille så stor rolle.²⁰⁵

«De følgende dager er den norske presse sterkt opptatt av Reich og hans omstridte sysler på norsk jord,»²⁰⁶ skriver Arne Stai. Det ble store oppslag med Nissen i dagspressen, Schjelderup måtte rykke ut og forsvare seg, og 25 daværende og tidligere psykologistudenter gikk ut med en offentlig protest mot Nissens anklager.²⁰⁷ I *Samtiden* tok Schjelderup til motmæle mot Nissen, som kvitterte med nye angrep.²⁰⁸ Psykoanalytikeren og kulturradikaleren Nic Hoel tok Schjelderup og Reich i forsvar gjennom et oppgjør med

¹⁹⁹ Ibid., 25–26.

²⁰⁰ Ingjald Nissen, «Opgjøret om psykoanalysen i Norge», *Samtiden* 49 (1938), 219.

²⁰¹ Se for eksempel: Alnæs, «The Development of Psychoanalysis in Norway», 74, Stai, *Norsk kultur- og moraldebatt i 1930-årene*, 148.

²⁰² Vegetoterapien var Reichs behandlingsmåte for nevrotisk betingede muskelspenninger. Den gikk blant annet ut på at pasienten skulle simulere kroppsholdninger knyttet til sterke følelser. Behandlingen ble kontroversiell fordi den skulle frigjøre lystbetonte kroppsfølelser og pasientens såkalte orgasmerefleks.

²⁰³ Nissen, «Opgjøret om psykoanalysen i Norge», 223–224.

²⁰⁴ Ibid., 224.

²⁰⁵ Ibid., 229.

²⁰⁶ Stai, *Norsk kultur- og moraldebatt i 1930-årene*, 148.

²⁰⁷ Det fantes ingen bøker av Reich på pensum, og Schjelderup snakket heller ikke om Reich i forelesningene, hevdet psykologistudentene. Uttalelsen var signert Ernst Wulff Rasmussen, «formann i et utvalg av psykologistudentene». Ernst Wulff Rasmussen, «Dr. Reichs retning» i *Arbeiderbladet*, 26. april, 1938.

²⁰⁸ Se Harald Schjelderup, «Magister Ingjald Nissen og oppjøret om psykoanalysen», *Samtiden* 49 (1938).

kritikken fra Ingjald Nissen og overlege Johan Scharffenberg ved Oslo Hospitals sinnssykeasyl.²⁰⁹ Nissen parerte i et innlegg dagen etter, og i de følgende ukene fortsatte de to å krangle i *Arbeiderbladets* debattspalter.²¹⁰

Disse polemikkene viser hvordan Nissen sto i sentrum for angrepene på Reich og hans tilhengere på denne tiden. Ser man nærmere på gangen i Reich-striden, forsterkes dette inntrykket ytterligere, også på grunn av samspillet mellom aktører tilknyttet Arbeiderpartiet: Opptakten var Nissens artikkelserie romjulen 1937, som altså brakte fagstriden over i den offentlige debatten gjennom Arbeiderpartiets fremste presseorgan. En uke senere gikk overlege og partimann Johan Scharffenberg ut i samme avis med en kritikk av de «ville» analytikerne.²¹¹ April 1938 kom Nissens frontalangrep på Reich og Schjelderup i *Samtiden*, noe som i Randolph Alnæs' fremstilling har fått plass som selve innledningen til Reich-striden.²¹² Og nesten synkront skrev Scharffenberg sitt eget store angrep på Reichs virksomhet i Norge.²¹³ I kjølvannet av disse utspillene tok snart aviser som *Aftenposten*, *Dagbladet*, *Morgenbladet* og *Tidens Tegn* avstand fra Reich.²¹⁴ Enden på visen ble at den medisinske ekspertisen frarådet Sosialdepartementet å gi Reich videre opphold, og arbeiderpartiregjeringen satte store begrensninger på hans muligheter til å drive terapi og forskning. I august 1939 forlot Wilhelm Reich Norge.

Debattene mot slutten av trettitallet dreide seg også om hvorvidt det burde innføres en autorisasjonsordning for terapeuter, og om hvem som skulle kunne bli autorisert. Nissen kjempet fra første stund for at også psykologene skulle få drive terapi, mens han mente staten burde begrense de mest kontroversielle psykoanalytikernes virksomhet.²¹⁵ Sommeren 1938 ble saken avgjort. Da innførte regjeringen en autorisasjonslov som gjorde det umulig for Strømme og Reich-tilhengerne å drive analyse uten godkjenning fra staten. Med andre ord hadde legene fått gjennomslag, selv om de ble pålagt en begrensning i form av krav til videreutdanning.²¹⁶ Samtidig ble det åpnet for at også psykologer kunne få godkjenning, og dermed kunne Nissen erklære triumf for sin yrkesgruppe: «De bestemmelser som nu er kommet synes å være den best mulige løsning,»²¹⁷ skrev han i under tittelen «En ypperlig ordning» i *Arbeiderbladet*. Nissens avstandtagen både fra Reich og de såkalt «ville» analytikerne hadde vist seg vellykket.

²⁰⁹ Nic Hoel hevdet at fagautoritetene som angrep Reich ikke hadde tilstrekkelig kunnskap om psykoanalysen til å komme med kvalifisert kritikk. Hun mente også at Reichs arbeid måtte «sees i forbindelse med et sosialistisk syn på sosialmedisinen og psykologien». Nic Hoel, «Vitenskap og sannhet» i *Arbeiderbladet*, 27. april, 1938.

²¹⁰ Se Ingjald Nissen, «Et oppkonstruert 'omslag'», *ibid.*, 28. april.

²¹¹ Stai, *Norsk kultur- og moraldebatt i 1930-årene*, 142.

²¹² Alnæs, «The Development of Psychoanalysis in Norway», 74.

²¹³ Også dette i *Arbeiderbladet*. Stai, *Norsk kultur- og moraldebatt i 1930-årene*, 147.

²¹⁴ *Ibid.*, 148.

²¹⁵ Ingjald Nissen, «Psykoanalysens skjebnetime i vårt land: Innlegg i diskusjonen på Psykiatrisk klinikk I» i *Arbeiderbladet*, 27. desember, 1937.

²¹⁶ Alnæs, *Psykoanalyse*, 88.

²¹⁷ Ingjald Nissen, «En ypperlig ordning» i *Arbeiderbladet*, 26. juli, 1938.

Kanskje kunne han også takke sine kontakter i Arbeiderpartiet for utfallet saken til slutt fikk: Sju terapeuter fikk godkjenning av Sosialdepartementet. Verken Reich eller noen fra Strømme-kretsen sto på listen; det gjorde derimot Ingjald Nissen.²¹⁸

På radikalernes banehalvdel

Nissens engasjement i striden om psykoanalysen bidro til å endre hans rolle i norsk offentlighet. Han fikk en krassere tone i tekstene sine, og han skrev om mer kontroversielle temaer.²¹⁹ Som forkjemper for individualpsykologien inntok han rollen som konkurrent til psykoanalytikerne og forsøkte ofte å komme med bedre svar på de samme spørsmålene som de var opptatt av. Slik tok også Nissen fatt på forklaringer av erotiske drømmer, samlivsmoral og sosialpolitikk.²²⁰

Seksualitet var slett ikke uviktig i individualpsykologien. Den godtok riktignok ikke Freuds tilnærming, som tok for gitt at det seksuelle var en primær årsak til personlighetens utvikling.²²¹ Men seksualiteten var likevel sentral for individualpsykologene, fordi de mente at mennesker var spesielt sårbare på dette feltet; det var et område hvor mindreverdighetsfølelsene ynglet. Derfor innrømmet Nissen ofte at et sunt seksualliv var et mål også i den individualpsykologiske terapien.²²² I *Sjелеlig forsvar* gjør han for øvrig et bemerkelsesverdig unntak i sin ellers innstendige avvisning av Freud: Selv om psykoanalysens far var på filosofisk og vitenskapelig villspor, hadde han «hatt en kulturhistorisk, en social oppgave,»²²³ skriver Nissen. Hvor feil han nå resonnerer, hadde Freud tross alt «vært med å trenge den såkalte 'seksuelle moral' tilbake»²²⁴.

Det ble nå stadig tydeligere at Nissen gikk inn for en friere seksualmoral, ikke ulikt psykoanalytikerne. Selv understreket han stadig at han tok filosofisk og teoretisk avstand fra Freud, men mange så nok ikke denne nyanseforskjellen. Vel så ofte som de så ulikheter, så de likheter mellom adlerianerne og psykoanalytikerne. I *Kirke og kultur* konstaterte Richard

²¹⁸ Atle Kittang påpeker at Nissen var i den første puljen psykoterapeuter med konsesjon. «En av grunnene kan ha vært at han i de stridighetene som raste i norske psykoanalytiske miljøer i 1930-årene, markerte klar avstand både til kretsen omkring Wilhelm Reich og til pioneren blant praktiserende norske psykoanalytikere, Johannes Irgens Strømme.» Atle Kittang, «Ingjald Nissen» i *Norsk biografisk leksikon*, red. av Jon Gunnar Arntzen og Knut Helle (Oslo: Kunnskapsforlaget, 2003), 523.

²¹⁹ Indirekte skyldtes nok dette også Nissens økonomiske situasjon. Flere år etter at han hadde etablert seg som terapeut, hadde han fortsatt økonomiske problemer. «Den økonomiske situasjonen er nu helt katastrofal. Hvis jeg ikke får et stort stipendium er stillingen fortvilet,» skriver han i sine notater på denne tiden. Da han omsider fikk stipend, var det til å begynne med for lite til å kunne leve av. Nissen var derfor avhengig av at mange kjøpte bøkene hans, noe som trolig motiverte ham til å bli en mer utfordrende og høylytt stemme i offentligheten. For å tjene penger på sine utgivelser måtte han få oppmerksomhet, han måtte både imøtekomme og pirre publikum. Se Nissen, «Arbeidsprotokoll 1936–1937», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

²²⁰ Dette er det allerede eksempler på i *Sjелеlig forsvar*. Nissen, *Sjелеlig forsvar*, 43–46, 103, 136, 183–184.

²²¹ Ifølge Nissen var ikke psykologiske problemer en konsekvens av problematisk seksualitet; forholdet var motsatt. Sjелеlige vanskeligheter «griper over på seksuallivet fordi de griper over på hele personligheten». Ingjald Nissen, «Situasjonen i psykoanalysen» i *Aftenposten*, 30. september, 1938.

²²² Ingjald Nissen, «Moralspørsmålene og individualpsykologien», *Kirke og kultur* 39 (1932).

²²³ Nissen, *Sjелеlig forsvar*, 136.

²²⁴ Ibid.

Eriksen med skepsis at Nissen var blitt en talsmann for «seksuell frigjørelse,»²²⁵ mens Ove Lundbye mente at Nissen anno 1932 hadde forlatt Skillelinjen-kretsen. «Nissen har [...] sluttet sig tilPsykoanalysen (dens Adler'ske Retning), og kan derfor ikke længere siges at tilhøre den her omhandlede Forfatterkrets.»²²⁶

Kontakten med ledende individualpsykologer på kontinentet påvirket også Nissens teoretiske utvikling. «Foranlediget ved utviklingen innen den moderne psykologi og tilskyndet ved samtaler med dr. Alfred Adler, Wien, dr. Fritz Künkel, Berlin og andre psykologer, har jeg lagt mer vekt paa studiet av sociale problemer enn oprinnelig planlagt,» skriver han i en rapport til Det Videnskabelige Forskningsfond av 1919.²²⁷ Hjemme i Norge ble Adlers sosialt orienterte forklaringer viktige i striden med psykoanalytikerne: Det var med disse modellene Nissen kunne vise at andre faktorer enn drifter og naturlige disposisjoner lå til grunn for psykologiske fenomener. Slik ble han mer og mer opptatt av samfunnet som forklaring på individets psyke. En nærliggende konsekvens var at sjelelige problemer dermed også måtte løses samfunnsmessig. Slik avstedkom Nissens avhengighet av sosiale forklaringsmodeller et politisk moment i hans tenkning. Finn Moe gir en svært tydelig fremstilling av denne dynamikken i forbindelse med *Kulturkrisen og kapitalismen*. Her beskriver han nettopp hvordan individualpsykologisk tankegang kunne lede til politisk radikalisme:

Adlers retning er også blitt kaldt maktskolen fordi individualpsykologien regner med maktbegjæret som det fundamentale for menneskene, og dette maktbegjæret fremtrer som en følge av mindreverdighetsfølelsen, altså som en kompensasjon. Det er klart at den som tilegner sig et slikt syn blir nødt til å beskjeftige sig med samfundsspørsmål. Individualpsykologien går inn for en skarp kritikk av samfundsforholdene i linje med det socialistiske synet, og i sitt nye arbeide [...] tilrettelegger Ingjald Nissen fortreffelige argumenter for socialismen, idet han dypere enn noen før i all fall i Skandinavia trenger inn i tidens problemer og viser de rent sjelelige grunnene for kulturkrisen. Også ad denne psykologiske veien blir konklusjonen den at kapitalismen er årsaken til krisen som ikke er til å komme ut av uten gjennom et nytt system og en ny mentalitet.²²⁸

Kort fortalt mente altså Moe at individualpsykologisk tenkning med nødvendighet måtte ende opp i sosialisme.

Adlers vekt på sosiale faktorer passet for øvrig inn i den sosiologiske teorien Nissen var blitt kjent med i sin studietid. Som nevnt hadde han lest både Weber og Simmel, og dermed hadde Nissen tilegnet seg en tenkemåte og et begrepsapparat som åpnet for sosiologiske og sosialpsykologiske analyser. Slik ble det naturlig for ham å kombinere individualpsykologien med sosiologi, noe som kommer tydelig til uttrykk i boken *Seksualitet og disiplin* fra 1934.

²²⁵ Richard Eriksen, «Henrik Ibsen og individualpsykologien», *Kirke og kultur* 39 (1932), 227.

²²⁶ Lundbye, «Norsk Front mot Kulturkrisen», 603.

²²⁷ Rapporten finnes i Nissen, «Arbeidsprotokoll 1932–1933», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

²²⁸ Moe, «Mistilliten til det kapitalistiske samfundssystem».

Fra psykologi til samfunnskritikk

Seksualitet og disiplin legger for dagen et radikalt, kjønnsorientert samfunnssyn. Her forsøker Ingjald Nissen å gi en analyse av disiplinen som fenomen, en forklaring på hvordan mennesker ender i dominansrelasjoner. Resonnementet belyser også nasjonalsosialismen og fascismens fremvekst, og boken representerer et teoretisk grunnriss for Nissens begrep om hersketeknikk.

Nissen nærmer seg temaet gjennom et forsøk på å knytte psykologi og sosiologi sammen, et tverrfaglig prosjekt han trodde snart ville ta form som en egen vitenskap. «Først ut fra denne vitenskap kan vi ha håp om å komme til bunns i disiplinens kompliserte problem.»²²⁹

All disiplin, om det så gjelder militærvesenet, oppdragelsen eller religiøse leveregler, har én ting til felles, ifølge Nissen: De bygger alle på en utnyttelse av menneskets mindreverdighetsfølelser. «Et nærmere studium av de historiske disiplineringemetoder viser at de fleste av dem direkte tok sikte på å fremkalle eller utdype underlegenhetsfølelsen hos menneskene.»²³⁰ Som vist tidligere, mente Adler at alle mennesker lider av grunnleggende mindreverdighetsfølelser. De kan springe ut av kroppslige svakheter eller simpelthen av opplevelser av hjelpeløshet. Slik skapes en «vilje til makt» hos individet, noe som kan slå uheldig ut i innbitt konkurranse, fiendtlighet og konflikter. Og mindreverdighetsfølelsene får mennesker til å kompensere – og da med det som later til å være det motsatte, navnlig en fremelskelse av det sterke.

I forlengelsen av dette hevdet Nissen at disiplin og makt måtte sees i sammenheng med kjønn og seksualitet. Som nevnt, mente individualpsykologene at mennesker er spesielt sårbare på det seksuelle område. Nissen hevdet videre at mannens seksuelle sårbarhet, hans avhengighet av kvinnen og hans frykt for seksuell udugelighet førte til et bestemt kompensasjonsmønster. I en bestrebelse på å overvinne sin frykt dyrker mannen styrke og uavhengighet, mens det seksuelle samkvemmet med kvinnen blir sett på som noe nedrig. Normal seksualitet blir undertrykt, og man dyrker «den sterke ensomme» mann.²³¹ Slik mente Nissen en kunne snakke om en rådende mandighetsideologi: Den sterke og seksuelt uavhengige mann ble hyllet frenetisk, mens kvinnen ble sett på som svak og mindreverdige.²³²

Nettopp denne ideologien var på fremmarsj i samtiden, mente Nissen. «Styrken, overlegenheten, kraften, hensynsløsheten, kampholdningen settes opp som de mest verdifulle

²²⁹ Nissen kalte dette psyko-sociologi. Dette kan minne om sosialpsykologi, men med sosiologiens vekt på maktrelasjoner, samfunnsstrukturer og kultur. Senere mente han en slik disiplin burde kalles *standpunkt lære*. Se oppgavens side 94. Ingjald Nissen, *Seksualitet og disiplin* (Oslo: Aschehoug, 1934), 6–7.

²³⁰ *Ibid.*, 7–8.

²³¹ *Ibid.*, 35.

²³² *Ibid.*, 22–24.

egenskaper.»²³³ Slik ble mindreverdighetsfølelsene hos begge kjønn forsterket. Den «svake» kvinnen ble systematisk nedvurdert, mens mannen levde i «angst for ikke å være mandig nok, angst for ikke å være den overlegne, den uangripelige, den sikre og sterke»²³⁴. Særlig truende var denne tendensen på kontinentet:

Problemet er i våre dager særlig tilspisset fordi mandighetskomplekset er blitt et centralt fenomen i politikken. Den fascistiske og den nasjonalsocialistiske bevegelse vil bygge den nye disiplin på mandighetsdyrkelsen.²³⁵

Fremelskelsen av det sterke og mandige fikk uttrykk i dyrkingen av et mannsideal, som ble personifisert i mannshelten og føreren. «I sin laveste form ytrer heltedyrkelsen sig i lovtaler over fortidens tapre menn, i sin høiere form ytrer den sig i et varende og kultisk betonet ærbødighetsforhold til en æret fører.»²³⁶

Hva måtte så til for å pense samfunnsutviklingen ut av dette farlige sporet? Nissen var ikke i tvil om at store samfunnsmessige og kulturelle endringer måtte til:

Mandighetsideologien måtte oppheves som sosialt ideal. Men dette kunne ikke skje ved at enkelte menn gikk til *kamp* mot mandighetskulten. Det ville bare bidra til en mer oppjaget kampstemning og mer mandighetsdyrkelse. «Det er da utvilsomt kvinnen som for tiden holder samfundets skjebne i sin hånd.»²³⁷ Forandringen måtte begynne ved at kvinnen frigjorde seg fra mandighetsideologien og de mindreverdighetskomplekser samfunnet hadde skapt hos henne. Dèt ville danne grunnlaget for likestilling og dermed oppheve mannens angstfylte kamp for å føle seg overlegen.

Det eneste landet som for alvor arbeidet for likestilling, var ifølge Nissen Sovjetsamveldet. «Den ekte socialisme har alltid krevet kvinnens likestilling med mannen og den må også gjøre det hvis den vil ha rett til å kalle sig socialisme.»²³⁸ Men likestilling var ikke nok. En løsning på tidens sosiale problemer i Vest-Europa måtte også bety et oppgjør med kapitalismen. Ikke bare skapte den fattigdom og fortvilelse, som ble kompensert med ytterligere mandighetsdyrkelse. Kapitalismens iboende vekstprinsipp ville før eller siden få den til å stagnere, med katastrofale følger. «For kapitalismen som prinsipielt system er det bare en utvei av denne situasjon. Det er en ny krig.»²³⁹

Fem år senere ble krigsgnisten tent. Nå ble Nissens skrekkscenario til virkelighet, noe som også fikk konsekvenser for ham personlig. Han hadde nemlig gjort seg svært upopulær

²³³ Ibid., 10.

²³⁴ Ibid.

²³⁵ Ibid., 21.

²³⁶ Ibid., 98.

²³⁷ Ibid., 133.

²³⁸ Ibid., 140.

²³⁹ En krig ville gjøre det mulig å få tilbake lønnsomheten som kapitalismen var så avhengig av. Ibid., 142.

blant norske nasjonalsosialister.²⁴⁰ Under krigen ble han innkalt til politiavhør, og i november 1944 ble Nissen arrestert og satt på Grini.²⁴¹ Bakgrunnen for arrestasjonen har Nissen ikke beskrevet nærmere i sine notater. Men det er på det rene at det var på denne tiden han arbeidet med sin store kritikk av nazismen – det som skulle bli *Psykopatenes diktatur*.

²⁴⁰ Nissen ble ved flere anledninger gjenstand for infam kritikk i Fedrelandslagetets organ, ukeavisen *ABC*. Avisen spekulerte for eksempel i om Nissens «monomane raseri mot mandighetsidealet» skyldtes «hans egen spedlemmede vekhet». «Ingjald Nissen», i *ABC*, 18. juli, 1935.

²⁴¹ Kristian Ottosen, *Nordmenn i fangenskap 1940–1945* (Oslo: Norges hjemmefrontmuseum, 1995), 477.

Kapittel 3

Psykopati, monogami og hersketeknikk

Agitatoren Ingjald Nissen

Innledning

Arbeidet Ingjald Nissen tok fatt på i 1941, var så sensitivt at det måtte drives bak blendingsgardiner. Ferdige deler av dokumentet ble gjemt på universitetsbiblioteket, og da manuskriptet var fullført, ble det i hemmelighet gravd ned under huset til Nissens mor på Jar.²⁴² Kort tid etter ble Nissen arrestert av okkupantmakten, uten at papirene ble funnet. «Hadde tyskerne visst hva dette manuskriptet inneholdt, ville han neppe sloppet så lett fra det,»²⁴³ skrev *Aftenposten* sommeren 1945. Da hadde Aschehoug allerede rukket å utgi *Psykopatenes diktatur* – Nissens nådeløse kritikk av nazismen.

Boken bar preg av forholdene den var skrevet under. Nøkternheten fra Nissens tidligere bøker var nærmest forduftet. Det var som om avhørene hos politiet, straffemarsjene på Grini og bortføringen av Nissens søster hadde fått forbitrelsen til å ta overhånd.²⁴⁴ For selv om *Psykopatenes diktatur* var en sosialpsykologisk analyse av nazismen, var den like fullt et forarget moralsk oppgjør med det tyske folk. Det var ikke lenger den sobre psykologen Ingjald Nissen som her uttalte seg, men den indignerte agitatorene.

Krigen og oppgjøret med nasjonalsosialismen bidro sterkt til å forme den senere delen av Nissens forfatterskap. Men noen år senere kom en ny, viktig impuls. På femtitallet ble Nissen nemlig kjent med Alfred Kinsey. Den amerikanske biologen var i gang med en gedigen kartlegging av amerikanernes seksualvaner, og undersøkelsen avdekket en sensasjonell avstand mellom hva den tradisjonelle seksualmoralen tilsa og hva folk faktisk foretok seg under dynen.

Oppdagelsen var revolusjonerende, mente Nissen. For hvis seksualmoralen ikke egentlig tjente til å styre folks seksualliv, hva var den da godt for? Nissen kom frem til at den repressive seksualmoralen, ved å gjøre mennesker frustrerte og suggestible, inngikk i en komplisert form for undertrykkelse. Snart kastet han seg inn i femtitallets mest stormfulle debatter om samliv, seksualitet og pornografi.

Både i nasjonalsosialismen og i den seksuelle undertrykkelsen mente Nissen å gjenfinne en eiendommelig form for manipulasjon. Dette kalte han *hersketeknikk*, et begrep som siden har vært hyppig brukt i norsk offentlighet.

²⁴² Ingjald Nissen, *Psykopatenes diktatur* (Oslo: Aschehoug, 1945), 5.

²⁴³ «Psykopatenes diktatur», i *Aftenposten*, 15. august, 1945.

²⁴⁴ Birgit Nissen var en av dem som sto Ingjald Nissens nærest. Hun ble arrestert for «illegal virksomhet» og sendt til konsentrasjonsleir som Nacht und Nebel-fange i 1943. Nissen beskriver kort krigsopplevelsene i sine notater. Nissen og Nissen, *Slekten Nissen fra Bov sogn*, 80, Ingjald Nissen, «Forskjellige notater om ham selv og hans liv», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

Psykopatenes diktatur

«De merkeligste fenomener menneskene i den siste tid har opplevd [...] kan man bare forstå hvis man er klar over den virkning de psykopatiske individer har på menneskene i det daglige liv,»²⁴⁵ skriver Nissen i *Psykopatenes diktatur*. Dette er selve tesen i boken – at det finnes en sammenheng mellom psykopati og nasjonalsosialisme.

Med sin sosialpsykologiske analyse av nazismen ble boken oppfattet som svært original da den kom ut.²⁴⁶ Samtidig markerte den et skille i Nissens forfatterskap. Mens han tidligere hadde lagt vekt på å være stringent og forsiktig i stilen, argumenterte han nå løsere og mer polemisk. Kravet om å holde normative vurderinger ute fra vitenskapen lot ikke lenger til å stå øverst på agendaen.

Bokens argumentasjon hviler på en analogi mellom diagnosen psykopati og det sosiale fenomenet nasjonalsosialisme. Ut fra dette bygger Nissen opp resonnementet trinnvis: Han begynner med å skildre psykopatenes manipulasjon av andre mennesker. I neste omgang forsøker han å vise at psykopatenes hersketeknikker ikke bare brukes av individer, men også av grupper, såkalte mannsforbund. Dette er en type organisasjoner som eksisterte allerede i primitive kulturer, og som spesielt har gjort seg gjeldende i tysk historie, ifølge Nissen. Utviklingen kulminerte med nasjonalsosialismen, som visstnok bærer alle kjennetegnene ved et mannsforbund. Til slutt forsøker Nissen å skissere en etikk som for fremtiden kan motvirke fremveksten av slike grupper.

Nå er psykopati verken en sykdom eller noe man finner hos sunne mennesker, påpeker Nissen. Årsakene til fenomenet kjenner man heller ikke, men på adleriansk vis antar han at det må være organiske svakheter som skaper dype, angstfremkallende følelser av utilstrekkelighet og avmakt hos psykopaten.

Disse fornemmelser medfører mindreverdighetsfølelser som utbygges til mindreverdighetskomplekser, som kompenseres ved sikrings- og forsvarssystemer. Følgen er at psykopaten befinner seg i en konstant sjelelig spenningstilstand, som former seg som en gjennomført prestisje- og maktkamp.²⁴⁷

Ifølge Nissen slår dette ut i et atferdsmønster med tre hovedtrekk. Psykopaten preges for det første av en konfliktorientert holdning overfor andre. Han manipulerer uavlatelig sine medmennesker, som dermed blir utmattet og mister sin handlingskraft. For det andre anvender psykopaten såkalte hersketeknikker. «Spesielt dreier det seg om den metode å skaffe seg sjelelig makt over andre ved å benytte seg av deres svakheter som grunnlag for

²⁴⁵ Nissen, *Psykopatenes diktatur*, 7.

²⁴⁶ For eksempel kalte den kjente danske psykiateren Paul Johan Reiter boken «en af de mest selvstændige og geniale Bøger i den store Efterkrigslitteratur». Se utklipp i Nissen, «Arbeidsprotokoll 1946–1947», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

²⁴⁷ Nissen, *Psykopatenes diktatur*, 12.

herredømmet over dem.»²⁴⁸ Psykopaten er altså ekspert på å blottlegge svakheter hos andre mennesker, som dermed mister respekten for hverandre. På denne måten skapes fortvilelse og konflikt, og psykopatenes medmennesker tappes for moralsk initiativ, mener Nissen. Spesielt én form for hersketeknikk gjør seg gjeldende – og dette utgjør det tredje kjennetegnet ved psykopatene: De skaper en atmosfære av hemmelighold rundt seg. Omtale av ømtålige temaer forbys, spesielt hvis de kan avsløre psykopatenes egne svakheter. Effekten på andre mennesker er «at deres oversikt og evne til samarbeid lammes»²⁴⁹.

De tre kjennetegnene ved psykopaten mener Nissen å kunne påvise i den sosiale form han kaller mannsforbund. Disse forbundene har eksistert siden de tidligste stadier av menneskets kulturutvikling, hevder han: Grupper av menn går sammen i hemmelige sammenslutninger med ambisjon om å vinne makt i samfunnslivet. Slike kretser er ofte tett sammensveiset og skjerner seg mot innsyn fra omverdenen. Internt forsøker de å fordrive svakhets- og mindreverdighetsfølelser ved å dyrke makt og mandighet, forklarer Nissen. Tradisjonelt har slike forbund vært «bygd opp som et system av konsentriske kretser omkring førergruppen»²⁵⁰: Jo nærmere man kommer mannsforbundets kjerne, desto sterkere er «kampholdningen», «maktdyrkelsen» og den ofte religiøst betonte hengivelsen til det mandige.²⁵¹ I den forstand er slike forbund sterkt preget av homoseksualitet, mener han.²⁵²

«Vi gjenfinner i mannsforbundets virke de tre momenter som vi bestemte som de karakteristiske ved psykopatien,»²⁵³ fortsetter Nissen. I disse forbundene har psykopatenes konfliktorienterte holdning fått et sosialt uttrykk, hersketeknikken er satt i system, og det råder en atmosfære av hemmelighold og sensur. I Tyskland har slike grupper hatt en særstilling, hevder han videre. «Det bekreftes ved det eiendommelige forhold at hele det tyske folks kulturelle historie er preget av eksistensen av hemmelige samfunn med mannsforbundslignende struktur.»²⁵⁴

For å underbygge dette gir Nissen en historisk oversikt over ulike mannsforbund gjennom tysk historie. Han viser til den gamle germanske førerkulten, de hemmelige Haberer-forbundenes folkejustis²⁵⁵, middelalderens religiøse ridderordener, det prøyssiske offiserskorps og junkertradisjonen. Hele veien har mannskollektivene vært preget av en

²⁴⁸ Ibid., 14.

²⁴⁹ Ibid., 15.

²⁵⁰ Ibid., 20.

²⁵¹ Ibid., 22–25.

²⁵² Men, understreker Nissen: «Man må [...] være klar over at det ikke er homoseksualiteten som sådan som er sosialt og politisk farlig. Men det er den homoseksualitet som er systematisert i hemmelige organisasjonsformer og sublimeret i asketisk kampholdning,» påpeker Nissen. Ibid., 28.

²⁵³ Ibid., 25.

²⁵⁴ Ibid., 33.

²⁵⁵ Forbundene skal ha eksistert i Bayern i flere hundre år, frem til begynnelsen av 1900-tallet. De gjennomførte hemmelige rettsmøter, såkalte *Haberfeldtreiben*, med påfølgende forfølgelse av mennesker som krenket samfunnets sedelige «renhet» og folkets rettsfølelse. Andreas Urbye, «Folkejustits i Ober-Bayern», *Samtiden* 5 (1894), 146.

romantisering av føreren, følgeskapet²⁵⁶, det mannlige vennskap og den militære disiplin. «Det har vært nasjonalsosialismens oppgave å vekke denne ånd til live igjen,»²⁵⁷ slår han fast. Nasjonalsosialismen blir dermed det siste i en rekke av mannsforbund, og ikke uventet gjenfinner Nissen her alle psykopatens særtrekk:

Vi finner for det første den negative, livsfiendtlige kampholdning. [...] Vi finner for det andre den hensynsløse bruk av de hersketekniske midler. Nasjonalsosialismen er vel den bevegelse i verden som mest hensynsløst har anvendt suggestionsmetoden og intrigepolitikken, som mest kynisk har framkalt menneskenes mindreverdigfølelser og anvendt deres feil for å splitte dem og herske over dem. Og vi finner for det tredje den moralske feighet i den gjennomførte bruk av hemmeligholdelsen som metode. Nasjonalsosialismen er den bevegelse i historien som mest omfattende og effektivt har anvendt sensuren.²⁵⁸

Det er påfallende hvor ladet Nissens språk blir i disse passasjene.²⁵⁹ Det leder til kategoriske fordømmelser, ikke bare av nasjonalsosialistene, men av tyskere som sådan. Hele det tyske folk er ifølge Nissen forkvaklet som følge av psykopatens manipulasjon. Slik psykopaten herser med sine medmennesker og river ned deres moralske dømmekraft, må de tyske mannsforbundene ha gjort hele folket passivt og disiplinert. «Vi ser i de tyske menns holdning det merkelige fenomen for oss at et helt lands menn lydig gjør alt det de får befaling om å gjøre, selv om dette er praktisk, kulturelt og moralsk forkastelig.»²⁶⁰

I det følgende forsøker Nissen å vise at verken den tyske styreformen, landets religiøse liv eller moraltenkning var egnet til å hindre fremveksten av nasjonalsosialismen. Han begynner med styreformen, eller rettere sagt tyske konstitusjoner: Forfatningen som det annet keiserrike var tuftet på ga så stor makt til den prøyssiske eliten at folket ble oppdratt til passivitet og ettergivenhet, hevder han. Den mer demokratiske Weimar-grunnloven avskriver han som dysfunksjonell. Her viser han til det politiske kaoset før Hitlers maktovertakelse, uten å gi noen utfyllende forklaring på hva dette hadde med republikkens forfatning å gjøre.²⁶¹

Når det kommer til de tyske trossamfunnene, var de i beste fall i villrede, fortsetter Nissen. Den katolske kirke sluttet konkordat med nasjonalsosialistene allerede i 1933 og forholdt seg passiv helt til det var for sent å snu utviklingen. I protestantiske kretser så man til og med positivt på nasjonalsosialistenes maktovertakelse og drømte om et samlet tysk folk under gud.²⁶²

²⁵⁶ Med dette begrepet beskrev militærhistorikeren Hans Delbrück en gammel germansk tradisjon, som innebar at føreren var omgitt av et følge som sto i et særlig nært troskapsforhold til ham. Nissen, *Psykopatens diktatur*, 36.

²⁵⁷ Ibid., 41–42.

²⁵⁸ Ibid., 43.

²⁵⁹ Innholdsmessig hadde han beskrevet nasjonalsosialismen på nesten samme måte tidligere, men i et betraktelig mer nøkternt språk. Ingjald Nissen, *Max Weber og den tyske kultur* (Oslo: Aschehoug, 1937), 155–158.

²⁶⁰ Nissen, *Psykopatens diktatur*, 45.

²⁶¹ Det er eiendommelig at Nissen legger så stor vekt på forfatninger. Han mener tilsynelatende at en slags folkesjel kan leses ut av de ulike lands konstitusjoner. Ibid., 48.

²⁶² Ibid., 112.

Men hvor urovekkende er det ikke at den makt som skulle vise menneskene hva det onde er, og som selv mener seg å være den som kjenner det ondes vesen, svikter når det onde endelig kommer i en helt utvilsom form.²⁶³

Her blir det klart at Nissen, vel så mye som å belyse det vitenskapelig klingende begrepet psykopati, er i full sving med å dosere over ondskapens natur. Hos tyskerne ser han en særskilt lav motstandskraft mot ondskap, og igjen argumenterer Nissen ved å bruke psykopatien som analogi: Psykopaten har en mesterlig innsikt i samhandling og regler, men han mangler en følelseskjerne og en forståelse av hva som er menneskelig godt. Dette gjenspeiles i den etiske formalismen som har dominert i Tyskland etter Kant, sier Nissen: Den er preget av abstrakte lover som danner et rammeverk for moralen – uten en forestilling om hva som er substansielt, moralsk godt.

Den formalistiske karakter av Kants lære uttrykker det tyske folks moralske hovedsvakhet, nemlig det forhold at folket har så vanskelig for direkte å se hva det verdifulle er og derfor holder seg til den formale side ved moralproblemene. Når det tyske folk i det hele utfolder dyder, er det formale dyder. Derav kommer det velkjente fenomenet at tyskerne så ofte kjemper med pliktoppfyllelse, utholdenhet, oppofrelse og mot for umoralske og forbryteriske mål.²⁶⁴

Som motstykke til en slik formalisme stiller Nissen en intuisjonistisk etikk. Han bygger her på den britiske filosofen G.E. Moore, en av den analytiske filosofiens grunnleggere.

Moore mente at det er noen begreper som ikke kan defineres. Å definere noe innebærer nemlig å kunne analysere sammensatte helheter, å dele konsepter opp i mindre språklige bestanddeler. Men enkelte moralske begreper kan ikke plukkes fra hverandre på denne måten, mente Moore. Det gjelder spesielt det vi kaller «verdi». Vi kan snakke om konkrete ting som er verdifulle, men å abstrakt definere hva verdi er i seg selv, det kan vi ikke. Verdi er derimot noe som fremtrer i organiske helheter som ikke kan stykkes opp med våre språklige redskaper. Det er altså noe som bare kan «fattes direkte ved en intuitiv akt»²⁶⁵. Det er denne intuisjonen psykopatene mangler, ifølge Nissen.

Selv de mest grufulle handlinger kan legitimeres ved å vise til abstrakte idéer om hva som er riktig. «Derfor er menneskets moralske oppgave ikke å virkeliggjøre abstrakte verdier, men direkte å arbeide for å virkeliggjøre de høyeste organiske helheter,»²⁶⁶ sier Nissen. Her sikter han til moralske idealer som «gleden ved det menneskelige samvær»²⁶⁷, det høyeste av alle goder.

En substansiell forestilling om «det gode» mener Nissen å finne i den kristne religion. I kraft av å være en religiøs institusjon, er kristendommen også et potensielt maktmiddel som kan holde psykopatene i tømmene. Paradoksalt nok ender den ellers så religionskritiske

²⁶³ Ibid., 120.

²⁶⁴ Ibid., 164.

²⁶⁵ Ibid., 165.

²⁶⁶ Ibid., 175.

²⁶⁷ Ibid., 172.

Nissen opp med et håp om at kristendommen skal ta opp kampen mot psykopatien.²⁶⁸ Både religiøse og politiske institusjoner må nemlig bidra for å hindre at psykopatene igjen skal tre frem som en dominerende kraft i samfunnet:

[Man] må i det politiske liv bevisst, planmessig og med upåvirkelig besluttosomhet forhindre at psykopater når fram til makt. Arbeidet med dette kan begynne på det punkt hvor det overhodet ikke kan herske tvil, altså med ubetinget utryddelse av ethvert tilløp til dannelse av psykopatenes samfunnsform.²⁶⁹

I fandens fotefar?

Psykopatenes diktatur må ha truffet en nerve hos det norske publikum. Den fikk straks stor oppmerksomhet i pressen, og hele førsteopplaget ble utsolgt på fire dager.²⁷⁰ Boken «kom med noe nytt i diskusjonen om nazismens karakter, den kastet lys over hvordan en aggressiv minoritetsbevegelse som nazismen og fascismen var, hadde kunnet oppkaste seg til herre over gamle kulturnasjoner,»²⁷¹ skriver Yngvar Ustvedt. Boken ble en del av Norges kollektive bearbeidelse av krigstraumet.

Nissen var utvilsomt tidlig ute med å gi en sosialpsykologisk analyse av nasjonalsosialismen. Men han var langt fra den første som hadde omtalt moralsk avvikende individer som psykopater. Gjennom psykiatriens historie er begrepet ofte blitt brukt om forbryterske personligheter.²⁷² Slike diagnoser er blitt kritisert for å medikalisere etiske spørsmål; for å redusere ondskap til sykdom.²⁷³ På ett nivå gjør også Nissen dette, ved at han i siste instans forklarer psykopatien med en organisk svakhet i individet. Men han fritar ikke psykopatene for etisk ansvar av den grunn.

Nissens karakteristikk av nasjonalsosialismen er snarere så svulmende moralistiske, at de ikke får plass innenfor rammene av den psykologiske fagterminologien. Derfor flyter språket også over av verdiladde ord og uttrykk. Her blandes tekniske fagtermer med begreper som «hensynsløs», «kynisk» og «mindreverdige».²⁷⁴ Boken kan ikke leses som et rent vitenskapelig arbeid; den er også en harmdirrende polemikk.

Det er paradoksalt at Ingjald Nissen skulle utydeliggjøre skillet mellom vitenskap og moral på denne måten. Noen år tidligere hadde han ivret for at kjensgjerninger og normer måtte holdes strengt adskilt. «Å skjelne mellom sak og vurdering er i våre dager ikke bare

²⁶⁸ Senere mente Nissen at dette feilaktig var blitt forstått dithen at han var blitt kristen. «Når jeg i 'Psykopatenes diktatur' taler om 'kristendommens sannhet', betyr ikke dette at jeg selv er blitt troende. Jeg har jo forut for dette definert denne sannhet som psykologisk sannhet.» Nissen, «Mitt forhold til Oslo universitet», 19.

²⁶⁹ Nissen, *Psykopatenes diktatur*, 194.

²⁷⁰ Dette ifølge Nissens svenske forlegger Natur och Kultur. Ingjald Nissen, «Arbeidsprotokoll 1945», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

²⁷¹ Yngvar Ustvedt, *Det skjedde i Norge* (Oslo: Gyldendal, 1978), 1:173.

²⁷² Richard F. Wetzell, *Inventing the criminal: A history of German criminology, 1880–1945*, Studies in legal history (Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 2000), 144–153.

²⁷³ Tom Mason, «An Archaeology of the Psychopath: The Medicalization of Evil» i *Forensic Psychiatry: Influences of Evil*, red. av Tom Mason (Totowa, NJ: Humana Press, 2006), 103.

²⁷⁴ Nissen, *Psykopatenes diktatur*, 43, 71.

fortjenestefullt, men rett og slett en plikt,»²⁷⁵ hadde han erklært i *Die methodische Einstellung*. I *Psykopatenes diktatur* var dette tydeligvis blitt underordnet en annen fordring: den «ubetingede plikt å motstå den forgiftende virkning av psykopatenes virksomhet»²⁷⁶.

Blant dem som reagerte på dette agitatoriske preget ved *Psykopatenes diktatur* var psykoanalytikerens Trygve Braatøy. Han mente Nissen ikke bare manglet empirisk belegg for sine påstander, men at boken var direkte tendensiøs. Nissen argumenterte like suggererende og unyansert som nasjonalsosialistene, mente Braatøy. «I Ingjald Nissens bok møter man en litterat som avsverger djevelen og alt hans vesen, men samtidig går han vitterlig i faens fotefar.»²⁷⁷

Psykiateren Gabriel Langfeldt, som selv hevdet at mange nasjonalsosialister var psykopater, reagerte også på Nissens argumentasjonsform, og spesielt på de forklaringstypene han benyttet seg av. Langfeldt mente Nissen la altfor stor vekt på homoseksualitet og de såkalte mannsforbundene i primitive kulturer.²⁷⁸ Etter mellomkrigstidens feider om seksualitetens plass i sjelslivet, var mange følsomme for denne type forklaringer. Langfeldt, som hadde stått på samme side som Nissen i striden mot psykoanalytikerne, mente at Nissen nå argumenterte slik deres felles motstandere hadde gjort noen år tidligere.

Nissens bok er etter min mening en dokumentasjon av at det i og for seg interessante problem som er reist ikke kan løses ved psykologiske betraktninger omkring en idé, hentet fra studiet av primitive folks liv. Det er den samme vei som i årene før krigen ble benyttet som utgangspunkt for diskusjonen om nevrosenes forankring i et hemmet seksualliv.²⁷⁹

I arbeiderpressen ble boken derimot svært godt mottatt, og det *på grunn av* prosjektets moralske og politiske brodd.²⁸⁰ Her ble Nissen trukket frem som en av de første som hadde tatt «kampen opp mot nasjonalsosialismen og alt dens vesen»²⁸¹. Spesielt rosende var professor Frithjof Fluge i *Arbeiderbladet*:

«Psykopatenes diktatur» dreier seg [...] ikke bare om problemet den tyske nazismen. Den er på flere måter faktisk blitt en bok om de indre forutsetninger for all nazisme, all reaksjonær innstilling. Derfor har den betydning langt utover det emnet den drøfter. Å kjenne dens alvorlige og skarpsindige

²⁷⁵ «Zwischen Sache und Wertung zu scheiden, ist aber in unseren Tagen nicht nur verdienstvoll, sondern einfach Pflicht.» Nissen, *Die methodische Einstellung*, 137.

²⁷⁶ Nissen, *Psykopatenes diktatur*, 194.

²⁷⁷ Trygve Braatøy, «I faens fotefar» i *Dagbladet*, 25. august, 1945.

²⁷⁸ Spørsmålene rundt homoseksualitet er et sentralt tema både i Langfeldts og Braatøys anmeldelse. Riktignok var det homoseksuelle aspektet ved mannsforbundene et viktig poeng i *Psykopatenes diktatur*, men Braatøys og Langfeldts vektlegging av dette later til å stå i et misforhold til den plass Nissen selv viet temaet.

²⁷⁹ Gabriel Langfeldt, «Psykopatenes diktatur» i *Morgenbladet*, 6. september, 1945.

²⁸⁰ Se «Psykopatenes diktatur», i *Hamar arbeiderblad*, 3. september, 1945, «Litteratur», i *Arbeidet Bergen*, 12. september, 1945.

²⁸¹ «Mannsforbundet må utryddes, sier magister Ingjald Nissen», i *Arbeiderbladet*, 15. august, 1945.

synsmåter er viktig for kulturelt oppbyggingsarbeid både her hjemme og ute. Derfor fortjener Nissen en varm takk for boka.²⁸²

Her grep Fluge tak i noe viktig ved *Psykopatenes diktatur*. Boken ga ikke bare et tilbakeskuende blikk på Tysklands historie og krigen, den pekte på en tendens som etter sigende finnes i alle samfunn. Nissen la selv stor vekt på dette samfunnskritiske aspektet,²⁸³ som nok også bidro til at *Psykopatenes diktatur* fikk fornyet popularitet under syttiårenes politiske oppvåkning.²⁸⁴

Psykopatenes diktatur ble viktig for Nissens videre tenkning. Nasjonalsosialistenes manipulasjon av andre mennesker ble nå prototypen på det han kalte hersketeknikk. Men i årene som fulgte fikk han også nye impulser, som bidro til at hans begrep om makt ble mer knyttet til seksualitet og kjønn. En milepæl ble møtet med arbeidene til Alfred Kinsey.

«Etter enhver stor krig kommer noe nytt»

«Det heter jo at etter enhver stor krig kommer noe nytt. Vel, etter første verdenskrig kom Freud og utbredelsene av den analytisk orienterte psykologien, og etter annen verdenskrig kom Kinsey.»²⁸⁵ Slik beskrev Nissen den amerikanske biologen under et møte i Norsk psykologforening. Hvis Alfred Adler var Nissens store inspirasjonskilde i mellomkrigstiden, skulle Alfred Kinsey bli den viktigste etter krigen. Det var som om amerikaneren kunne bekrefte en mistanke Nissen hadde gått med i årevis – om at noe var alvorlig galt med samfunnets forsøk på å regulere menneskers seksualliv.

Kinseys funn kom ut i form av to rapporter, *Sexual Behavior in the Human Male* (1948) og *Sexual Behavior in the Human Female* (1953). Dette var første gang noen publiserte så omfattende, systematiske og detaljerte undersøkelser av amerikanernes seksualliv. I USA skapte utgivelsene et voldsomt oppstyr. Kritikerne så dem som et angrep på tradisjonelle verdier, fordi de åpent fortalte om homoseksualitet, masturbasjon og seksuell omgang utenom ekteskapet. Studiene, som var basert på over 10.000 intervjuer, avdekket også at slike former for seksuell atferd var langt mer utbredt enn man hadde antatt.²⁸⁶ Mange tolket derfor rapportene som en knusende dom over den gamle seksualmoral.

²⁸² Frithjof Fluge, «Psykopatdiktatur og mannsforbund», *ibid.*, 30. januar, 1946.

²⁸³ Se Ingjald Nissen, *Menneskelige oppgaver og utveier: Ledende idéer i mitt forfatterskap* (Oslo: Aschehoug, 1966), 59.

²⁸⁴ Boken kom i fire utgaver: 1945, 1946, 1974 (nytt opplag i 1977) og 1991.

²⁸⁵ Ingjald Nissen, «Tale ved jubileumsfest i Norsk psykologforening» (upublisert manuskript, udatert, trolig 1954).

²⁸⁶ Raymond J. Corsini, W. Edward Craighead og Charles B. Nemeroff, *The Corsini encyclopedia of psychology and behavioral science*, 3. utg. (New York: Wiley, 2001), 1:836.

Den første Kinsey-rapporten ble ikke oversatt til norsk, men ble introdusert gjennom avisartikler og oversettelser av to kommentarverk.²⁸⁷ Blant dem som ivrigst formidlet Kinseys funn i avisspaltene var Ingjald Nissen. Spesielt bet han seg merke i det rapporten om mannens seksualatferd lot til å si om ekteskapet som institusjon:

Hvis man under seksuelt liv regner menneskers samlede seksuelle utfoldelse, er det ikke mer enn henimot halvparten av menneskenes samlede seksuelle liv som foregår innenfor ekteskapet. [...] Hele vår oppdragelse, hele vårt økonomiske system, hele vår lovgivning, er satt inn for å bringe individets seksuelle liv inn i den offisielle godkjente ramme. Vi står ved disse midler foran den største og mest konsentrerte maktutfoldelse som er tenkelig i det sosiale liv. Men selv ikke den konsentrerte virkning av alle disse midler er nok til oppnåelse av det tilsiktede mål.²⁸⁸

Med andre ord viste Kinsey-rapporten at forsøket på å kontrollere menneskers seksuelliv gjennom ekteskapet var feilslått. Dette var en oppfatning han fikk ytterligere bekreftet da Kinsey utga sin neste rapport, *Sexual Behavior in the Human Female*.

Våren 1954 kunne Nissen presenterte den nye rapporten for norske radiolyttere.²⁸⁹ Denne gangen var det avdekket at også kvinner hadde et langt mer mangfoldig seksuelliv enn mange hadde trodd. Nissens detaljrike fremstilling av funnene vakte oppsikt, også fordi han innledet radioforedraget med å fortelle at loven hindret ham i å si alt hva han hadde på hjertet. Denne måten å pirre publikum på ble tatt ille opp i NRKs programutvalg, hvor det også ble reist tvil om det overhodet «var klokt av NRK å orientere om den amerikanske Kinsey-rapporten, selv om det hadde skjedd i et tvers igjennom tørt og saklig foredrag av magister Ingjald Nissen».²⁹⁰

Drøye to uker senere skrev Nissen to lengre artikler om rapporten i *Arbeiderbladet*. Blant annet sammenlignet han Kinseys funn om henholdsvis menns og kvinners seksuelle atferd, og her fant han et sensasjonelt misforhold:

Den viktigste konstitusjonelle forskjell mellom mann og kvinne Kinsey har funnet ligger deri at mannen når høyden av sin seksuelle evne i alderen fra 15 til 25 år, og at hans seksuelle utfoldelse fra da av stadig avtar, mens kvinnen først når høyden av sin seksuelle evne hen imot tredve-års alderen, og at hennes seksuelle utfoldelse så holder seg konstant i nesten tredve år.²⁹¹

Igjen hevdet Nissen at Kinseys oppdagelser måtte få betydning for samfunnets organisering av menneskers samliv, og da spesielt ekteskapet:

²⁸⁷ Donald Porter Geddes, Enid Curie, John Fredrik Sæthre og Trygve Braatøy, *Omkring Kinsey-rapporten: Sannheten om mannens seksuelliv* (Oslo: Dreyer, 1948), Morris L. Ernst og David Loth, *Amerikanerens seksuelliv og Kinsey-rapporten* (Oslo: Prent, 1948).

²⁸⁸ Ingjald Nissen, «Omkring Kinsey-rapporten, første artikkel» i *Arbeiderbladet*, 10. mars, 1949.

²⁸⁹ Foredraget ble sendt før Dagsnytt klokken 22.00 mandag 1. februar 1954.

²⁹⁰ «På den måten auka han spaninga i utrengsmål,» ble det sagt i programutvalget. Hans Fredrik Dahl, Henrik Grue Bastiansen og Bente Rannveig Hansen, *Over til Oslo: NRK som monopol 1945–1981* (Oslo: Cappelen, 1999), 197, 583.

²⁹¹ Ingjald Nissen, «Kinsey-rapporten om kvinnen, annen artikkel» i *Arbeiderbladet*, 20. februar, 1954.

Kinsey synes å mene at det her foreligger en prinsipiell vanskelighet ved monogamiet som system; han sier at vi her står ved vanskeligheter som menneskene med den ordning av det seksuelle liv de hittil har utformet, ikke har klart å løse.²⁹²

Senere skulle disse formuleringene gå igjen i Nissens kritikk av monogamiet, som også var betydelig inspirert av Kinsey.

Tidlig på femtallet ble Nissen også personlig kjent med Kinsey. Korrespondansen begynte med at Nissen sendte Kinsey en tekst han hadde skrevet om seksualitet i Gustav Vigelands kunst.²⁹³ Dette vakte interesse hos Kinsey, som var i gang med en studie av kunstens fremstillinger av seksualitet. I det videre arbeidet med prosjektet, hjalp Nissen Kinsey og hans medarbeidere med å få tilgang til samlingene ved Vigelandmuseet.²⁹⁴ Utover femtallet sendte Nissen også andre av sine arbeidere til Kinsey, som fikk flere av dem oversatt av en norskkyndig kollega ved Institute for Sex Research. Kinsey på sin side holdt Nissen oppdatert om de pågående arbeidene ved instituttet.²⁹⁵ I 1955 kom Kinsey også til Oslo, hvor de to møttes til gjensidig begeistring. «Jeg regner møtet med deg som et av høydepunktene på hele min reise til Europa,»²⁹⁶ skrev Kinsey etter hjemkomsten. Men vennskapet ble avbrutt bare måneder senere. I slutten av august 1956 døde Alfred Kinsey av hjerteproblemer og lungebetennelse. Som Nissen forteller i et brev til Rolv Thesen, tok han dette svært tungt:

Kinseys død var et slag for meg. Det var blitt noe av et vennskap med ham, og hans død kom helt plutselig for meg. Men jeg er så gla over å ha truffet denne mann, og over at det ble en så umiddelbar forståelse. Jeg kommer stadig til å stå i kontakt med hans hustru og instituttet.²⁹⁷

Et år senere kom Nissens bok *Det absolutte monogami* ut. Hans analyse av ekteskapet var i stor grad inspirert av den avdøde biologen. Enkefru Kinsey kalte selv boken «et konkret eksempel på den varige effekten av min ektemanns arbeid»²⁹⁸.

Det absolutte monogami

Kvinnens rolle i familien, likestilling og ekteskap var sentrale ingredienser i femtallets samfunnsdebatt. I yrkeslivet fortsatte andelen kvinner å synke, mens avisene skrev om økende skilsmissetall og «krise i ekteskapet».²⁹⁹ Det var i dette debattklimaet Ingjald Nissen

²⁹² Ibid.

²⁹³ Alfred C. Kinsey, brev til Ingjald Nissen, 23. november, 1951, Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

²⁹⁴ Alfred C. Kinsey, brev til Ingjald Nissen, 22. januar, 1953, Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

²⁹⁵ Alfred C. Kinsey, brev til Ingjald Nissen, 26. januar, 1954, Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

²⁹⁶ «I count meeting with you as one of the high spots in my entire trip to Europe. I acquired considerable respect for your careful approach to things, and I am impressed with the devotion to which you have applied the best of your thinking.» Alfred C. Kinsey, brev til Ingjald Nissen, 12. januar, 1956, Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

²⁹⁷ Nissen gjengitt i Jan Olav Gatland, *Det litterære liv: Rolv Thesen og hans tid* (Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2006), 187.

²⁹⁸ «It is of course a deep source of satisfaction to me to have this concrete example of the lasting effect of my husband's work.» Clara M. Kinsey, brev til Ingjald Nissen, 23. juli, 1957, Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

²⁹⁹ Ustvedt, *Det skjedd i Norge*, 1:373, «Krise i ekteskapet», i *Norges Kvinner*, 21. juni, 1957.

rettet et «drepende slag mot det samme ekteskap,»³⁰⁰ skriver Yngvar Ustvedt. Det begynte med et møte i Oslo Kvinnesaksforening, hvor Nissen reiste en rekke provokative spørsmål, ifølge Ustvedt:³⁰¹

Hvorfor opplever vi i dag en slik stillstand i kvinnesaken? Hvorfor denne ufattelige passivitet fra kvinnens side? Svaret hadde han rede på hånd: fordi kvinnene var reaksjonære. De holdt på monogamiet, den gamle samfunnsorden. Og monogamiet umuliggjorde i sin tur alt som het likelønn og likestilling, ja umuliggjorde selve kvinnesaken som sådan. Vi måtte bort fra ekteskapet, sa Nissen – avskaffe det som institusjon og gå inn for et fritt, naturlig samliv.³⁰²

Denne fremstillingen av Nissens uttalelser, som en kritikk av ethvert lovformelig samliv, reflekterer først og fremst hvordan kritikerne oppfattet *Det absolutte monogami*. Riktignok var Nissens bitende formuleringer mer egnet til å skape debatt enn til å vinne noen bred oppslutning i femtiårenes Norge. Men bak hans provoserende utfall mot monogamiet, lå en mer nyansert kritikk av kjønnsroller og samfunnsinstitusjoner, som peker frem mot syttiårenes feministiske retorikk.

Innledningsvis i *Det absolutte monogami* forsøker Nissen å gjøre det klart at han ikke er noen motstander av et «varig, trofast samliv»³⁰³. Han snakker heller ikke om konkrete samlivsforhold man kan studere empirisk. Det Nissen vil til livs er den rådende ideologiske og sosiale orden som regulerer menneskers seksuelliv og kjønnsroller.³⁰⁴ Det er altså likheter mellom Nissens begrep «monogamiet» og det som senere feminister skulle omtale som «patriarkatet».³⁰⁵ Nettopp for å understreke at han siktet til en gjennomgripende samfunnsorden som påvirker alle samfunnsmedlemmer, gifte så vel som ugifte, kalte Nissen monogamiet *absolutt*.

Kvinneundertrykkelse er et sentralt tema i boken. Ifølge Nissen underordnes kvinnen økonomisk og seksuelt gjennom den tradisjonelle rollefordelingen mellom kjønnene. Mannen regnes som økonomisk forsørger, mens kvinnen først og fremst defineres som et seksuelt vesen. I monogamiet forenes disse to momentene ved at kvinnen forsørgeres økonomisk av sin seksualpartner. Hun må så å si «gi sin seksualitet for å få forsørgelsen»³⁰⁶. Denne forbindelsen må oppheves, mener Nissen.

På det økonomiske område slutter han seg til kvinnesakens forkjempere: «De har også i stor utstrekning sett at hvis det skal lykkes å eliminere mannssamfunnet, må den enkelte kvinnes økonomiske avhengighet av den enkelte mann oppheves. Dette innebærer at

³⁰⁰ Ustvedt, *Det skjedd i Norge*, 1:378–379.

³⁰¹ Selv om Ustvedt kan ha rett i at det var her Nissen først lanserte hele sin argumentasjon, slik den fremstår i *Det absolutte monogami*, hadde Nissen tatt opp tematikken langt tidligere. Se Ingjald Nissen, «Det absolutte monogami: En analyse og kritikk», *Samtiden* (1951).

³⁰² Ustvedt, *Det skjedd i Norge*, 1:378–379.

³⁰³ Ingjald Nissen, *Det absolutte monogami* (Oslo: Aschehoug, 1957), 10.

³⁰⁴ *Ibid.*, 11–12.

³⁰⁵ Se oppgavens side 94.

³⁰⁶ Nissen, *Det absolutte monogami*, 14.

mannens forsørgerrolle må avvikles.»³⁰⁷ Det er ikke nok at kvinnen deltar i yrkeslivet; staten må også ta et større ansvar for barna, slik at hun frigjøres fra hjemmet.³⁰⁸ Til syvende og sist vil dette kreve en så sterk statlig inngripen i økonomien at privatkapitalismen som samfunnssystem må avvikles, hevder Nissen. «Det er bare det sosialistiske system som ved å legge mer vekt på å støtte familien enn på å støtte monogamiet kan gi kvinnen full likeverdighet.»³⁰⁹

I neste omgang går Nissen løs på monogamiets regulering av menneskers seksualliv. Her bygger han opp et resonnement på grunnlag av Kinseys funn, noe som snart leder til bokens mest radikale og provoserende påstander. Skulle man følge konvensjonene, påpeker Nissen, ville de fleste menn måtte vente med seksuelt samliv til de var gift. I praksis ville det bety at menn ble hindret i å ha seksuell omgang frem til de var langt ut i tjueårene.

Nå har, som kjent, Alfred C. Kinsey vist at mannen har sin sterkeste seksuelle kraft i tiden fra femtenårsalderen til tjuefemårsalderen. Vi får altså det påfallende forhold at de yngre menn praktisk talt er utelukket fra det seksuelle liv gjennom hele den del av sitt liv da deres seksuelle kraft er på det høyeste.³¹⁰

Kvinner har derimot sin seksuelle blomstringstid langt senere, ifølge Kinsey. Resultatet blir at menn og kvinner når høydepunktet av sin seksuelle iver på vidt forskjellige tidspunkt i ekteskapet. «I lys av dette kan det se ut som om den gifte kvinne og de yngre menn i rent seksuell henseende har bruk for hverandre,»³¹¹ skriver Nissen. For i et samliv mellom jevnaldrende «er kvinnen i en seksuell overskuddssituasjon, mens mannen er i en seksuell underskuddssituasjon»³¹². Dette fører til følelser av utilstrekkelighet og impotens hos mannen, og hans respons kan fort bli å se ned på kvinnen for å overkomme sine underlegenhetsfølelser.

Den største faren gjelder imidlertid gruppen av unge menn som nektes et normalt seksualliv, mener Nissen. Når de ikke får sine behov imøtekommet, skapes store frustrasjoner. Usikkerhets- og underlegenhetsfølelsene yngler. Dermed blir de unge menn en suggestibel og labil gruppe som må holdes under kontroll. For å holde styr på dem, dannes mansorganisasjoner som dyrker disiplin, askese og avholdenhet.

Vi får altså det foruroligende forhold at nettopp i den tid da de yngre menns seksualitet er sterkest, blokeres den aller mest effektivt. Deres suggestibilitet blir drevet opp til en ekstraordinær høyde og i denne tilstand blir de ført inn i mannsforbundslignende institusjoner, blir gitt våpen, blir utdannet som soldater og eventuelt ført ut i krig mot hverandre.³¹³

³⁰⁷ Ibid., 16.

³⁰⁸ Ibid., 18–19.

³⁰⁹ Ibid., 34.

³¹⁰ Ibid., 23.

³¹¹ Ibid., 25.

³¹² Ibid., 31.

³¹³ Ibid., 44–45.

Ifølge Nissen blir et utslag av den seksuelle undertrykkelsen altså dannelsen av aggressive, militære organisasjoner. Kort sagt bidrar monogamiet til krig.

Nissens perspektiv ligner på det som preget feministbølgen i syttiårene: Han mente at de økonomiske og formelle fremskrittene på likestillingsområdet ikke var tilstrekkelige.³¹⁴ For at kvinnen skulle oppnå full likeverdighet med mannen, måtte oppmerksomheten rettes mot mer skjulte mekanismer, og da spesielt sammenhengene mellom kjønn og maktposisjoner, seksualitet og økonomi, hevdet han. Dette har klare likhetstrekk med den senere såkalte radikalfeminismen, som oppfattet politiske rettigheter som et overfladisk spørsmål, mens underliggende kjønnsrollemønstre, seksuell undertrykking og skjulte maktstrukturer ble sett på som viktigere.³¹⁵

Men i femtiårenes puritanske Norge var Nissens kritikk av monogamiet dømt til å vekke harme. Ikke minst fordi han foreslo å løsne på kravene til samlivet mellom menn og kvinner:

Nissens påstander ble møtt med en storm av protester. Fra katetre og prekestoler lød det en bortimot enstemmig fordømmelse av det han sa og en tilsvarende lovprising av det rette, lovformelige samliv mellom kvinne og mann.³¹⁶

Ergrelsen var spesielt stor på redaktørkontoret i *Vårt Land*. Nissens sammensurium var «akkurat så besynderlig virkelighetsfjernt som de fleste andre moderne mekanistiske og åndløse spekulasjoner over mennesket,»³¹⁷ tordnet sjefredaktør Bjarne Høye. I syrlige ordelag ble Nissens budskap tolket dithen at «litt mer utukt før ekteskapet vil gi bedre ekteskap»³¹⁸. Nissen svarte at boken ikke handlet om hvorvidt individuelle par ville bli lykkelige gjennom ekteskapet, men at han ville drøfte monogamiet som en sosial ordning.³¹⁹ Redaktøren i *Vårt Land* mente likevel at boken fortjente «fullt ut sin skjebne å bli stående glemt og uforstått i bokhyllene»³²⁰. Høye gjorde imidlertid sitt til at boken slett ikke ble glemt og oversett: Avisen brukte intet mindre enn tre lederartikler til å angripe den.³²¹

En mer raffinert kritikk kom fra den verdikonservative forfatteren Aasmund Brynildsen. Han påpekte at bokens resonnement hvilte på en nokså fastlåst oppfatning av hva som var «naturlig» seksualitet. Dette var ren naturalisme, mente Brynildsen.

Nissens idéer er ikke annet enn et særlig opplysende uttrykk for denne radikale omforming av menneskebildet: Mennesket er et stykke natur, (og hva som skal forstås ved dette begrep, er bestemt av naturvidenskapen) [...] Hvis dette naturvesen ikke får tilfredsstillt sine lyster, perverteres det på et

³¹⁴ Ibid., 29.

³¹⁵ Cathrine Holst, *Hva er feminisme* (Oslo: Universitetsforlaget, 2009), 51–52, Edward Craig, *Routledge encyclopedia of philosophy* (London: Routledge, 1998), 7:582.

³¹⁶ Ustvedt, *Det skjedd i Norge*, 1:379.

³¹⁷ Bjarne Høye, «Nissens diakonisser» i *Vårt Land*, 10. september, 1958.

³¹⁸ «Ekteskap og skilsmisse», i *Vårt Land*, 30. august, 1958.

³¹⁹ Ingjald Nissen, «Min problemstilling», ibid., 19. september.

³²⁰ Bjarne Høye, «Hver våre problemer», ibid.

³²¹ Dette i tillegg til å kritisere Nissen i en leder i august. Se ibid., Høye, «Nissens diakonisser», «Ekteskap og skilsmisse», Bjarne Høye, «Av Nissens kokebok» i *Vårt Land*, 15. september, 1958.

eller annet vis og blir «ondt». [...] Den naturalistiske filosofi opphever realiteten i enhver intellektuell diskusjon, fordi den opphever sannhetserkjennelsens mulighet: Den fri, ikke av drifter determinerte tenkning.³²²

Tretti år tidligere kunne Nissen selv ha skrevet en slik kritikk av naturalismens menneskesyn; nå ble han rammet av den med full tyngde.

Men bokens naturalistiske islett var ikke det eneste Brynildsen reagerte på. Vel så mye var det at Nissen gjorde skillet mellom vitenskap og livssyn høyst uklart. Selv Betuel Sofus Tranøy, som roste boken i sin anmeldelse, vinglet mellom å oppfatte Nissen som agitator og vitenskapsmann:

Den studien Ingjald Nissen her sender ut, snur opp ned på så mange tilvante forestillinger at den må komme til å virke nokså bombeaktig for folk med ortodoks innstilling, enda den er utformet med den omhu og vitenskapelige nøkternhet vi er vant til å finne hos denne forfatteren. [...] Men jeg vil understreke at jeg sjelden har lest et så givende skrift.³²³

Noen bred oppslutning fikk boken ikke. Selv kvinnesakskvinner som Eva Kolstad, Chris Bruusgaard og Alfhild Røsegg rynket på nesene.³²⁴ Nissen gikk nok for langt i sin kritikk av monogamiet og kjønnsrollene til å få tidens kvinnebevegelse på sin side. Mange oppfattet ham som for radikal, ikke minst på grunn av hans samtidige engasjement i to andre debatter.

Mykle og Miller

Høsten 1956 startet salget av boken som skulle utløse 1900-tallets største litterære rettssak i Norge. Agnar Mykles erotiske skildringer i *Sangen om den røde rubin* vakte kraftige protester, og våren 1957 ble Mykle og forlegger Harald Grieg siktet for brudd på utuktsparagrafen. Debatten som fulgte tok snart form av en splittende kulturstrid. Det konservative Norge protesterte mot boken, deriblant Nissens gamle venn A.H. Winsnes, som på eget initiativ meldte seg som vitne i saken. Selv tok Nissen den tiltalte forfatteren i forsvar, og fordi debatten sammenfalt med blesten rundt *Det absolutte monogami*, ble Nissen snart identifisert som en del av samme kulturfront som Agnar Mykle.³²⁵

Nissens første forsvar for Mykle sto på trykk i *Arbeiderbladet* i slutten av april 1957. Hans hovedinnvending mot Riksadvokaten var at prosessen mot Mykle bidro til å stemple normal seksualitet som avvikende:

³²² Aasmund Brynildsen, «Nissen og vitenskapen» i *Morgenposten*, 16. september, 1961.

³²³ Betuel Sofus Tranøy, «En brannfakkel» i *VG*, 9. mai, 1957.

³²⁴ Ustvedt, *Det skjedd i Norge*, 1:379.

³²⁵ Det er imidlertid interessant å merke seg at Nissen, tross sin kamp for likestilling mellom kjønnene, ikke så de mer problematiske sidene ved kvinnesynet i *Sangen om den røde rubin*. Som *Dagbladet* skrev om kvinnen i Mykles bok: «Hun kan brukes og nytes, men har sørgelig liten egenverdi som menneske utover dette for folk av støpning som det mykleske mannsideal.» *Ibid.*, 2:465.

Det ømtålelige og kompliserte ved disse tendenser fører til at de fleste oppvoksende mennesker tror de er alene om dem. Denne overbevisning om å være annerledes enn andre har vært årsaken til en veldig sum av lidelse.³²⁶

Erotisk litteratur kunne altså vise mennesker at andre hadde samme tendenser som dem selv, mente Nissen. Han påpekte også at mye av seksuallivet utfolder seg når det foreligger betatthet og dyp forståelse mellom mennesker. «Den selvfølgelige holdning overfor disse kjærtegn er at man ser på dem som noe hellig og behandler dem med den dypeste taktfølelse. I Mykles bok kommer denne linjen til uttrykk.»³²⁷

Mer polemisk var Nissen da han to måneder senere figurerte på VGs forside. Her formante han Riksadvokaten å henlegge Mykle-saken. Ifølge avisen mente Nissen at påtalemyndigheten hadde bommet fullstendig:

– Jeg kan ikke se annet enn at Riksadvokaten i den situasjon han selv har skapt, nå må gjøre den eneste faglig korrekte handling som kan gjøres, nemlig å henlegge Mykle-saken, skriver den kjente psykologen magister Ingjald Nissen, i en artikkel på side 2 i VG i dag. Magister Nissen retter skarp kritikk mot Riksadvokatens framgangsmåte, og hevder at Riksadvokaten ved å reise saken mot Mykle har begått tre alvorlige feil [...].³²⁸

I sitt innlegg i samme avis skrev Nissen at Riksadvokaten altså hadde begått tre store feil. For det første hadde han vekket til live lovparagrafer som burde sove. For det andre hadde han foretatt et uheldig valg av bok å reise sak mot, ettersom Mykles verk var kvalitetslitteratur og ikke pornografi. Og for det tredje var det en tabbe av Riksadvokaten å anta at angivelig utuktige skildringer skulle bli verre av at de beskrev virkelig eksisterende personer. Dette var altså både en kritikk av Riksadvokaten og et generelt forsvar for Mykles bok.

Nissen og Mykle sto stadig oftere i kontakt på denne tiden. Mykle hadde i flere år vært begeistret for Nissens bøker og spesielt hans «geniale bok»³²⁹ *Psykopatenes diktatur*. Januar 1957 skrev han til Nissen, roste ham for hans arbeider, og innrømmet at «det ville glede meg overordentlig meget å gjøre Deres bekjentskap»³³⁰. Under de opphetede debattene om *Sangen om den røde rubin* ble de to bedre kjent, og det fremkommer tydelig i Nissens personlige notater at de oppfattet seg som meningsfeller.

Snakket med Mykle på rettssaken. Han sa at han hadde lest *Det absolutte monogami*. Det var nå fem bøker han ved alle foredrag anbefalte folk å lese, derav to av meg. (Monogamiet og Psykopatene).³³¹

Også Mykles kone Jane forteller at ektemannen «var veldig opptatt av Ingjald Nissens tanker, og de hadde en hel del kontakt over telefonen»³³².

³²⁶ Ingjald Nissen, «Kulturnivå og pornografi» i *Arbeiderbladet*, 30. april, 1957.

³²⁷ Ibid.

³²⁸ «'Henlegg Mykle-saken': Magister Ingjald Nissen kritiserer», i *VG*, 29. juni, 1957.

³²⁹ Agnar Mykle, *Brev og annen prosa*, 2. utg. (Oslo: Gyldendal, 1998), 3:196.

³³⁰ Agnar Mykle, brev til Ingjald Nissen, 4. januar, 1957, Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

³³¹ Ingjald Nissen, «Arbeidsprotokoll 1957», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

³³² Alf van der Hagen og Jane Mykle, *En annen Mykle: Møter med Jane Mykle* (Oslo: Oktober, 1994), 131.

Når debatten om *Det absolutte monogami* gikk parallelt med Mykle-striden, oppfattet mange Nissen og Mykle som kampfeller på samme front i kulturstriden. Olav Dalgard så Mykle og Nissens prosjekter som to sider ved en begynnende «moralsk omvurdering» i det norske samfunnet.³³³ Noe lignende hevdet redaktøren i *Vårt Land* i nok en polemikk mot Ingjald Nissen:

Skal vi forsøke å plasere tendensen og propagandaen, så må det bli som et slags «mykleri» på det vitenskapelige felt. Det «budskap» Agnar Mykle har forsøkt å lykksaliggjøre verden med, gjennom sin form for kunst, strever Ingjald Nissen med å underbygge og bringe videre ved å ikle det vitenskapens autoritative uniform.³³⁴

I oktober falt dommen i byretten. Mykle og Grieg ble frifunnet, men *Sangen om den røde rubin* var ifølge retten utuktig og skulle beslaglegges. «Så bor vi altså i et diktatur,»³³⁵ skriver Nissen i sine notater. Oppbrakt legger han til at kampen mot kristendommen nå skulle bli hans livsoppgave. Snart fikk han da også en anledning til å kjempe videre mot den kristelige seksualmoral, da han ble invitert som sakkyndig i en lignende sak.

Like etter at striden om Mykle startet, gikk politiet til aksjon mot bokhandlere som solgte Henry Millers selvbiografiske verk *Sexus*. Også den var omstridt for sine skildringer av seksuell omgang, og ifølge myndighetene var den minst like utuktig som Mykles roman. Over hele landet ble danske og engelske utgaver av boken beslaglagt, og det ble reist tiltale mot to av bokhandlerne, Carsten Ervik og Gunnar L. Nissen³³⁶.

Da det nærmet seg rettssak, ble Ingjald Nissen kontaktet av forsvarer Trygve Hirsch, som ba ham stille opp som sakkyndig i rettssaken. Det ville bli viktig med «vitneprov vedrørende de psykologiske og sosialpsykologiske virkninger av litterære verker,»³³⁷ skrev Hirsch. Nissen takket ja til å vitne, men skriver i sine notater at han ikke var overvettets begeistret over å opptre i denne mindre profilerte rettssaken:

Min første tanke var at jeg heller ville ha vitnet i Mykle-saken. Men ved nærmere ettertanke er jeg kommet til at det vel er mer i overensstemmelse med min skjebne at det blir Miller-saken. Jeg skal ha de utaknemlige oppgavene. Nå er jo Miller-saken i en viss betydning viktigere enn Mykle-saken. Den er av mer prinsipiell art, og den dreier seg om det for meg så sentrale spørsmål om retten til å importere litteratur.³³⁸

Nå ble Nissen en sentral aktør i en ny debatt om seksualitet, «perversitet», pornografi og Kinsey-rapportene. I rettssaken var Nissen en av de første sakkyndige som vitnet, og uttalelsene hans ble slått stort opp i pressen. Han hevdet at Millers forfatterskap var av filosofisk art, at *Sexus* slett ikke var pornografisk – og at pornografi uansett kunne være positivt. Det var dette siste poenget som fikk mest oppmerksomhet. Ved å vise mennesker

³³³ Olav Dalgard, «Sexus, monogami og samfunn» i *Arbeiderbladet*, 18. juni, 1957.

³³⁴ Bjarne Høye, «Hver våre problemer» i *Vårt Land*, 19. september, 1958.

³³⁵ Nissen, «Arbeidsprotokoll 1957», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

³³⁶ Gunnar L. Nissen var ikke i familie med Ingjald Nissen.

³³⁷ Trygve Hirsch, brev til Ingjald Nissen, 13. september, 1957, Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

³³⁸ Nissen, «Arbeidsprotokoll 1957», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

at de ikke var alene med sine seksuelle behov og fantasier, kunne pornografien ha en mentalhygienisk misjon, mente Nissen. *Aftenposten* kalte dette et «radikalt syn på pornografi». Som det fremkommer av avisens rapport fra rettssaken, så ikke Nissen noen mening i å skille mellom litteratur og pornografi:

Aktor: – Men foreløpig må vi gå ut fra at det som krenker bluferdigheten, det er utuktig.

Magister Nissen: – I gamle dager kunne bluferdigheten bli krenket ved at kvinnelig og mannlig undertøy hang sammen på en klessnor. Det er ingen som tar anstøt av det idag. [...]

Dommer Odd Galtung Eskeland: – Jeg forstår Dem slik at De ikke, i likhet med de tiltalte, setter noen grense for utukt mellom den litterære og den kommersielle pornografi.

Magister Nissen: – Nei, det gjør jeg ikke.³³⁹

De to bokhandlerne ble kjent skyldige i byretten. Saken ble straks anket, men til tross for at Høyesterett nå hadde opphevet beslaget av *Sangen om den røde rubin*, ble Sexus-dommen stadfestet våren 1959. Som *Morgenbladet* konkluderte, gikk altså «grensen for det straffbare et sted mellom Rubinen og Sexus».³⁴⁰

I sitt forsvar for Mykle sto Nissen på diametralt motsatt side av sin tidligere allierte A.H. Winsnes. Og i Miller-saken var interessant nok den eneste sakkyndige som støttet Nissens syn hans gamle motstander, radikaleren Nic Waal (tidligere Hoel). Nissens engasjement i disse polariserte debattene er derfor nok et vitnesbyrd om at han hadde skiftet posisjon i det kulturelle landskapet. På trettitallet hadde han polemisert mot psykoanalytikernes seksualitetsforkynnelse og naturalisme. Nå forsvarte han pornografiske skildringer av seksualitet med henvisning til natur:

Vi står ikke her overfor noe som er skapt ved en eller annen ytre påvirkning. Det utspringer av menneskets egen natur, og utfolder seg enten det kommer i berøring med det man kaller pornografi eller ikke.³⁴¹

Seksuell frigjøring og kritikken av de tradisjonelle kjønnsrollene var blitt en sentral komponent i Nissens tenkning. Dette preget ikke minst hans forståelse av sosial undertrykkelse – og spesielt det han kalte hersketeknikk.

Hersketeknikkens far

Begrepet hersketeknikk går som en rød tråd gjennom Ingjald Nissens forfatterskap – fra hans første akademiske artikkel til hans siste bokutgivelse. Den gjenstående delen av kapittelet vil se nærmere på dette eiendommelige begrepets historie. De følgende avsnittene vil derfor ikke være en kronologisk fortsettelse av det foregående. Isteden heves blikket for å følge begrepets utvikling, fra tjuetallet og frem til i dag.

³³⁹ «'Pornografisk spekulasjon fjernt for Henry Miller'», i *Aftenposten*, 29. oktober, 1957.

³⁴⁰ Henrik Groth sitert i Ustvedt, *Det skjedde i Norge*, 2:463.

³⁴¹ Nissen, «Kulturnivå og pornografi».

Det er vanskelig å finne én presis definisjon av begrepet hersketeknikk i Nissens bøker. Tvert imot forandrer det seg over tid. Til å begynne med bruker han det nokså abstrakt til å beskrive herredømme som sosial form. Med tiden gir han begrepet en mer avgrenset betydning, som betoner den psykologiske siden ved maktutøvelse. Som en foreløpig avklaring, kan vi si at Nissen med hersketeknikk sikter til *psykologisk manipulasjon satt i sosialt system*.

Gjennom forfatterskapet reviderte han stadig teorien om hersketeknikk, og nye impulser fra sosiologi og psykologi ble integrert underveis. Nettopp derfor er Nissens hersketeknikkbegrep interessant: Det bærer i seg et ekstrakt av hans tanker om makt og samfunn.

Dette er også den delen av Nissens tenkning som tydeligst har satt spor i ettertiden. På syttitallet fattet feministene interesse for Nissens arbeider, og de sørget snart for å gjøre uttrykket hersketeknikk til fast inventar i norsk offentlig debatt. Siden den gang har nordmenn hatt dette særegne begrepet for psykologisk maktbruk i sitt vokabular.³⁴² Denne lille begrepshistorien, fra Nissens første omtaler av hersketeknikk til senere generasjoners bruk av begrepet, er altså tema i det følgende.³⁴³

Første gang Nissen skriver om hersketeknikk er i en artikkel i Hans Vaihingers tidsskrift *Annalen der Philosophie und philosophische Kritik* i 1925. Med dette arbeidet blir han den første som systematisk forsøkte å forene teoriene til Vaihinger og Georg Simmel.³⁴⁴ Artikkelen viser også at begrepet kan spores tilbake til Simmel og det problem han kalte «Technik des Herrschens».³⁴⁵

Simmel hadde hevdet at det eksisterer samhandlingsmønstre, regelmessigheter i det sosiale liv. Disse *formene* er det vi i dag gjerne kaller sosiale strukturer. For eksempel mente Simmel at visse typer sosial over- og underordning eksisterer i forskjellige samfunn og til ulike tider. For Simmel er gjensidigheten ved slike forhold et sentralt poeng. Det sosiale utgjøres alltid av individenes interaksjon³⁴⁶, og derfor er også dominansforhold fundamentalt sett preget av resiprositet. Dette kan sees i lys av Simmels begrep *sosialitet*³⁴⁷: Selv om vi har ulike motiver og interesser i vår sosiale samhandling, har vi en

³⁴² Det bør påpekes at dette er en norsk historie. Nissens, og senere Berit Ås', arbeider gjorde at begrepet fikk en spesiell betydning her til lands. Det brukes også i utlandet, men i disse tilfellene er ordet importert fra Norge. Når det er sagt, var naturligvis både Nissen og Ås påvirket av tankestrømninger som ikke er særnorske.

³⁴³ Dette er altså en rent historisk redegjørelse. Fordi begrepet har endret innhold over tid, vil det ikke gjøres noe forsøk på å definere hersketeknikk som et fenomen utenfor historien.

³⁴⁴ «Nissen was the first to systematically draw the connection between Simmel's work and Vaihinger's *Philosophy of As-If*» David Frisby, *Georg Simmel* (London: Routledge, 2002), 19.

³⁴⁵ Merk at det er Nissens forståelse av begrepet som her utlegges. Se for øvrig Georg Simmel, *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1908), 126.

³⁴⁶ *Wechselwirkung*, den sosiale samhandlingen.

³⁴⁷ *Vergesellschaftung*. Direkte oversatt betyr ordet samfunnmessiggjøring. Men her brukes sosialitet, i tråd med Dag Albus oversettelse. Dette må ikke forveksles med sosiabilitet, et annet av Simmels kjernebegreper. Dag Albus, «Innholdsløs meningsfull prat», *Sosiologisk tidsskrift* 2, nr. 2 (1994), 94.

grunnleggende tendens til å finne sammen med andre mennesker. Sosialiteten fører til at vi inngår i fellesskap, selv om det innebærer å identifisere seg med en undertrykt gruppe.

Nissen forsøker å belyse dette ved hjelp av Vaihingers som-om-filosofi. Ifølge Vaihinger aksepterer mennesket usannheter, eller *fiksjoner*, for å kunne slå seg til ro i en irrasjonell virkelighet. Slike mentale konstruksjoner danner våre oppfatninger av samfunnet og hvem vi selv er som samfunnsmedlemmer. Samfunnet som fenomen oppleves «som om» den enkelte av oss har en nærmest forutbestemt plass i helheten.³⁴⁸ Å kunne påvirke denne prosessen gir stor makt. Nissen ser for seg at de som sitter med makten prøver å få andre samfunnsmedlemmer til å finne seg til rette i dominerte grupper. For at dette skal fungere, må disse menneskenes selvbilde stemme overens med den plass de er tilvist i samfunnshierarkiet. Det må bli naturlig for dem å være dominert av andre. Hersketeknikk, slik Nissen oppfatter begrepet på dette tidspunktet, går dermed ut på å skape en samhandlingsform «som alle gruppemedlemmene kan inngå i, og så benytte denne formen for samhandling som grunnlag for samfunnet»³⁴⁹.

Hvem de herskende egentlig er, sier Nissen lite om. Analysen forholder seg verken til historiske eller dagsaktuelle situasjoner, det gis ikke eksempler på hvordan en slik prosess utfolder seg i den empiriske virkelighet. Dermed forblir både «de herskende» og «de beherskede» anonyme skikkelser i Nissens artikkel.³⁵⁰ Det er på det rene at han ennå ikke forstår hersketeknikk som atferdsmønstre man kan benytte i konkrete situasjoner. Det dreier seg heller om en abstrakt forestilling om at man kan herske gjennom å etablere visse samfunnsstrukturer,³⁵¹ at menneskers opplevelse av hvem de *er* som gruppe- og samfunnsmedlemmer kan formes. Et spørsmål som melder seg, er hva som gjør at menneskesinnet kan modelleres på denne måten. Svaret mente Nissen å ha funnet noen år senere – i Alfred Adlers individualpsykologi.

Adler var selv inspirert av Vaihinger og teorien om menneskets fiksjoner. Langt på vei utarbeidet han også en *psykologisk* forklaring på hvordan fiksjonen dannes – og dermed hvordan den kan utnyttes sosialt. Ifølge Adler er nemlig kampen mot mindreverdighetsfølelsene opphavet til fiksjonen. For å mestre tilværelsen, godtar individet tanke- og handlingsmønstre som skal kompensere for disse følelsene.³⁵² «En stor del av menneskets tankeliv går da ut på å oprette en sjelelig forsvarsposisjon, å bringe i stand et

³⁴⁸ Nissen, «Vergesellschaftung als Einstellung», 86.

³⁴⁹ «Zur Technik des Herrschens gehört es nun auf dem sozialen Niveau arbeiten zu können, d. h. die Art von Wechselwirkung zu bestimmen, in die alle Mitglieder einer Gruppe eingehen können und dann diese Art der Wechselwirkung zur Grundlage der Gesellschaft zu benutzen.» Ibid., 89.

³⁵⁰ Se *ibid.*, 88.

³⁵¹ Dette ligger også nært opptil Webers beskrivelser av herredømme. Max Weber, *Makt og byråkrati: Essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*, overs. av Dag Østerberg, 3. utg. (Oslo: Gyldendal, 2000), 78.

³⁵² Paul E. Stepansky, *In Freud's shadow: Adler in context* (Hillside, N.J.: Analytic Press, 1983), 153–160.

effektivt psykisk forsvar.»³⁵³ skriver Nissen i *Sjelelig forsvar*. Det individ som opplever mindreverdigthsfølelser vil være åpent for å oppta nye fiksjoner, idéer som kan fungere som et psykologisk forsvar. Ved å gjøre mennesker sårbare, skal det følgelig være mulig å installere fremmede idéer i deres sinn. Dette er ifølge Nissen kjernen i suggesjonen, en prosess som kjennetegner all hersketeknikk:

Å utøve suggestionens kunst vil altså si å fremkalle eller vekke mindreverdigthsfølelser og en dermed følgende forsvarsholdning hos et menneske, som bevirker at han godtar den suggererte idé som et selvfølgelig ledd i sitt sjelelige forsvar.³⁵⁴

Det første trinnet i denne prosessen er altså å fremkalle mindreverdigthsfølelser som gjør mennesker lettpåvirkelige. Dette kan være nokså enkelt: «Mellom mennesker som kjenner hverandre kan det hentydes til en annens svakheter og feil med antydninger så umerkelige at bare offeret selv oppfatter det.»³⁵⁵ Et annet eksempel som Nissen ofte kommer tilbake til, er hvordan *hemmeligholdelse* kan umyndiggjøre og svekke et menneske psykisk. «Vi kan likefrem si at hemmeligholdelsen er et av de viktigste hersketekniske midler.»³⁵⁶ Når en person hindres i å få innsikt i sin egen livssituasjon, fordufter vedkommendes ansvarsfølelse. Det oppstår en samhandlingsform, der det på et vis blir riktig for den uinformerte å frasi seg ansvar; den andre parten vet jo tross alt bedre. Når byråkratiske institusjoner eller bedrifter unndrar informasjon fra befolkningen, skjer noe tilsvarende på samfunnsnivå. På denne måten blir hele samfunnsgrupper ført bak lyset, de blir sårbare og påvirkelige.

Det andre steget i suggesjonsprosessen er å presentere det psykologisk svekkede menneske for idéer som det nå er mottakelig for. En skulle kanskje tro at det dreier seg om oppildnede taler og slagord. Men slik er det ikke, mener Nissen. Den mest effektive suggesjonen presenterer sitt budskap i rasjonell form. Idéer som tilsynelatende virker systematiske og koherente blir lett overtatt av det suggererte menneske. Det kan dreie seg om alt fra moralske konvensjoner til forestillinger om kjønn.³⁵⁷ Slik «smugles» fremmede, normative idéer inn i sårbare menneskers tankeverden uten at de har den ringeste anelse om hva som foregår. Det samme skjer når betenkelige forestillinger om menneskets natur og moral forkles som vitenskap. Dette var også temaet i *Die methodische Einstellung*, og i et tilbakeblikk pekte Nissen ut denne boken som et viktig bidrag til læren om hersketeknikk.³⁵⁸

Sammenfattet kan vi si at Nissen tidlig på trettitallet forsto hersketeknikk som bruk av suggesjon som sosialt maktmiddel. Noen år senere gikk det opp for ham hvordan dette

³⁵³ Nissen, *Sjelelig forsvar*, 19.

³⁵⁴ Nissen, *Seksualitet og disiplin*, 9.

³⁵⁵ Ingjald Nissen, *Psykopatenes diktatur*, 2. utgave (Oslo: Aschehoug, 1946), 25.

³⁵⁶ Ingjald Nissen, «Hemmeligholdelsens forbannelse: Ibsens «Lille Eyolf» individual-psykologisk belyst», *Samtiden* (1932), 229.

³⁵⁷ Nissen, *Seksualitet og disiplin*, 9–10, 20–26.

³⁵⁸ Nissen, *Menneskelige oppgaver og utveier*, 52.

kunne manifestere seg på verdenshistoriens arena. En hovedtese i *Psykopatenes diktatur* er nettopp at nasjonalsosialismen hadde avlet frem mindreverdighetsfølelser i befolkningen og samtidig fôret den med en lindrende ideologi som fremhevet tyskernes styrke og overlegenhet. I boken får teorien om hersketeknikk tilført noe nytt ved at Nissen peker ut en viss mennesketype som spesielt dyktig i anvendelsen av disse metodene. «De psykopatiske individer, som på grunn av sine egne svære mindreverdighetskomplekser i særlig grad øver seg opp i å konstatere andres svake punkter, blir særlig dyktige i suggestionens kunst.»³⁵⁹ Idéen om en slik asymmetri, der noen individer i større grad enn andre anvender hersketeknikk, blir også viktig for det man senere mener med begrepet.³⁶⁰

Også *Det absolutte monogami* ble et bidrag til Nissens teori om hersketeknikk. I sine innledende avsnitt presenteres boken som en studie av hersketeknikk, og begrepet blir nå et uttrykk for kjønnsbasert undertrykkelse.³⁶¹ Kampen mot hersketeknikk blir synonymt med motstand mot mannssamfunn, tradisjonelle kjønnsroller og seksuell undertrykkelse – den blir «et ledd i frigjøringen av kvinnen»³⁶². Dermed ender Nissen opp med å se på hersketeknikk som utøvelse av sosial makt gjennom å spille på menneskers mindreverdighetsfølelser, spesielt knyttet til seksualitet og kjønn. Som vi skal se, ble dette langt på vei også syttitallets forståelse av hersketeknikk.

Arven etter Ingjald Nissen

I løpet av syttiårene ble kvinners formelle rettigheter styrket, noe som ble stadfestet med likestillingsloven i 1978. På denne tiden ble kvinnebevegelsen mer opptatt av bevisstgjøring om det som lå *utenfor* loven: Kvinner skulle vekkes til innsikt i sin egen situasjon og stilling i samfunnet. Dette var bakgrunnen for at syttitallets feminister interesserte seg for hersketeknikk. Nissens tanker kastet lys over den skjulte og psykologiske makten menn hadde over kvinner.³⁶³ Nå fikk begrepet også en langt større utbredelse, ettersom det ble adoptert av til dels innflytelsesrike, politiske og aktivistiske grupperinger.³⁶⁴

I artikkelen «Om kvinneundertrykkelse, mannundertrykkelse og hersketeknikker» fra 1976 gir samfunnsforskeren Harriet Holter (1922–1997) en beskrivelse av hersketeknikk som er karakteristisk for hvordan feministene forsto begrepet. Teksten viser at Nissens tanker nå blir videreført, mens oppmerksomheten i enda større grad rettes mot

³⁵⁹ Nissen, *Psykopatenes diktatur*, 26.

³⁶⁰ Vel og merke er det ikke *psykopatenes* hersketeknikker det tales om i syttiårene, men *mannens*.

³⁶¹ Nissen, *Det absolutte monogami*, 8.

³⁶² Vaskeseddelen til *ibid.*

³⁶³ Begrepet passet også inn i vokabularet til en generasjon radikalere som nå leste Frankfurterskolens skrifter: Nissens idéer har sine paralleller i begrepene om herredømme og teknikk hos Max Horkheimer og Theodor W. Adorno. Og *psykopaten* har iøynefallende likheter med *den autoritære personlighet*.

³⁶⁴ Ifølge Berit Ås begynte hun å tale om hersketeknikk blant EF-motstandere i 1972. At det nå fikk fotfeste i den store nei-bevegelsen, kan ha vært viktig for utbredelsen av begrepet. Se Haakon Flemmen, «Hersketeknikk: En begrephistorie», *Arr – idéhistorisk tidsskrift*, nr. 1 (2009).

mannssamfunnets hersketeknikker overfor kvinner. Holter forstår nemlig hersketeknikker som «sosiale ordninger og prosesser som 'hindrer kvinner i å forstå og realisere sine interesser, evner og behov'»³⁶⁵. Og hun presiserer, i likhet med Nissen, at hersketeknikker særlig dreier seg om *psykologiske* sanksjoner.

I *Det absolutte monogami* hadde Nissen beskrevet herredømmets historie som en utvikling fra bruk av fysisk makt til suggesjon som «hersketeknisk løsning».³⁶⁶ Holter skisserer nesten det samme forløpet, nå for å beskrive *kvinneundertrykkelsens* utvikling. Også hun snakker om et skifte «fra bruk av *fysiske* til bruk av *psykologiske hersketeknikker*»³⁶⁷. Fysiske og juridiske former for undertrykkelse er erstattet med isolering av kvinner, skyldskaping, mystifisering og andre psykologiske maktmidler. Dermed blir hersketeknikkbegrepet ikke bare brukt abstrakt om en undertrykkelsesmekanisme. Det brukes også i flertallsform, *hersketeknikker*, om et mangfold av konkrete måter menn kan dominere kvinner på. Slik blir også avsløringen av hersketeknikker en vei til kvinnefrigjøring:

[Når] kvinner i høy grad er utsatt for *psykologiske hersketeknikker*, krever dette en innsats for å øke kvinners selvtilitt og selvrespekt gjennom gjensidig støtte og lojalitet, og gjennom kollektiv mestring av kvinnenenes egne problemer.³⁶⁸

Den som for alvor tar denne oppfordringen og gjør avsløring av hersketeknikker til et politisk prosjekt er feministen og sosialpsykologen Berit Ås (f. 1928).

Den unge Berit Ås ble kjent med Ingjald Nissen på femtitallet, da de delte interessen for psykologi og kjønns spørsmål, og hun identifiserte seg tidlig med hans kritikk av maktforholdet mellom kjønnene, monogamiet og mannssamfunnet.³⁶⁹ I brevvekslingen deres på sekstitallet fremkommer det også at Ås leste Nissens bøker, blant annet hans siste utgivelse, hvor man finner en konsis beskrivelse av hersketeknikk.³⁷⁰ Når Berit Ås i senere tid er blitt anklaget for å ha «stjålet»³⁷¹ teorien om hersketeknikk fra Ingjald Nissen, har dette virket villedende, fordi det ikke har kommet frem at Ås og Nissen hadde stor sympati for hverandres arbeid, og at de må beskrives som allierte heller enn som konkurrenter.

«Å identifisere hersketeknikkene, deres opphav og intensjon er en del av kvinnenenes frigjøringskamp,» skriver Berit Ås i sin kjente artikkel om emnet.³⁷² I hennes formulering av

³⁶⁵ Harriet Holter, «Om kvinneundertrykkelse, mannundertrykkelse og hersketeknikker» i *Kvinnekunnskap* (Oslo: Gyldendal, 1976), 64.

³⁶⁶ Nissen, *Det absolutte monogami*, 58–59.

³⁶⁷ Holter, «Om kvinneundertrykkelse», 61–62. (Holters kursivering.)

³⁶⁸ *Ibid.*, 81. (Holters kursivering)

³⁶⁹ Dette fremkommer i mitt intervju med Berit Ås 2. oktober 2008.

³⁷⁰ Berit Ås, brev til Ingjald Nissen, 19. april, 1966, Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

³⁷¹ Nina Karin Monsen, «Hersketeknikkenes rette far» i *Morgenbladet*, 31. august, 2007.

³⁷² Artikkelen fungerer fortsatt som en sentral referanse i litteraturen om hersketeknikk. Berit Ås, «De 5 hersketeknikker: Om ufarliggjøring av undertrykkerens våpen» i *Årbog for kvinderet* (København: Juristforbundet, 1979), 56.

hersketeknikk ligger et praktisk og pedagogisk motiv som ikke fantes hos Nissen. Ås var ikke bare opptatt av grunnleggende, sosiale og psykologiske mekanismer, men også av hvordan hersketeknikker manifesterte seg helt konkret – og hvordan de kunne avsløres i praksis. Av pedagogiske hensyn beskrev hun fem spesifikke hersketeknikker som forekommer i hverdagslivet; for eksempel hemmeligholdelse og fremkalling av skam- og skyldfølelser. Mange kjente seg igjen i hennes beskrivelser av hvordan menn overså kvinner, holdt tilbake viktig informasjon og fremkalte underlegenhetsfølelser hos dem. Nå begynte også feministgrupper å gi kvinner opplæring i å avsløre menns hersketeknikker i praksis.³⁷³

Eksemplene Ås benytter er varierte og gjelder ulike kontekster og former for atferd. Det vises til hersketeknikkene på arbeidsplassen, i hjemmet, politikken, mediene, lovverket og i språket. Noen ganger gjelder det enkeltpersoners oppførsel eller gruppeatferd, andre ganger mer omfattende samfunnsforhold, tankemønstre og holdninger. Slik beholdes den sosiale dimensjonen, mens hun går lengre enn Nissen i å konkretisere begrepet og knytte det til samhandling på mikronivå.

Det er mange likheter mellom de to. Nissen hadde hevdet at hersketeknikk virket ved å utnytte menneskers følelser av mindreverdighet. På samme måte legger Ås vekt på at kvinneundertrykkelse virker gjennom «å gjøre oss mindreverdige»³⁷⁴. Også for henne er fremkallelsen av underlegenhetsfølelser en primær funksjon ved hersketeknikken. Det er psykologisk sett «nødvendig å ramme kvinnenens verdighet og selvfølelse»³⁷⁵. I likhet med Nissen legger hun til grunn at hersketeknikk gjerne slår ned på det seksuelle området, og hun viser til menns «forakt for svakhet» med referanse til Alfred Adler.³⁷⁶

Fundamentalt sett er det altså tydelige sammenhenger mellom Nissen og Ås. Men det finnes også, som nevnt, ulikheter dem imellom. Mens Nissens begrep var nokså abstrakt, har det hos Berit Ås fått et høyst konkret aspekt. Hun detaljerer og håndgripeliggjør begrepet. Som hun forteller i en svensk portrettbok, bygger hun riktignok både på Nissen og andre teoretikere:³⁷⁷

Men det jeg har gjort, som de ikke har gjort, er å gi mennesker som utsettes for autoritær undertrykking et instrument for å forstå hva som skjer med dem. Det er slik min forskning om hersketeknikkene har

³⁷³ Ås beskriver følgende teknikker: 1) *Usynliggjøring* betegner hvordan kvinners tilstedeværelse, evner eller innsats blir oversett. 1) *Latterliggjøring* er en annen teknikk med lignende effekter. 3) *Tilbakeholdelse av informasjon* skjer ved at kvinner ikke får tilgang til verdifull kunnskap, slik som innsikt i seksuallivet. 4) *Dobbeltstraff* viser til hvordan kvinner stilles overfor valg, der de vil få kritikk uansett hva de velger. (Om alenemoren vil være hjemme hos barna uten å ha jobb, er hun en byrde for samfunnet; velger hun å gå ut i arbeidslivet, forsømmer hun familien.) 5) *Påføring av skyld og skam* er et vanlig resultat av andre teknikker, men kan også påføres direkte ved at kvinner anklages for å ha forårsaket uheldige samfunnsfenomener. *Ibid.*, 57–84.

³⁷⁴ *Ibid.*, 56.

³⁷⁵ *Ibid.*

³⁷⁶ *Ibid.*, 67.

³⁷⁷ Ås bygger blant annet på Theodor Adorno og Max Horkheimers arbeider. Flemmen, «Hersketeknikk: En begrephistorie», 104.

fungert [...]. Jeg har bidratt med en praktisk tillemping av kunnskap omtrent som Pasteur gjorde med vaksinen.³⁷⁸

Selv om Berit Ås sørget for å konkretisere begrepet og fokusere på kvinner som ofre, opererer hun og Nissen med en nokså lik grunnforståelse av hva hersketeknikk er. Man kan si at de begge forstår hersketeknikk som sosialt fundert, psykologisk manipulasjon, spesielt gjennom fremkallelse av mindreverdighetsfølelser hos andre. Denne forståelsen av begrepet har spredt seg til en rekke miljøer, ikke minst i organisasjonslivet.³⁷⁹ Berit Ås har dessuten sørget for å gjøre læren om hersketeknikkene til en eksportvare. Den har spredt seg til en rekke land og benyttes i lederopplæring, analyser av organisasjonskultur og bevisstgjøring av svakerestilte grupper.³⁸⁰

I våre dager er begrepet hersketeknikk fortsatt i bruk, men det er i ferd med å få ny valør. Det kommer frem i *Hersketeknikk: En slags håndbok* (2007), som i skrivende stund er den ferskeste boken om temaet på norsk. Forfatterne, Hilde Sandvik og John Risdal, forsøker å tilpasse læren om hersketeknikk til 2000-tallets selvforståelse. De legger vekt på at de store fortellingene og fellesskapenes tid er over, at vi er blitt individualister og karrieremennesker. Derfor må hersketeknikkene sees i nytt lys.

I boken fremstilles hersketeknikkene ikke lenger som et sosialt eller strukturelt problem, men som individuelle atferdsmåter – slik vi gjerne møter dem i yrkeslivet. Avsløringen av dem uttrykker ikke gruppers politiske kamp mot strukturer i samfunnet, men individers strid med hverandre. Mens Nissen og Ås lokaliserte hersketeknikken i kultur, institusjoner og samfunnsstruktur, er dette langt på vei borte i denne boken. «Vi har valgt å ikke lage et så markant skille mellom kjønn, klasse og etnisitet [...] fordi vi mener det er noen grunnleggende fellestrekk for alle teknikker, uavhengig av hvem de brukes mot.»³⁸¹ Dermed forsvinner også noe av begrepets potensial som kritikk av «de herskende».

Fordi hersketeknikk ikke lenger forklares ut fra dypere samfunnsforhold, kan begrepet nå brukes om en rekke former for dominerende atferd. Slik får også et stort antall argumentasjonstriks og knep plass innenfor begrepets rammer: Avbrytelser, bruk av fremmedord og ironisering er noen av mange eksempler. Så situasjonsnært og pragmatisk tolker Sandvik og Risdal begrepet, at selv utspekulert videresending av e-post blir «en effektiv og svært ubehagelig hersketeknikk»³⁸².

³⁷⁸ «Men vad jag har gjort som de inte har gjort är att ge människor som utsätts för auktoritärt förtryck ett instrument att förstå vad som sker med dem. Det är så min forskning om härskarteknikerna har fungerat [...]. Jag har bidragit med en praktisk tillämpning av kunskap ungefär som Pasteur gjorde med vaccinet.» Ami Lönnroth, *Förbannad är jag ganska ofta: Samtal med Berit Ås* (Stockholm: Ordfront i samarbete med Kvinnor för fred, 2008), 114.

³⁷⁹ Se for eksempel Inger Thuen, «Humørfylt holmgang» i *Tromsø*, 28. april, 2008, Espen Hofoss, «Fikk lynkurs i selvtillit» i *Aftenposten Aften*, 10. desember, 2008.

³⁸⁰ Ebba Haslund, *Ild fra Asker: Et portrett av Berit Ås* (Oslo: Pax, 2008), 166.

³⁸¹ Hilde Sandvik og Jon Risdal, *Hersketeknikk: En slags håndbok* (Oslo: Spartacus, 2007), 18.

³⁸² *Ibid.*, 58.

Interessant nok er den psykologiske komponenten fra Ingjald Nissen og Alfred Adler fortsatt å spore. Også i denne boken fra 2007 forbindes hersketeknikk med å svekke menneskers selvfølelse og spille på avmakt og svakhet.³⁸³ Men det sosiale, strukturelle innslaget har bleknet. Når hersketeknikkene ikke lenger er et uttrykk for sosiale og kulturelle strukturer, blir heller ikke avsløringen av dem en vei til politisk endring. I selvhjelpslitteraturens tidsalder skal avsløring av hersketeknikker ikke forandre samfunnet, men gjøre det lettere å leve med.

Som vist i det foregående, er bruken av begrepet hersketeknikk forskjøvet på flere måter siden Ingjald Nissen opprinnelig tok det i bruk. Hos ham representerte det en interesse for å avdekke sosiale forhold, i dag skaper det først og fremst bevissthet om individuell atferd. Det har gått fra å være et høyst samfunnskritisk til å bli et mer politisk nøytralt begrep. Likevel er ett aspekt bevart: Hersketeknikk betegner fortsatt skjult, psykologisk maktutøvelse.

³⁸³ Ibid., 10.

Avslutning

Ingjald Nissens vending

Den nøkterne filosofen Ingjald Nissen, som skrev i det konservative programskriftet *Skillelinjen* og argumenterte mot positivisme og naturalisme i mellomkrigstiden, er knapt til å kjenne igjen på femtitallet. I trettiårene gled han bort fra Skillelinjen-kretsens idealisme. Engasjementet for individualpsykologien bidro dessuten til en økende interesse for makt og samfunn, og tilknytningen til arbeiderbevegelsen brakte ham mot det politiske venstre. Etter hvert førte han psykologi og sosiologi sammen i sine karakteristiske teorier om hersketeknikk. I bøkene etter krigen var Nissen blitt en radikal agitator, som tok til orde for både dyptgripende samfunnsendringer og en friere seksualmoral. Denne utviklingen blir spesielt tydelig i lys av Nissens holdning til to stridstemaer: naturalisme og kristendom.

Til å begynne med kritiserte Nissen Freuds naturalisme. Han mente psykoanalysen la for stor vekt på de biologiske driftene og på konsekvensene av at disse ble undertrykt. Men en slik naturalisme er også å spore hos Alfred Kinsey, som blir en så viktig inspirasjonskilde for Nissen etter krigen. Kinsey fokuserte nettopp på «naturligheten» ved seksualiteten og de negative følgene av at denne naturen ble undertrykt.³⁸⁴ I *Det absolutte monogami* overtok Nissen denne tankegangen. Her ble et helt spesifikt syn på menneskelig seksualitet gjort til et imperativ, til en rettesnor for organiseringen av samfunnet. Nissens kritikk av naturalismen var langt på vei et tilbakelagt stadium.

Nissen var lenge forsiktig med å kritisere kristendommen. I *Psykopatenes diktatur* talte han endatil varmt om den kristne tro. Men dette endret seg i femtiårene. I Mykle-striden ble han skremt av de kristenkonserveres mobiliseringskraft. Som han skriver etter byrettens dom mot Mykle: «Så har jeg da fått min livsoppgave ennå klarere understreket: ubetinget kamp mot kristendommen.»³⁸⁵ Spesielt krass ble kritikken av kristendommen i *Det absolutte monogami*, hvor den til og med ble utpekt som krigsfaktor. Da Nissen oppsummerte forfatterskapet i *Menneskelige oppgaver og utveier*, førte han også inn et eget kapittel om «kristendommen som hersketeknisk apparat»³⁸⁶.

Slik gikk Nissen i en helt annen retning enn sin venn A.H. Winsnes, som i økende grad identifiserte seg med katolsk kristendom. I 1957 sto de lengre fra hverandre enn noen gang. Samtidig som Nissen angrep kristendommen i *Det absolutte monogami*, ga Winsnes ut bok om sin nye ledestjerne, nythomisten Jacques Maritain. Og samme år kastet de begge seg inn i Mykle-striden, på hver sin fløy. I løpet av tre tiår hadde de gått fra å ha «et felles grunnsyn»³⁸⁷ til å stå på hver sin side i kulturkampen.

³⁸⁴ Gary Taylor og Steve Spencer, *Social identities: Multidisciplinary approaches* (London: Routledge, 2004), 66.

³⁸⁵ Nissen, «Arbeidsprotokoll 1957», Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

³⁸⁶ Nissen, *Menneskelige oppgaver og utveier*, 95.

³⁸⁷ Kent, «Skillelinjen: Et forord».

En ensom ulv

Det er slående hvor uavhengig Nissen var av de etablerte akademiske og politiske miljøene i Norge. I Knut Erik Tranøys redegjørelse for norsk moralfilosofi blir han karakteristisk nok plassert under overskriften «Ensomme ulver».³⁸⁸ Nissen får attpåtil prominent status som den mest ensomme av dem alle. Denne mangelen på tilhørighet er en bemerkelsesverdig side ved Nissen – og noe som kan forklare hvorfor tankene hans ikke fikk større gjennomslag i samtiden.

Tverrfagligheten, Nissens krysninger av filosofi, psykologi og sosiologi, var i én forstand en styrke. «Han var en syntesebygger og en tverrfaglighetens representant 50 år før sin tid,»³⁸⁹ skriver Atle Kittang. Men mangelen på entydig faglig forankring gjorde at Nissen heller ikke hørte hjemme i ett fagmiljø. I et intervju på sekstitallet vedgikk han at dette hadde vært et problem:

Det har nettopp vært vanskeligheten ved den linjen jeg har valgt. [...] Her har jeg gjennom nærmere førti år hatt den blandede glede av å se hvordan fagmenn fra tre forskjellige spesialfelter har speidet etter de feil jeg måtte ha begått.³⁹⁰

Fordi han ikke spesialiserte seg i ett fag, reduserte han også sine sjanser til å få innpass ved universitetene. Det anstrengte forholdet til universitetsmiljøet i Oslo gjorde ikke saken bedre. Alle Nissens forsøk på å få en universitetsstilling mislyktes. «De er alle blitt møtt med avslag. Eksklusjonsmekanismen har vært i kontinuerlig og perfekt virksomhet.»³⁹¹

Nissens ensomhet som intellektuell skyldtes ikke bare ytre omstendigheter, men vel så mye hans egne valg. Han forsøkte aldri helhjertet å gå inn i noen rådende ideologisk gruppering. Riktignok møtte han velvilje i arbeiderbevegelsen, men Nissens abstrakte teorier om makt og seksualitet lå fjernt fra bevegelsens konkrete politiske arbeid. Så gikk da Nissen heller ikke for å være «arbeiderpartiteoretiker». Selv om han ikke gikk fullt og helt inn i et slikt miljø, engasjerte han seg likevel i debatter der store ideologiske og livssynsmessige spørsmål lurte i bakgrunnen. Når Nissen agiterte i disse debattene uten å tone flagg, ble han vanskelig å plassere. Det hjalp ikke at samfunnskritikken hans nesten aldri hadde en klar adressat. Det er noe anonymt ved formuleringer som «psykopatene», «mannsforbund» og «de herskende kretser». Alt i alt hadde nok mange problemer med å forstå hva Ingjald Nissen i bunn og grunn sto for. Johan Vogt var inne på dette da han påpekte at Nissen både kritiserte kapitalismen og forsvarte sosialismen, men strittet mot å skulle bli identifisert med marxismen. Vogt reagerte på det han kalte Nissens «angst» for å

³⁸⁸ «Den virkelig ensomme ulv på denne tiden var Ingjald Nissen (1896–1977).» Tranøy, «Moralfilosofi i Norge i 40- og 50-årene», 54.

³⁸⁹ Kittang, «Ingjald Nissen», 523.

³⁹⁰ Halvdan Hydle, «En tenker i høybygg» i *Aftenposten*, 1. september, 1966.

³⁹¹ Nissen, «Mitt forhold til Oslo universitet», 9.

ta standpunkt «og det dermed forbundne ønske om fredelig forhold til alle stridende parter»³⁹².

Om det nå var av manglende vilje eller evne, så maktet ikke Nissen å manøvrere i dette ideologiske landskapet. En slik antagelse styrkes av det faktum at han stadig følte seg misforstått. I et selvbiografisk manuskript ramser han opp et dusin misforståelser han mener å være hjem søkt av. Betegnende nok gjelder de fleste av dem ideologiske og livssynsmessige stridsspørsmål knyttet til seksualitet og religion. Her later Nissen til å mene at han bare har kommet med sobre analyser, som så er blitt feiltolket som ekstreme ytringer.³⁹³ «Det store antall forvrengninger som har hopet seg opp omkring mitt forfatterskap, har etter hvert ført til en høy grad av fortielse av det,»³⁹⁴ skriver han.

Nissens mangel på tilhørighet i en større intellektuell eller sosial gruppering, kan altså sees på som en grunn til at han ikke fikk større gjennomslagskraft. Interessant nok er det nettopp når tankene hans senere blir tatt opp av en sosial bevegelse, at de får størst utbredelse.

Radikal feminisme før sin tid

Flere har påpekt Ingjald Nissens betydning for syttitallets feminister.³⁹⁵ Han «ble populær i forbindelse med moderne kvinnefrigjøring i 70-årene på grunn av sine tidlige kritiske synspunkter på monogamiet og kvinnens undertrykkelse,»³⁹⁶ skriver psykologen Carl Erik Grenness. Tranøy kaller Nissen «en av de tidlige representanter for en feministisk filosofi»³⁹⁷.

I siste kapittel av denne oppgaven er noen av berøringspunktene mellom Nissen og feministene belyst. Det mest åpenbare eksempelet er hvordan Nissens lære om hersketeknikk fikk nytt liv i syttiårene. Begrepet ble nyttig for den radikale feministbevegelsen, som nå ville avdekke kvinneundertrykking og maktstrukturer som lå utenfor lovens rekkevidde.³⁹⁸ Samtidig er det klare paralleller mellom hovedidéene i *Det absolutte monogami* og senere feminisme. «Grunnen til at kvinnen ikke har oppnådd likeverdighet, ligger i selve det monogame system,»³⁹⁹ mente Nissen. Han beskrev

³⁹² Vogt, «Videnskap på flukt fra virkeligheten».

³⁹³ Nissen skriver for eksempel: «Jeg har ikke sagt at alle problemer er løst om menneskene får anledning til å 'tilfredsstille' sine seksuelle impulser. Jeg viser i min teori om hersketeknikken hvilke betingelser som må være oppfylt for at vi skal ha noe i retning av 'frihet'. [...] Jeg har ikke sagt at monogamiet er årsak til krigen. Jeg sier at krigen kommer av et kompleks av faktorer som forverres ved monogamiet.» Nissen, «Mitt forhold til Oslo universitet», 18.

³⁹⁴ Ibid., 19.

³⁹⁵ Disse forfatterne har riktignok ikke gått nærmere inn på hvilke sammenhenger det er snakk om.

³⁹⁶ Carl Erik Grenness, «Debatten om vitenskapelighet i norsk psykologi» i *Norsk psykologi i 50 år*, red. av Sigrid Sandsberg (Oslo: Universitetsforlaget, 1984), 59.

³⁹⁷ Tranøy, «Moralfilosofi i Norge i 40- og 50-årene», 59.

³⁹⁸ Se oppgavens side 75.

³⁹⁹ Nissen, *Det absolutte monogami*, 30.

monogamiet som et sosialt og ideologisk paradigme som omfattet alle samfunnsmedlemmer, en universell orden som grep inn i økonomi, familie og seksualliv. Dette er svært likt forestillingen om «patriarkatet» som et universelt system, som ble så viktig for radikalfeministene på syttitallet.⁴⁰⁰

Et annet interessant poeng er hvordan både Nissen og senere feministiske teoretikere la vekt på forholdet mellom subjektets sosiale ståsted og dets verdensoppfatning. Nissens teorier om at mennesket ledes av fiksjoner, som formes av samfunnsmessige faktorer, kan ses på som utgangspunktet for dette.⁴⁰¹ I femtiårene tok han til orde for en egen vitenskapelig disiplin, som studerte betydningen av menneskets standpunkter. Han mente at individets ståsted var et «et utvalgsprinsipp for dets erfaringer», at menneskers «gruppestandpunkt» formet deres syn på samfunnet, og at filosofiske tankebygninger alltid hvilte på «fundamentale verdistandpunkt».⁴⁰² Derfor ville Nissen etablere en teoretisk disiplin i skjæringspunktet mellom psykologi, sosiologi og filosofi. Denne kalte han etter hvert *standpunktlæren*. «Den omfatter de enkelte individers og de forskjellige grupperes standpunkter. Den omfatter de bevisste og ubevisste standpunkter, det dynamiske vekselspill mellom dem og deres relasjon til ytre forhold.»⁴⁰³ I den engelske utgaven av *Det absolutte monogami* kalte han disiplinen *standpoint theory*, og han viet bokens første kapittel til å skissere feltet.⁴⁰⁴

I senere tid har det som kalles standpunktteori, på engelsk *standpoint theory*, blitt en viktig gren av den feministiske akademiske tradisjonen.⁴⁰⁵ Uten at det later til å være en direkte forbindelse til Nissen, bygger den feministiske standpunktteorien på en grunnleggende forutsetning som er nokså sammenfallende den man finner hos ham: «Feministisk standpunktteori avviser forestillingen om en umiddelbar sannhet, og hevder at kunnskap alltid blir formidlet gjennom individets posisjon og identitet relatert til rase, klasse og kjønnsrolle [...]»⁴⁰⁶ Sandra Harding, en av de fremste representantene for denne strømmingen, har selv påpekt at flere teoretikere på syttitallet, uavhengig av hverandre,

⁴⁰⁰ «Patriarkatet ble knyttet til et gjennomgripende kulturelt univers der det som assosieres med kvinnelighet, rangeres under det som assosieres med mannlighet. [...] Det patriarkalske systemet ble videre beskrevet som et universelt system. Det virket også i den såkalte private sfære, det virket i familien og ekteskapet, det kom til uttrykk i de mest intime følelsesmessige og seksuelle relasjoner, i de mest personlige situasjoner og øyeblikk.» Holst, *Hva er feminisme*, 52.

⁴⁰¹ Se oppgavens side 30, 43 og 81.

⁴⁰² Ingjald Nissen, «Standpunktlæren» i *Arbeiderbladet*, 15. oktober, 1969.

⁴⁰³ Nissen, *Det absolutte monogami*, 8.

⁴⁰⁴ Ingjald Nissen, *Absolute monogamy: The attitude of woman and war* (Oslo: Aschehoug, 1961).

⁴⁰⁵ Den feministiske standpunktteoriens idéhistorie spores som regel tilbake til Hegel, Marx og Lukács. Den har vært viktig i feministisk teori fra åttitallet og frem til i dag. Sandra Harding, «Rethinking Standpoint Epistemology» i *Knowledge and inquiry: Readings in epistemology*, red. av Brad Wray (Peterborough: Broadview, 2002), 257.

⁴⁰⁶ Det bør nevnes at nyere standpunktteori også gir de undertrykte perspektiv epistemologisk forrang, noe Nissen ikke eksplisitt tar til orde for. Rosi Braidotti og Prosjekt alternativ framtid, *Kvinner, miljø og bærekraftig utvikling: Mot en teoretisk syntese* (Oslo: Universitetsforlaget, 1994), 78.

utviklet lignende teorier.⁴⁰⁷ Selv om de feministiske standpunktteoretikerne neppe kjente til Nissens standpunktlære, viser dette like fullt at han teoretisk lå den feministiske tradisjonen nær.

Nissen la stor vekt på kvinneundertrykkelsen i monogamiet, men fremhevet også at *mannen* led under dette ideologiske regimet. Forventningen om at han skal erobre «en sosial maktposisjon som setter ham i stand til å være forsørger»⁴⁰⁸ setter mannen under press, ikke minst fordi det først er i denne posisjonen han virkelig kan realisere seg som seksuelt vesen. «Når en nå ser tilbake på mannens situasjon under det absolutte monogami, forekommer det en å være en stor innsats av mannen at han har kunnet redde noe av sin menneskelighet gjennom systemet,»⁴⁰⁹ skriver Nissen. I en rapport fra forskningsrådet som kom ut i 1999, trekkes han også frem som en tidlig representant for mannsforskningen i Norge: «Ingjald Nissens bøker om monogami, fascisme mv. omhandler emner som i dag kan kategoriseres dels som mannsforskning, dels som patriarkatforskning.»⁴¹⁰

Den skjulte makten

Ingjald Nissens forfatterskap var et avsløringsprosjekt. Bøkene tar for seg et mangfold av temaer, og i flere spørsmål later Nissen til å endre mening i løpet av forfatterskapet. Men hele tiden forsøker han å sette fingeren på noe vi i utgangspunktet ikke er i stand til å se. Det er ikke en kraft, en aktør eller en politisk gruppering han er ute etter. Derimot vil han avdekke maktens *virkemåter*, hvordan de mest selvsagte og naturlige ting kan inngå i et fordekt maktspill.

I *Die methodische Einstellung* ville Nissen vise at vitenskapelige teorier hviler på skjulte antagelser og verdier. Den samme innsikten dannet grunnlaget for hans kritikk av naturalismen og psykoanalysen. I *Sjelelig forsvar* advarte han mot at normative vurderinger tildekkes med teorier om menneskets «natur». Det er en advarsel som ikke er gått ut på dato. Sytti år senere dukker naturen fortsatt opp i samfunnsdebatten, som en ideologisk autoritet forkledd som kjensgjerning.

Slik vitenskapelige teorier tildekker normative antagelser, har også økonomi og byråkrati en tendens til å skjule sin egen normativitet. Dette ville Nissen vise i *Kulturkrisen og kapitalismen*. Når vi aksepterer det politiske systemet som en nøytral mekanisme, løper

⁴⁰⁷ Harding, «Rethinking Standpoint Epistemology», 257.

⁴⁰⁸ Nissen, *Det absolutte monogami*, 15.

⁴⁰⁹ Ibid.

⁴¹⁰ Rapporten viser altså først og fremst til *Psykopatenes diktatur* og *Det absolutte monogami*. Men et vel så tydelig, og enda tidligere, eksempel på Nissens undersøkelser av mannens rolle og seksualitet er *Seksualitet og disiplin*. Se oppgavens side 58. Sissel Frøberg, Øystein Gullvåg Holter og Norges forskningsråd, *Mannsforskning i Norge: En forskningsoversikt, en litteraturliste* (Oslo: Rådet, 1999), 10.

vi fra vårt moralske ansvar, mente han. Det er en påminnelse som er stadig aktuell, når rådende økonomiske teorier og politikk så ofte fremstilles som de var naturlover.

I *Seksualitet og disiplin* og *Det absolutte monogami* hevdet Nissen at kjønnsmessig undertrykking ikke bare skjer i åpenlyse former. Derimot er mangelen på likeverd mellom kjønnene knyttet til kultur, ideologi og måten samfunnet er organisert på. Som vist, ble dette perspektivet viktig også for senere feminister. I dag er det stadig på agendaen, idet mange mener at kvinner tross formelle rettigheter ennå ikke har oppnådd like muligheter som menn.

Selv om *Psykopatenes diktatur* var mer agiterende enn nøkternt faglig, tar den for seg en viktig problemstilling. Nissen pekte på potensialet som ligger i å smugle fremmede idéer inn i et sårbart menneskes sinn. Her er det verdt å merke seg hvordan analysen bygger på Nissens særegne syn på mennesket. Det adlerianske menneskesynet legger til grunn at individets dypeste drivkrefter ikke er en sterk driftsnatur, men en streben etter å overkomme sin svakhet og sårbarhet. Derfor betoner denne grenen av psykologien vårt sosiale ansvar så sterkt, at fellesskapet må la individet vinne styrke gjennom anerkjennelse og respekt, istedenfor at dets frykt for utilstrekkelighet og svakhet utnyttes til andres vinning. Dette var grunnlaget for Nissens advarsler mot suggesjonen. Han mente at politikk, men også reklame og vitenskapelig kvakksalveri, utnyttet menneskets svakheter fremfor å styrke dets autonomi. Det er i det hele tatt slående hvor bevisst man var «suggesjonens problem» i mellomkrigstiden, mens vi i vår tid knapt reagerer på at vi bombarderes med utspekulert manipulasjon. I dag disiplineres konsumenter gjennom reklamens enestående spill med deres svakheter, uartikulerte begjær og lengsler. Det hele unnskyldes av en forestilling om at vi lever i en verden av sterke individer, som selv må bære det moralske ansvaret for de innskytelser påvirkningsindustrien så kunstferdig har fremprovosert hos dem.

Det var systematiseringen og den målrettede bruken av suggesjon Nissen ville beskrive med begrepet hersketeknikk. Og kanskje kan akkurat dette gjøre hans tanker om makt og samfunn levedyktige i tiden som kommer. For med samfunnets voksende kompleksitet, nye påvirkningskanaler og økende individualisering blir ikke potensialet for utøvelse av psykologisk makt og suggesjon mindre. Mennesker er oppfinnsomme når det gjelder å finne måter å øve makt over andre på. Som Ingjald Nissen skrev: «Selv det mest fantasirike menneske klarer ikke på forhånd å se hvilke muligheter som her foreligger. [...] Den som studerer hersketeknikken må være forberedt på alt.»⁴¹¹

⁴¹¹ Nissen, *Menneskelige oppgaver og utveier*, 41.

Litteraturliste

- Adler, Alfred. Brev til Ingjald Nissen. 31. mai 1931. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- . Brev til Ingjald Nissen. 25. juni 1934. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- . Brev til Ingjald Nissen. 26. juli 1936. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- Album, Dag. «Innholdsløs meningsfull prat». *Sosiologisk tidsskrift* 2, nr. 2 (1994): 89–108.
- Alnæs, Randolph. «The Development of Psychoanalysis in Norway: An historical overview». *The Scandinavian Psychoanalytic Review* 3, nr. 1 (1980): 55–116.
- . *Psykoanalyse: Mellom psykiatri og psykologi*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 1996.
- Braatøy, Trygve. «I faens fotefar». *Dagbladet*, 25. august 1945.
- . *Livets cirkel: Bidrag til analyse af Knut Hamsuns digtning*. 2. utg. København: Reitzel, 1954.
- Braidotti, Rosi og Prosjekt alternativ framtid. *Kvinner, miljø og bærekraftig utvikling: Mot en teoretisk syntese*. Oslo: Universitetsforlaget, 1994.
- Brenna, Åsta, Øystein Sørensen og Trond Berg Eriksen. *Norsk idéhistorie*. Oslo: Aschehoug, 2001.
- Bryn, Dag. «De intellektuelle oplever krisen». *Berget: Organ for Det norske arbeiderpartis studentergruppe* nr. 6 (1932).
- Brynildsen, Aasmund. «Nissen og videnskapen». *Morgenposten*, 16. september 1961.
- Burrow, J.W. *The crisis of reason: European thought, 1848–1914*. New Haven: Yale Univeristy Press, 2000.
- Christiansen, Bjørn. «Om psykologiprofesjonens røtter». I *Norsk psykologi i 50 år: Norsk psykologforening 1934–1984*, redigert av Svein Magnussen, Sigrud Sandsberg og Peter Andreas Holter, 13–49. Oslo: Universitetsforlaget, 1984.
- Corsini, Raymond J., W. Edward Craighead og Charles B. Nemeroff. *The Corsini encyclopedia of psychology and behavioral science*. 3. utg. New York: Wiley, 2001.
- Craig, Edward. *Routledge encyclopedia of philosophy*. London: Routledge, 1998.
- Dahl, Hans Fredrik, Henrik Grue Bastiansen og Bente Rannveig Hansen. *Over til Oslo: NRK som monopol 1945–1981*. Oslo: Cappelen, 1999.
- Dalgard, Olav. «Sexus, monogami og samfunn». *Arbeiderbladet*, 18. juni 1957.
- «Ekteskap og skilsmisse». *Vårt Land*, 30. august 1958.
- Eriksen, Richard. «Henrik Ibsen og individualpsykologien». *Kirke og kultur* 39, (1932): 226–230.
- Ernst, Morris L. og David Loth. *Amerikanerens seksualliv og Kinsey-rapporten*. Oslo: Prent, 1948.
- Flemmen, Haakon. «Hersketeknikk: En begrepshistorie». *Arr – idéhistorisk tidsskrift* nr. 1 (2009): 97–108.
- Fluge, Frithjof. «Psykopatdiktatur og mannsforbund». *Arbeiderbladet*, 30. januar 1946.
- Frisby, David. *Georg Simmel*. London: Routledge, 2002.
- Frøberg, Sissel, Øystein Gullvåg Holter og Norges forskningsråd. *Mannsforskning i Norge: En forskningsoversikt, en litteraturliste*. Oslo: Rådet, 1999.

- Gatland, Jan Olav. *Det litterære liv: Rolv Thesen og hans tid*. Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2006.
- Geddes, Donald Porter, Enid Curie, John Fredrik Sæthre og Trygve Braatøy. *Omkring Kinsey-rapporten: Sannheten om mannens seksualliv*. Oslo: Dreyer, 1948.
- Grenness, Carl Erik. «Debatten om vitenskapelighet i norsk psykologi». I *Norsk psykologi i 50 år*, redigert av Sigrud Sandsberg, 50–68. Oslo: Universitetsforlaget, 1984.
- Hagen, Alf van der og Jane Mykle. *En annen Mykle: Møter med Jane Mykle*. Oslo: Oktober, 1994.
- Hansen, Jan-Erik Ebbestad. *Norsk tro og tanke*. Ettbindsutg. Oslo: Tano Aschehoug, 1999.
- Harding, Sandra. «Rethinking Standpoint Epistemology». I *Knowledge and inquiry: Readings in epistemology*, redigert av Brad Wray, 252–385. Peterborough: Broadview, 2002.
- Hareide, Jorunn. «Aksel Sandemose». I *Norsk biografisk leksikon*, redigert av Jon Gunnar Arntzen og Knut Helle, 31–32. Oslo: Kunnskapsforlaget, 2004.
- Haslund, Ebba. *Ild fra Asker: Et portrett av Berit Ås*. Oslo: Pax, 2008.
- «'Henlegg Mykle-saken': Magister Ingjald Nissen kritiserer». *VG*, 29. juni 1957.
- Hirsch, Trygve. Brev til Ingjald Nissen. 13. september 1957. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- Hoel, Nic. «Vitenskap og sannhet». *Arbeiderbladet*, 27. april 1938.
- Hofoss, Espen. «Fikk lynkurs i selvtilitt». *Aftenposten Aften*, 10. desember 2008.
- Holst, Cathrine. *Hva er feminisme*. Oslo: Universitetsforlaget, 2009.
- Holter, Harriet. «Om kvinneundertrykkelse, mannsundertrykkelse og hersketeknikker». I *Kvinnekunnskap*, 61–82. Oslo: Gyldendal, 1976.
- Hydle, Halvdan. «En tenker i høybygg». *Aftenposten*, 1. september 1966.
- Høye, Bjarne. «Av Nissens kokebok». *Vårt Land*, 15. september 1958.
- . «Hver våre problemer». *Vårt Land*, 19. september 1958.
- . «Nissens diakonisser». *Vårt Land*, 10. september 1958.
- «Ingjald Nissen». *ABC*, 18. juli 1935.
- Jauß, Hans Robert. «Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft». I *Rezeptionsästhetik*, redigert av Rainer Warning, 126–162. München: Fink, 1979.
- Jordheim, Helge. *Lesningens vitenskap: Utkast til en ny filologi*. Oslo: Universitetsforlaget, 2001.
- Kent, Charles. Brev til Ingjald Nissen. 7. mars 1929. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- . Brev til Ingjald Nissen. 2. november 1928. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- . «Det moderne kulturproblem og den kritiske filosofi». I *Skillelinjen*, redigert av Charles Kent, 42–52. Oslo: Some, 1929.
- . «Skillelinjen: Et forord». I *Skillelinjen*, redigert av Charles Kent, 9–10. Oslo: Some, 1929.
- Kielland, Eugenia. «Symbolet i kunsten». I *Skillelinjen*, redigert av Charles Kent, 53–67. Oslo: Some, 1929.
- Kinsey, Alfred C. Brev til Ingjald Nissen. 22. januar 1953. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.

- . Brev til Ingjald Nissen. 12. januar 1956. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- . Brev til Ingjald Nissen. 26. januar 1954. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- . Brev til Ingjald Nissen. 23. november 1951. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- Kinsey, Clara M. Brev til Ingjald Nissen. 23. juli 1957. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- Kittang, Atle. «Ingjald Nissen». I *Norsk biografisk leksikon*, redigert av Jon Gunnar Arntzen og Knut Helle. Oslo: Kunnskapsforlaget, 2003.
- Kringlen, Einar. *Norsk psykiatri gjennom tidene*. Oslo: Damm, 2007.
- «Krise i ekteskapet». *Norges Kvinner*, 21. juni 1957.
- «Kulturkrisen og kapitalismen: Et verdifullt bidrag om sosialismens nødvendighet». *Iste Mai*, 9. november 1932.
- Langfeldt, Gabriel. «Psykopatenes diktatur». *Morgenbladet*, 6. september 1945.
- «Litteratur». *Arbeidet Bergen*, 12. september 1945.
- Longum, Leif. *Drømmen om det frie menneske: Norsk kulturradikalisme og mellomkrigstidens radikale trekløver: Hoel-Krog-Øverland*. Oslo: Universitetsforlaget, 1986.
- Lundbye, Ove. «Norsk Front mot Kulturkrisen». *Ord och Bild* 44, (1932): 599–610.
- Lönroth, Ami. *Förbannad är jag ganska ofta: Samtal med Berit Ås*. Stockholm: Ordfront i samarbeid med Kvinnor för fred, 2008.
- «Mannsforbundet må utryddes, sier magister Ingjald Nissen». *Arbeiderbladet*, 15. august 1945.
- Mason, Tom. «An Archaeology of the Psychopath: The Medicalization of Evil». I *Forensic Psychiatry: Influences of Evil*, redigert av Tom Mason, 89–108. Totowa, NJ: Humana Press, 2006.
- Mitchell, G. Duncan. *A new dictionary of sociology*. London: Routledge & Kegan Paul, 1979.
- Moe, Finn. «Mistilliten til det kapitalistiske samfundssystem: Max Webers tragedie». *Arbeiderbladet*, 14. november 1932.
- Monrad, Marcus Jacob. *Tankeretninger i den nyere Tid: Et kritisk Rundskue*. Christiania: Aschehoug, 1874.
- Monsen, Nina Karin. «Hersketeknikkenes rette far». *Morgenbladet*, 31. august 2007.
- Mykle, Agnar. Brev til Ingjald Nissen. 4. januar 1957. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- . *Brev og annen prosa*. 2. utg. Oslo: Gyldendal, 1998.
- Nissen, Gunnar Brun og Harald Nissen. *Slekten Nissen fra Bov sogn i Sønderjylland*. Trondheim: G.B. og H. Nissen, 1978.
- Nissen, Ingjald. *Absolute monogamy: The attitude of woman and war*. Oslo: Aschehoug, 1961.
- . *Arbeidsprotokoll 1930–1931*. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling: hyllesignatur Ms.4° 3340:A:5.
- . *Arbeidsprotokoll 1932–1933*. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling: hyllesignatur Ms.4° 3340:A:6.

- . *Arbeidsprotokoll 1933–1935*. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling: hyllesignatur Ms.4° 3340:A:7.
- . *Arbeidsprotokoll 1936–1937*. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling: hyllesignatur Ms.4° 3340:A:9.
- . *Arbeidsprotokoll 1945*. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling: hyllesignatur Ms.4° 3340:A:13.
- . *Arbeidsprotokoll 1946–1947*. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling: hyllesignatur Ms.4° 3340:A:14.
- . *Arbeidsprotokoll 1957*. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling: hyllesignatur Ms.4° 3340:A:20.
- . *Det absolutte monogami*. Oslo: Aschehoug, 1957.
- . «Det absolutte monogami: En analyse og kritikk». *Samtiden* (1951): 640–653.
- . *Die methodische Einstellung: Ein Versuch ausgehend von der Fiktionstheorie*. Skrifter utgitt av Det norske videnskaps-akademi. Oslo: Kommissjon hos Dybwad, 1929.
- . «En ypperlig ordning». *Arbeiderbladet*, 26. juli 1938.
- . «Et oppkonstruert 'omslag'». *Arbeiderbladet*, 28. april 1938.
- . «Filosofien og politikken». *Norges Kvinder*, 9. januar, 12. januar og 14. januar 1926.
- . *Forskjellige notater om ham selv og hans liv*. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling: hyllesignatur Ms.4° 3340:C.
- . «Hemmeligholdelsens forbannelse: Ibsens «Lille Eyolf» individual-psykologisk belyst». *Samtiden* (1932): 229–244.
- . «Kinsey-rapporten om kvinnen, annen artikkel». *Arbeiderbladet*, 20. februar 1954.
- . *Kulturkrisen og kapitalismen: En psyko-sociologisk betraktning*. Oslo: Aschehoug, 1932.
- . «Kulturnivå og pornografi». *Arbeiderbladet*, 30. april 1957.
- . *Max Weber og den tyske kultur*. Oslo: Aschehoug, 1937.
- . «Max Webers betydning for kulturlivet». I *Skillelinjen*, redigert av Charles Kent, 31–41. Oslo: Some, 1929.
- . *Menneskelige oppgaver og utveier: Ledende idéer i mitt forfatterskap*. Oslo: Aschehoug, 1966.
- . «Min problemstilling». *Vårt Land*, 19. september 1958.
- . «Mitt forhold til Oslo universitet». Upublisert manuskript, 1968. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- . «Moralspørsmålene og individualpsykologien». *Kirke og kultur* 39, (1932): 437–444.
- . «Omkring Kinsey-rapporten, første artikkel». *Arbeiderbladet*, 10. mars 1949.
- . «Opgjøret om psykoanalysen i Norge». *Samtiden* 49, (1938): 218–230.
- . «Psykoanalysens skjebnetime i vårt land: Innlegg i diskusjonen på Psykiatrisk klinikk I». *Arbeiderbladet*, 27. desember 1937.
- . «Psykoanalysens skjebnetime i vårt land: Innlegg i diskusjonen på Psykiatrisk klinikk II». *Arbeiderbladet*, 28. desember 1937.

- . *Psykologisk-analytisk teknikk: Praktiske retningslinjer*. Oslo: Kommisjon hos Dybwad, 1936.
- . *Psykopatenes diktatur*. 2. utgave. Oslo: Aschehoug, 1946.
- . *Psykopatenes diktatur*. Oslo: Aschehoug, 1945.
- . *Seksualitet og disiplin*. Oslo: Aschehoug, 1934.
- . «Situasjonen i psykoanalysen». *Aftenposten*, 30. september 1938.
- . *Sjelelig forsvar: Mindreverdighetsfølelse, seksualhemning og maktstreben*. Oslo: Aschehoug, 1930.
- . «Standpunkt læren». *Arbeiderbladet*, 15. oktober 1969.
- . «Tale ved jubileumsfest i Norsk psykologforening». Upublisert manuskript, udatert, trolig 1954. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- . «Ubehaget i kulturen: Freuds siste bok». *Arbeiderbladet*, 18. august 1930.
- . «Vergesellschaftung als Einstellung». *Annalen der Philosophie und philosophische Kritik* 5, nr. 1 (1925): 77–108.
- «Nissen på ny». *Aftenposten*, 1. juli 1991.
- Nome, John. *Filosofisk kultur: Georg Simmel som moderne tenker*. Oslo: Gyldendal, 1937.
- Oakes, Guy. *Weber and Rickert: Concept formation in the cultural sciences*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1988.
- Ottosen, Kristian. *Nordmenn i fangenskap 1940–1945*. Oslo: Norges hjemmefrontmuseum, 1995.
- «'Pornografisk spekulasjon fjernt for Henry Miller'». *Aftenposten*, 29. oktober 1957.
- «Psykopatenes diktatur». *Aftenposten*, 15. august 1945.
- «Psykopatenes diktatur». *Hamar arbeiderblad*, 3. september 1945.
- Rasmussen, Ernst Wulff. «Dr. Reichs retning». *Arbeiderbladet*, 26. april 1938.
- Rickert, Heinrich. *Die Philosophie des Lebens: Darstellung und Kritik der philosophischen Modeströmungen unserer Zeit*. Tübingen: J.C.B. Mohr, 1920.
- Ringer, Fritz K. *The decline of the German mandarins: The German academic community, 1890–1933*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1969.
- Sandvik, Hilde og Jon Risdal. *Hersketeknikk: En slags håndbok*. Oslo: Spartacus, 2007.
- Schjelderup, Harald. «Magister Ingjald Nissen og oppjøret om psykoanalysen». *Samtiden* 49, (1938): 313–317.
- . «Oppjøret omkring psykoanalysen». *Fritt Ord* 8, (1938): 23–37.
- Simmel, Georg. *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1908.
- Sirnes, Tollak B. *Sinnets helse: Psykoterapi og livssyn*. Oslo: Gyldendal, 1965.
- Skard, Åse Gruda. *Psykologi og psykologar i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 1959.
- Skinner, Quentin. «Meaning and Understanding in the History of Ideas». *History and Theory* 8, nr. 1 (1969): 3–53.
- Slagstad, Rune. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax, 2001.
- . «Den annen front – i går og i dag». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1 (1995): 12–24.
- Stai, Arne. *Norsk kultur- og moraldebatt i 1930-årene*. Oslo: Gyldendal, 1978.
- Stepansky, Paul E. *In Freud's shadow: Adler in context*. Hillside, N.J.: Analytic Press, 1983.

- Strømme, Johannes Irgens. «Psykoanalysens 'skjebnetime': Et tilsvar til magister Ingjald Nissen». *Arbeiderbladet*, 7. januar 1938.
- Sæthre, Haakon. Brev til Ingjald Nissen. 2. september 1933. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- Sørbø, Jan Inge. «Ronald Fangen og det litterære hegemoniet». *Samtiden* nr. 4 (1997): 297–309.
- Taylor, Gary og Steve Spencer. *Social identities: Multidisciplinary approaches*. London: Routledge, 2004.
- Thonstad, Tore. «Ragnar Frisch». I *Norske nobelprisvinnere fra Bjørnson til Kydland*, redigert av Olav Njølstad, 220–239. Oslo: Universitetsforlaget, 2005.
- Thuen, Inger. «Humørfylt holmgang». *Tromsø*, 28. april 2008.
- Tranøy, Betuel Sofus. «En brannfakkell». *VG*, 9. mai 1957.
- Tranøy, Knut Erik. «Moralfilosofi i Norge i 40- og 50-årene». I *Filosofi på norsk: Vår nære filosofihistorie*, redigert av Inga Bostad, 42–56. Oslo: Pax, 1995.
- Urbye, Andreas. «Folkejustits i Ober-Bayern». *Samtiden* 5, (1894): 145–153.
- Ustvedt, Yngvar. *Det skjedd i Norge*. Oslo: Gyldendal, 1978.
- Vaihinger, Hans. «Wie die Philosophie des Als-Ob entstand». I *Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, redigert av Raymund Schmidt, 183–201. Leipzig: F. Meiner, 1923.
- Vogt, Johan. «Videnskap på flukt fra virkeligheten». *Mot Dag*, 2. desember 1932.
- Vogt, Ragnar. «Psykoanalytiske problemer: Foredag holdt på den Psykiatriske klinikks klubbmøte 25. oktober 1937». *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 58, (1938): 92–115.
- Weber, Max. *Makt og byråkrati: Essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*. Oversatt av Dag Østerberg. 3. utg. Oslo: Gyldendal, 2000.
- Wetzell, Richard F. *Inventing the criminal: A history of German criminology, 1880–1945*. Studies in legal history. Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 2000.
- Windelband, Wilhelm. *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*. 18. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1993.
- Winsnes, Andreas Hofgaard. «Irving Babbitts kritiske humanisme». I *Skillelinjen*, redigert av Charles Kent, 11–15. Oslo: Some, 1929.
- . «Litteraturforskning og idéhistorie». I *Norsk litteraturvitenskap i det 20. århundre: Festskrift til Francis Bull på 70-årsdagen*, 178–183. Oslo: Gyldendal, 1957.
- . *Niels Treschow: En opdrager til menneskelighet*. Oslo: Aschehoug, 1927.
- Ås, Berit. Brev til Ingjald Nissen. 19. april 1966. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling.
- . «De 5 herskerteknikker: Om ufarliggjøring av undertrykkerens våpen». I *Årbog for kvinderet*, 55–88. København: Juristforbundet, 1979.
- Aas, Per Anders. *Dannelse i krise: Klassisk humanisme i møte med det moderne: Harry Fett, Charles Kent og A.H. Winsnes 1918–33*. Acta theologica. Oslo: Det teologiske fakultet/Unipub, 2003.

Personregister

- Adler, Alfred, iii, 3, 5, 6, 12, 34,
37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45,
52, 56, 57, 70, 81, 85, 87
- Adorno, Theodor W., 83, 85
- Album, Dag, 80
- Alnæs, Randolph, 12, 50, 54
- Arnesen, Andreas, 39
- Ås, Berit, 80, 83, 84, 85, 86
- Babbitt, Irving, 23
- Bergson, Henri, 23
- Braatøy, Trygve, 69
- Broch, Olaf, 33
- Bruusgaard, Chris, 76
- Bryn, Dag, 37, 49
- Brynildsen, Aasmund, 75, 76
- Bugge-Jensen, Elisabeth
Conradine, 5, 63
- Christiansen, Bjørn, 39
- Comte, Auguste, 44
- Dalgard, Olav, 78
- Dühring, Eugen, 32
- Eriksen, Richard, 56
- Ervik, Carsten, 78
- Eskeland, Odd Galtung, 79
- Fangen, Ronald, 18, 39
- Festinger, Leon, 47
- Fett, Harry, 18
- Fichte, Johann Gottlieb, 21
- Fluge, Frithjof, 69, 70
- Freud, Sigmund, iii, 3, 6, 31, 34,
37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
50, 51, 52, 55, 70, 91
- Frisch, Ragnar, 25, 33
- Grenness, Carl Erik, 93
- Grieg, Harald, 76, 78
- Groth, Henrik, 79
- Harding, Sandra, 94
- Hegel, Georg. W. F., 94
- Hirsch, Trygve, 78
- Hitler, Adolf, 66
- Hoel, Nic, 50, 53, 54, 79
- Hoel, Sigurd, 42
- Holter, Harriet, 83, 84
- Horkheimer, Max, 83, 85
- Høye, Bjarne, 75
- Hume, David, 6
- Ibsen, Henrik, 6
- Jauß, Hans Robert, 10
- Kant, Immanuel, 22, 67
- Kent, Charles, 17, 18, 21, 23,
24, 25, 26, 27, 31
- Kielland, Eugenia, 17, 23, 44
- Kinsey, Alfred, iii, 13, 63, 70,
71, 72, 74, 78, 91
- Kinsey, Clara M., 72
- Kittang, Atle, 55, 92
- Klausen, Sverre, 17, 23, 27
- Kolstad, Eva, 76
- Kuhn, Thomas, 30
- Künkel, Fritz, 38, 56
- Langfeldt, Gabriel, 69
- Lie, Håkon, 45
- Lukács, György, 94
- Lundbye, Ove, 18, 56
- Maritain, Jacques, 91
- Marx, Karl, 31, 42, 49, 94
- Miller, Henry, 13, 78, 79
- Moe, Finn, 49, 56
- Monrad, Marcus Jacob, 20, 22,
31
- Moore, George E., 6, 11, 67
- Mykle, Agnar, 3, 13, 76, 77, 78,
79, 91
- Mykle, Jane, 77
- Næss, Arne, 6
- Nietzsche, Friedrich, 28, 31
- Nissen, Birgit, 5, 63
- Nissen, Gunnar L., 78
- Nissen, Peter Sylvius, 5, 33
- Nome, John, 28
- Oakes, Guy, 28
- Reich, Wilhelm, 50, 51, 53, 54,
55
- Reiter, Paul Johan, 64
- Rickert, Heinrich, 6, 20, 21, 22,
23, 24, 25, 26, 28, 30
- Ringer, Fritz, 12
- Risdal, John, 86
- Røsegg, Alfhild, 76
- Ross, W. David, 6
- Sæthre, Haakon, 38
- Sandemose, Axel, 39
- Sandvik, Hilde, 86
- Scharffenberg, Johan, 54
- Schjelderup, Harald, 32, 33, 50,
51, 52, 53, 54
- Schmidt, Raymond, 28
- Simmel, Georg, 20, 21, 56, 80
- Sirnes, Tollaak B., 39
- Skard, Åse Gruda, 39
- Skinner, Quentin, 8
- Slagstad, Rune, 12, 18, 25, 46
- Stai, Arne, 12, 50, 53
- Stepansky, Paul, 12
- Strømme, Johannes Irgens, 51,
52, 54, 55
- Thesen, Rolv, 72
- Thonstad, Tore, 25
- Tranøy, Knut Erik, 92, 93
- Undset, Sigrid, 18
- Ustvedt, Yngvar, 12, 68, 73
- Vaihinger, Hans, 6, 20, 21, 26,
27, 28, 29, 32, 34, 43, 80, 81
- Vigeland, Gustav, 72
- Vogt, Johan, 49, 92
- Vogt, Ragnar, 5, 32, 33, 50
- Weber, Max, 3, 6, 11, 20, 21,
23, 25, 26, 27, 28, 46, 47, 48,
49, 56, 81
- Wedervang, Ingvar, 33
- Windelband, Wilhelm, 20, 21,
22, 23, 24, 28
- Winsnes, A.H., iii, 3, 12, 17, 18,
21, 23, 31, 32, 46, 76, 79, 91
- Zilahi, Ladislaus, 38
- Aall, Anathon, 33
- Aas, Per Anders, 12

